

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ : Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών

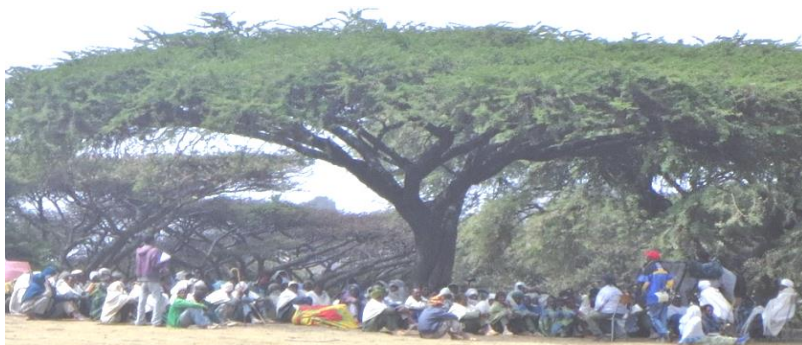
Φοιτητής : Φώτιος Φωτόπουλος (ΑΜ:1216Μ073)

Επιβλέπων καθ.: Γρηγόριος Ι. Τσάλτας

**« Η βιώσιμη γεωργία ως μέσο για την επίτευξη της
επισιτιστικής ασφάλειας στις χώρες της Υποσαχάριας
Αφρικής, προϋποθέσεις και προοπτικές. »**

Διπλωματική Εργασία στην κατεύθυνση

**«ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΚΑΙ ΒΙΩΣΙΜΗ
ΑΝΑΠΤΥΞΗ»**

Αθήνα, Δεκέμβριος 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συντομογραφίες.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
1. Η ΥΠΟΣΑΧΑΡΙΑ ΑΦΡΙΚΗ	8
1.1 Βασικά χαρακτηριστικά	8
1.2 Αποικιοκρατικό παρελθόν και νέοι θεσμοί	19
2. ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΚΑΙ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΤΡΟΦΙΚΗΣ ΑΝΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΥΣΑ	26
2.1 Προσδιορίζοντας την τροφική ανασφάλεια.....	26
2.2 Η σημερινή εικόνα στην ΥΣΑ	28
2.3 Τα αίτια.....	34
2.4 Οι νέες προκλήσεις.....	38
3. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗΝ ΥΣΑ – Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ	41
4. Ο ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΣΤΗΝ ΥΣΑ ΣΗΜΕΡΑ	48
4.1 Κύρια χαρακτηριστικά.....	49
4.2 Η σύνδεση της αγροτικής ανάπτυξης με την εξασφάλιση της επισιτιστικής ασφάλειας	54
5. Η ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	59
5.1 Προς ένα νέο μοντέλο αγροτικής ανάπτυξης	61
5.2 Οι πρακτικές	69
6. ΟΙ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ	71
6.1 Θεσμοί, Στρατηγικές και Προγράμματα.....	72
6.2 Ο γεωργικός μετασχηματισμός.....	78
6.2 Ανάλυση και κριτική	79
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	82
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	85
Ελληνόγλωσση	85
Ξενόγλωσση	87

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΣΧ	: Αναπτυξιακοί Στόχοι Χιλιετίας (MDG's)
ΑΕ	: Αφρικανική Ένωση (AU)
AGRA:	Alliance for Green Revolution in Africa
CA	: Conservation Agriculture (Γεωργία Διατήρησης)
CAADP	: Comprehensive Africa Agriculture Development Programme
ΔΝΤ	: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
FAO	: Food and Agriculture Organization
FIES	Food Insecurity Experience Scale
GATT	: General Agreement on Trade and Tariffs
GNI	: Gross National Income
IFAD	: International Fund for Agriculture Development
IFPRI	: International Food Policy Research Institute
NEPAD	: New Partnership for Africa's Development
OHE	: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΟΣΑ	: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
PAIDA	: Partnership on Africa's Integration and Development Agenda
ΠΟΕ	: Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου
REC	: Regional Economic Community
ΣΒΑ	: Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης (SDG's)
ΥΣΑ	: Υποσαχάρια Αφρική
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization
UNEP	: United Nations Environmental Program
UNFP	: United Nations Food Program
UNIDO	: United Nations Industrial Organization
USDA	: United States Department of Agriculture

ΠΙΝΑΚΕΣ – ΧΑΡΤΕΣ - ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

1. Χάρτης 1: Γεωφυσικός χάρτης της Αφρικής.....	8
2. Χάρτης 2: Η ζώνη Σάχελ.....	9
3. Χάρτης 3: Πολιτικός χάρτης της Αφρικής.....	10
4. Χάρτης 4: Κύριο (σε αξία) εξαγωγίμο προϊόν ανά χώρα.....	12
6. Χάρτης 5: Η κατανομή των κύριων οικογενειών των Αφρικανικών γλωσσών.....	13
8. Χάρτης 6: Άτλας με το ποσοστό του πληθυσμού που ζούσε με λιγότερο από 1,90 \$ το 2012.....	36
9. Χάρτης 7: Η βλάστηση της Αφρικής.....	48
10. Χάρτης 8: Οι αγρο-οικολογικές ζώνες της ΥΣΑ.....	49
11. Πίνακας 1: Κατανομή των χωρών της ΥΣΑ, σύμφωνα με το κατά κεφαλήν Ακκαθάριστο Εγχώριο Εισόδημα (GNI).....	14
12. Πίνακας 2: Inequality-adjusted Human Development Index.....	16
13. Πίνακας 3: Το έλλειμμα των υποδομών της Αφρικής σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο.....	17
14. Πίνακας 4 : Ποσοστά υποθρεψίας ανά περιφέρεια, 2000 – 2016.....	28
15. Πίνακας 5 : Ποσοστό και αριθμός ανθρώπων που αντιμετωπίζουν σοβαρή τροφική ανασφάλεια, μετρούμενη με τον FIES 2000 – 2016.....	29
16. Πίνακας 6 : Η σημασία της γεωργίας για την οικονομία και το εργατικό δυναμικό, η ένταση χρήσης λιπασμάτων, το μέγεθος της φάρμας και η γυναικεία συμμετοχή στη γεωργία.....	52
17. Πίνακας 7 : Διαφορές μεταξύ συμβατικής και εναλλακτικής γεωργίας.....	67
18. Πίνακας 8 : Η επίτευξη του 1 ^{ου} Στόχου της Χιλιετίας για την Ανάπτυξη.....	85
19. Διάγραμμα 1: Η διαμόρφωση του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης (HDI) ανά περιφέρεια από το 1980 έως το 2013.....	15
20. Διάγραμμα 2: Η αναπτυξιακή προοπτική της ΥΣΑ.....	17
21. Διάγραμμα 3: Η προβολή του ανθρώπινου πληθυσμού ανα περιφέρεια έως το 2100..	39
22. Διάγραμμα 4: Η σχέση μεταξύ ανθρώπινης ανάπτυξης, οικολογικού αποτυπώματος και βιοχωρητικότητας το 1961 και το 2006.....	62
23. Γράφημα 1 : Οι παγκόσμιες τιμές, καθυστερημένης σωματικής ανάπτυξης, μεταξύ των παιδιών, 2005 -2016.....	28
24. Γράφημα 2 : Το επίπεδο της τροφικής ανασφάλειας μεταξύ των φύλλων.....	31
25. Γράφημα 3: Εκτιμώμενη κατανομή του εργατικού δυναμικού στην ΥΣΑ το 2020.....	50
26. Γράφημα 4 : Η κατανομή του πληθυσμού που ζει στην ακραία φτώχεια, μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών, ανά περιφέρεια.....	51
27. Γράφημα 5: Ποσοστό προστιθέμενης αξίας από την γεωργία στις χώρες της ΥΣΑ....	51
28. Γράφημα 6 : Τάσεις στην παραγωγή δημητριακών στην ΥΣΑ και στην Ασία.....	52
29. Γράφημα 7: Ποσοστό πραγματικής σοδειάς έναντι ιδανικής σοδειάς.....	52
30. Σχήμα 1 : Οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ αγροτικού τομέα και επισιτιστικής ασφάλειας	61

Σύμφωνα με τον Οργανισμό Τροφίμων και Γεωργίας των ΗΕ (FAO), υπάρχουν 50 χώρες χαμηλού εισοδήματος, στις οποίες ταυτόχρονα διαπιστώνεται διατροφικό έλλειμμα στους κατοίκους. Από αυτές 37 βρίσκονται στην Αφρική. Η σχέση μεταξύ τροφικής επάρκειας και εισοδήματος είναι υπαρκτή, παράλληλα όμως η ενίσχυση της αγροτικής παραγωγής, μπορεί να επιδράσει θετικά στην βελτίωση της επισιτιστικής ασφάλειας, άμεσα μέσω της αύξησης του δυναμικού της (ύπαρξη τροφής) αλλά και έμμεσα μέσω της αύξησης του εισοδήματος από το εμπόριο των προϊόντων (δυνατότητα αγοράς της τροφής)¹. Η αύξηση του εισοδήματος των αγροτών είναι σημαντική διότι, αυτοί κυμαίνονται στο 70 %² των κατοίκων της Υποσαχάριας Αφρικής (στο εξής ΥΣΑ) η οποία, αντιμετωπίζει εντονότερα το πρόβλημα της επισιτιστικής ανασφάλειας (Πίνακες 4 και 5) από οποιαδήποτε άλλη περιοχή του πλανήτη. Εν συνεχεία σε Εθνικό πλέον επίπεδο, μέρος των γενικότερων εσόδων μπορεί να επανεπενδυθεί και να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις περαιτέρω εκσυγχρονισμού του αγροτικού τομέα, καθιστώντας τον πιο αποδοτικό και πιο σταθερό.

Η αναγνώριση από την διεθνή κοινότητα της σημασίας της κοινωνικής και περιβαλλοντικής παραμέτρου της ανάπτυξης έναντι της μονόπλευρης οικονομικής μεγέθυνσης, έχει οδηγήσει έως ένα βαθμό στην επαναξιολόγηση των πολιτικών προτεραιοτήτων και όχι άδικα. Υπό το πρίσμα των σύγχρονων επιταγών του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος, το οποίο εκπορεύεται από την διαπίστωση των δυσμενών επιπτώσεων της ανθρώπινης δραστηριότητας στο περιβάλλον και στην ικανότητά του να υποστηρίζει αειθαλώς τις ανθρώπινες ανάγκες, η σημασία της βιωσιμότητας στο νευραλγικό αγροτικό τομέα θεωρείται εκ των ουκ άνευ. Μερικές από τις αρνητικές συνέπειες της συμβατικής γεωργίας έχουν να κάνουν με την υποβάθμιση του εδάφους

¹ Anderson Kym, (2013), *How Can Trade Improve Food Security in Sub-Saharan Africa?*, 6/12/2017, Διαθέσιμο στο: <http://fse.fsi.stanford.edu/zh-ch/multimedia/how-can-trade-improve-food-security-sub-saharan-africa-0>

² AGRA. (2017). *Africa Agriculture Status Report: The Business of Smallholder Agriculture in Sub-Saharan Africa* (Issue 5). Nairobi, Kenya: Alliance for a Green Revolution in Africa (Preface).

λόγω διάβρωσης, λόγω μείωσης των οργανικών ουσιών και λόγω της ερημοποίησης από την υπερεκμετάλλευση. Επίσης με την υποβάθμιση της ποιότητας των υδάτων, την συρρίκνωση των υδροβιότοπων, την καταστροφή των δασών και την μείωση της βιοποικιλότητας.

Από την άλλη μία ενδεχόμενη έμφαση στην περαιτέρω ανάδειξη και ενίσχυση των δράσεων που στοχεύουν στην ανάπτυξη των βιώσιμων αγροτικών πρακτικών, όπως αυτές έχουν προκύψει από μελέτες αναγνωρισμένων διεθνών οργανισμών και της επιστημονικής κοινότητας, μπορεί να συντελέσει στην καταπολέμηση της πείνας και του υποσιτισμού στην ΥΣΑ, καθώς αυτές οι πρακτικές δύνανται να αυξήσουν την παραγωγή, χωρίς ωστόσο να υποβαθμίζουν τους φυσικούς πόρους.

Παρόλα αυτά η έννοια της βιωσιμότητας στον αγροτικό τομέα χρήζει διερεύνησης, καθώς δύναται να περιλαμβάνει μια ποικιλία στοιχείων που το καθένα επιτελεί τον δικό του ρόλο. Η ανάλυση της συγκεκριμένης έννοιας λαμβάνει χώρα στο κεφάλαιο 5.

Το τελικό ερώτημα στο οποίο η παρούσα εργασία καλείται να δώσει απάντηση είναι τριπλό και αφορά πρώτον, στο τι προϋποθέτει η υλοποίηση της βιώσιμης γεωργίας, δεύτερον το κατά πόσον έχει θέση στις σημερινές αγροτικές πολιτικές στην περιοχή της ΥΣΑ και τρίτον, ποιες είναι οι διαφαινόμενες μελλοντικές προοπτικές της εφαρμογής της.

Σε αυτό το πλαίσιο στο 1^ο κεφάλαιο γίνεται μια παρουσίαση της ΥΣΑ από πλευράς γεωγραφίας, πολιτικής οργάνωσης και αναπτυξιακής πορείας, που έχει σαν στόχο, πρώτον την περιγραφή των κυρίων γνωρισμάτων της περιοχής και δεύτερον, την από μηδενική βάση ανάδειξη των ιστορικών πτυχών του προβλήματος της επισιτιστικής ανασφάλειας στο συγκεκριμένο χώρο.

Ο στόχος του 2^{ου} κεφαλαίου είναι η αναζήτηση των αιτιών του προβλήματος και η βαθύτερη κατανόησή του, μέσα από τις διασυνδέσεις που έχει με την φτώχεια αλλά και με νέες συνιστώσες, όπως οι δημογραφικές τάσεις και η κλιματική αλλαγή. Παράλληλα παρουσιάζεται το επίπεδο και οι διαστάσεις που έχει λάβει η επισιτιστική ανασφάλεια στην ΥΣΑ σήμερα.

Στο 3^ο κεφάλαιο παρουσιάζεται ο ρόλος και η λειτουργία του αγροτροφικού συστήματος και του εμπορίου και το πώς μπορούν να επηρεάσουν θετικά ή αρνητικά

την επισιτιστική ασφάλεια στην ΥΣΑ. Η δυναμική που έχει λάβει το διεθνές εμπόριο στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη οικονομία, το καθιστά έναν από τους βασικούς συντελεστές επιτυχίας της οποιαδήποτε προσπάθειας καταπολέμησης του φαινομένου της επισιτιστικής ανασφάλειας.

Πέρα από τα παραπάνω προκύπτει και 1 ενδιάμεσο ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί. Αυτό έχει να κάνει με το πώς συνδέεται η επισιτιστική ασφάλεια με τον αγροτικό τομέα και απαντάτε μέσα από τον ρόλο του στα αίτια στο κεφ. 2, μέσα από τις δυνατότητες που προσφέρει σε σχέση με το εμπόριο στο κεφ. 3 και τέλος σε σχέση με τα χαρακτηριστικά του στο κεφ. 4. Τέλος οι σημερινές τάσεις σε επίπεδο θεσμών και στρατηγικών πάνω στο θέμα της αγροτικής ανάπτυξης και στη μορφή που επιδιώκεται να λάβει αυτή από τις κυβερνήσεις της περιοχής περιγράφονται κριτικά στο κεφάλαιο 6.

1. Η ΥΠΟΣΑΧΑΡΙΑ ΑΦΡΙΚΗ

Επειδή καμία προσέγγιση επί ενός θέματος δεν μπορεί να είναι πλήρης αν σταθεί στην περιγραφή απλά και μόνο ενός στιγμιότυπου, επιβάλλεται μια ανασκόπηση σε διάφορες πλευρές που το καθρεπτίζουν. Αυτό εκτός από την ανάγκη για αναφορά στην ιστορική διάσταση του θέματος, οδηγεί και στην ανάγκη για αναφορά σε τομείς που επιδρούν καθοριστικά επάνω σε αυτό. Με αυτόν τον τρόπο η προβληματική του θέματος, τοποθετείται αρτιότερα στην πραγματική της διάσταση, δίνοντας στον αναγνώστη την δυνατότητα εξαγωγής ασφαλέστερων συμπερασμάτων, όσον αφορά την μελλοντική προοπτική της κατάστασης που περιγράφεται.

Πάνω σε αυτήν τη βάση σε αυτό το κεφάλαιο, θα επιχειρηθεί μια πρώτη γνωριμία, με το γεωπολιτικό γίνεσθαι της Αφρικανικής Ηπείρου, μέρος της οποίας αποτελεί η επονομαζόμενη Υποσαχάρια Αφρική (στο εξής ΥΣΑ), καθώς και μια σύντομη ανασκόπηση των θεσμικών και ιστορικών εξελίξεων στην περιοχή. Στο σκέλος της γεωπολιτικής, γίνεται αναφορά στα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά, στους φυσικούς πόρους και στους πολιτικούς διαχωρισμούς, ενώ επίσης παρουσιάζονται πολιτιστικά, οικονομικά και στοιχεία που δείχνουν το αναπτυξιακό επίπεδο. Στο σκέλος της θεσμικής και ιστορικής αναδρομής γίνεται αναφορά στο σύστημα της αποικιοκρατίας αλλά και στις κυριότερες θεσμικές εξελίξεις που έλαβαν χώρα τις τελευταίες δεκαετίες. Ειδικά μέσα από το 2^ο σκέλος του κεφαλαίου μπορούν να κατανοηθούν καλύτερα οι συνθήκες, που επηρέασαν την διαμόρφωση της σημερινής θεσμικής, κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης στην περιοχή. Μία οργάνωση η οποία συγκράτησε σε ένα χαμηλό αναπτυξιακό επίπεδο την ΥΣΑ μέχρι τις μέρες μας, με βασικές συνέπειες τα υψηλά ποσοστά της φτώχειας και της πείνας³.

1.1 ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ⁴

³ Βλ. στο ίδιο, Πίνακα 2 (σελ.), Χάρτη 6 (σελ.) καθώς και Πίνακα 4 (σελ.)

⁴ Για όλα τα στοιχεία του παρόντος υποκεφαλαίου, εκτός αν αναφέρεται διαφορετικά βλ. Τσάλτας, Γρ. Ι. (επιμ.), (2011, σελ 115-142)

Γεωγραφική απεικόνιση

Η Αφρικανική Ήπειρος αποτελεί το 20,3 % της ηπειρωτικής επιφάνειας του πλανήτη, εβρισκόμενη ανάμεσα σε δύο ωκεανούς και δύο θάλασσες. Στα βόρεια βρέχεται από την Μεσόγειο θάλασσα, στα ανατολικά από τον Ινδικό ωκεανό και την Ερυθρά θάλασσα και στα δυτικά από τον Ατλαντικό ωκεανό. Ατλαντικός και Ινδικός ωκεανοί βρέχουν επίσης την νότια ακτογραμμή της ηπείρου, όπου και διαχωρίζονται γεωγραφικά στο νοτιότερο σημείο της. Συνδέεται επίσης στενά με την Αραβική χερσόνησο καθώς εκτός των πολιτικο-θρησκευτικών αλληλοεπιδράσεων, αποτελούν μαζί με αυτήν, τις εκατέρωθεν πλευρές της σημαντικής γεωπολιτικά διώρυγας του Σουέζ, η οποία ενώνει τον Ινδικό ωκεανό με την Μεσόγειο. Γεωμορφολογικά χαρακτηρίζεται από την ήπια και γενικά επίπεδη επιφάνεια της, εκτός από την ευρύτερη περιοχή της Κένυας – Τανζανίας (ανατολική πλευρά), όπου βρίσκονται οι οροσειρές του Κιλιμάντζαρο (5.895 μ.) και του όρους Κένυα (5.199 μ.). Στην κεντρική και ανατολική πλευρά της ηπείρου αναπτύσσονται τα μεγαλύτερα αποθέματα γλυκού νερού.

Σχεδόν το 1/3 της ηπείρου καλύπτεται από την έρημο Σαχάρα (9,4 εκ. τ/χλμ.). Γεωμορφολογικά χαρακτηρίζεται από την ήπια και γενικά επίπεδη επιφάνεια της, εκτός από την ευρύτερη περιοχή της Κένυας – Τανζανίας (ανατολική πλευρά), όπου βρίσκονται οι οροσειρές του Κιλιμάντζαρο (5.895 μ.) και του όρους Κένυα (5.199 μ.). Σε αυτήν την περιοχή ανάμεσα σε Κένυα, Τανζανία και Ουγκάντα βρίσκεται και η λίμνη Βικτώρια, η μεγαλύτερη της Αφρικής.

Χάρτης Νο 1: Γεωφυσικός χάρτης της Αφρικής

Πηγή: http://www.nationsonline.org/oneworld/africa_map.htm

Ακόμα εκεί εδράζονται και οι πηγές του μεγαλύτερου ποταμού παγκοσμίως, του Νείλου (6.695 χλμ.), ο οποίος εκβάλλει στην Μεσόγειο θάλασσα, διαμέσου του

Σουδάν και της Αιγύπτου. Η έρημος Σαχάρα αγγίζει προς τα βόρεια τις μεσογειακές ακτές και προς τα νότια την περιοχή του Σάχελ⁵, όπου ξεκινάει η ΥΣΑ ή «μαύρη» Αφρική ανάμεσα στον 10° και 20° παράλληλο, ενώ εκτείνεται από το Μαρόκο μέχρι και πέρα από την Ερυθρά θάλασσα προς την Μέση Ανατολή.

Χάρτης Νο 2: Η ζώνη Σάχελ

Η Υποσαχάρια Αφρική αποτελεί και την μεγαλύτερη από τις 2 περιφέρειες της ηπείρου από άποψη πολιτικού αλλά και γεωγραφικού διαχωρισμού, με την δεύτερη να είναι αυτή της βόρειας ή «λευκής» Αφρικής.

Πηγή: Tribune⁶

Πολιτική απεικόνιση

Από τον συνολικό αριθμό των 58 χωρών της Αφρικής (54 είναι και Κράτη μέλη του ΟΗΕ), η ΥΣΑ περιλαμβάνει συνολικά 52, από τις οποίες 48 είναι και Κράτη μέλη του ΟΗΕ (δεν είναι: η Αγία Ελένη, η Δυτική Σαχάρα, οι νήσοι Μαγιότ και η Ρεϋνιόν).

Ειδικότερα η ΥΣΑ χωρίζεται σε 4 υποπεριφέρειες, την δυτική, την κεντρική την ανατολική και την νότια, με την κάθε μια να περιλαμβάνει 18, 9, 20 και 5 Κράτη αντίστοιχα. Μεταξύ των Κρατών του δυτικού τμήματος τα μεγαλύτερα σε έκταση είναι ο Νίγηρας και το Μάλι ενώ πληθυσμιακά η Νιγηρία έρχεται πρώτη με 158,3 εκ.

⁵ Σάχελ ονομάζεται η στεπική λωρίδα γης νότια της ερήμου [Σαχάρα](#), που από δυτικά προς ανατολικά ξεκινά απ' τη [Σενεγάλη](#), συνεχίζει στη νότια [Μαυριτανία](#), κεντρικό [Μάλι](#), βόρεια [Μπουρκίνα Φάσο](#), κεντρικό [Νίγηρα](#), βόρεια [Νιγηρία](#), κεντρικό [Τσαντ](#), το κεντρικό-βόρειο [Σουδάν](#) και καταλήγει στην βόρεια [Ερυθραία](#), στα παράλια της [Ερυθράς Θάλασσας](#). Η περιοχή αυτή χαρακτηρίζεται από ξηρασία στα βόρεια και από έντονη βροχόπτωση στα νότια.

⁶ Παρατίθεται στο: <http://www.tribune.gr/environment/news/article/381275/klimmatiki-allagi-tha-kani-kalo-sti-zoni-sachel-stin-yposacharia-afriki.html> (26/10/2017)

κατοίκους και η Γκάνα δεύτερη με 24.4 εκ. κατοίκους. Στο σύνολο της διατηρεί με 300 εκ. κατοίκους, την 2^η θέση ανάμεσα στις 4 υποπεριφέρειες.

Χάρτης Νο 3: Πολιτικός χάρτης της Αφρικής

Η ανατολική περιοχή περιλαμβάνει 20 χώρες με μεγαλύτερη σε έκταση το Σουδάν και μεγαλύτερη σε πληθυσμό την Αιθιοπία με 88,03 εκ. κατοίκους. Γενικότερα η περιοχή είναι η πολυπληθέστερη της Αφρικής με 360 εκ. κατοίκους. Εκεί βρίσκονται και οι μεγαλύτερες οροσειρές της ηπείρου, Κιλιμάντζαρο (5,895) και Κιρινάγια (5,200) σε Κένυα και Τανζανία αντίστοιχα.

Πηγή: <http://www.nationsonline.org/oneworld/map/africa-political-map.htm>

Ξεχωριστή υποπεριοχή αποτελεί το επονομαζόμενο Κέρας της Αφρικής όπου συναντάμε 3 χώρες, την Αιθιοπία το Τζιμπουτί και τη Σομαλία. Γεωπολιτικά η περιοχή αυτή χαρακτηρίζεται από την δυνατότητα αυτών των χωρών για έλεγχο επί του θαλασσίου περάσματος προς την ερυθρά θάλασσα στον κόλπο του Άντεν. Επίσης εκεί παρατηρείται έντονο το φαινόμενο της ξηρασίας με το καλλιεργήσιμο έδαφος στη Σομαλία, να είναι γύρω στο 2% και την χώρα τα τελευταία χρόνια να ταλαιπωρείται από εμφύλιες συγκρούσεις.

Η κεντρική Αφρική απαρτίζεται από 9 Κράτη με μεγαλύτερα σε έκταση την Λαϊκή δημοκρατία του Κονγκό, την Αγκόλα και το Τσάντ. Η Λαϊκή δημοκρατία του Κονγκό είναι και το πολυπληθέστερο Κράτος της περιοχής με 67,8 εκ. Κατοίκους. Γεωγραφικά προσδιορίζεται κατά μήκος του Ισημερινού, ενώ έχει έντονο τροπικό κλίμα και πλούσια βλάστηση. Συνολικά περιλαμβάνει περίπου 100 εκ. κατοίκους και αν και διαθέτει, σημαντικούς φυσικούς πόρους, μαστίζεται από την υπανάπτυξη.

Στη νότια Αφρική βρίσκουμε 5 ανεξάρτητα Κράτη, τη Ν. Αφρική, το Λεσόθο, τη Μποτσουάνα, τη Ναμίμπια και την Σουαζιλάνδη. Το περικλειστο Λεσόθο είναι το δεύτερο αφρικανικό Κράτος μαζί με την Σιέρρα Λεόνε που αντιμετωπίζει μείωση πληθυσμού. Δεσπόζουσα θέση καταλαμβάνει το ομώνυμο Κράτος με σχεδόν 50,5 εκ. κατοίκους όπου έλαβε χώρα η σκληρότερη μορφή ρατσισμού κατά τον 20^ο αιώνα, το «Απαρτχάιντ». Ένα βασικό αρνητικό στοιχείο για την περιοχή είναι ότι μαστίζεται από υψηλά ποσοστά φορέων του ιού HIV.

Άλλο ιδιαίτερο κομμάτι της ΥΣΑ το οποίο έρχεται σε αντιδιαστολή με την πληθώρα των περικλειστων Κρατών που διαθέτει, είναι το νησιωτικό. Τα νησιωτικά εδάφη αποτελούν το 1,97% της συνολικής επιφάνειάς της Αφρικής και είναι διασκορπισμένα γύρω από τις ακτές της. Τα εδάφη αυτά αποτελούνται από 6 Κράτη: τη Μαδαγασκάρη, τις Κομόρες, τον Άγιο Μαυρίκιο και τις Σεϋχέλλες στον Ινδικό και το Σάο Τόμε και Πρίνσιπε και το Πράσινο Ακρωτήριο στον Ατλαντικό. Λόγω της γεωγραφικής τους θέσης και της συνάφειας των επισιτιστικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν, θα αντιμετωπιστούν στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας παράλληλα προς την ηπειρωτική ΥΣΑ. Το μεγαλύτερο από αυτά η Μαδαγασκάρη, η οποία αποτελεί ανεξάρτητο Κράτος από το 1960 όταν και απελευθερώθηκε από τους Γάλλους. Έχει έκταση 587,000 τετραγωνικά χλμ. και πληθυσμό περίπου 22,45 εκ. κατοίκους. Είναι το 4^ο μεγαλύτερο νησί παγκοσμίως, ενώ η οικονομία του βασίζεται κυρίως στην αλιεία την γεωργία και τον τουρισμό. Το κλίμα της είναι θερμό και υγρό και τα κυριότερα προϊόντα που παράγει είναι ο καφές, το ζαχαροκάλαμο και τα μπαχαρικά⁷.

Στην Αφρική επίσης βρίσκονται και 15 περικλειστα Κράτη τα οποία ανήκουν όλα στην Υποσαχάρια περιφέρειά της, δίνοντας μια επιπλέον εξήγηση για το χαμηλό αναπτυξιακό επίπεδο που επικρατεί στη περιοχή. Η έλλειψη πρόσβασης αυτών των Κρατών στη θάλασσα αποτέλεσε οπωσδήποτε έναν ανασταλτικό παράγοντα για την

⁷ Τέτοιου είδους προϊόντα αποτελούν εμπορεύσιμα αγροτικά προϊόντα, τα οποία όμως δεν εμπεριέχουν διατροφική αξία τέτοια, ώστε να θεωρηθούν τρόφιμα που μπορούν να συμβάλλουν στην ικανοποίηση των διατροφικών αναγκών. Άλλα παρόμοια προϊόντα που προέρχονται από την γεωργία είναι το ξύλο, το μαλλί, το βαμβάκι και το καουτσούκ.

ανάπτυξη τους, ειδικά προτού την θεσμική διευθέτηση του θέματος, στη Σύμβαση για το δίκαιο της θάλασσας (1982)⁸.

Φυσικοί πόροι

Η Αφρική επίσης είναι μια ήπειρος αρκετά πλούσια σε μια ποικιλία φυσικών πόρων όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε στον παρακάτω χάρτη που αναφέρεται στο κύριο εξαγωγίμο προϊόν της κάθε χώρας.

Χάρτης Νο 4: Κύριο (σε αξία) εξαγωγίμο προϊόν ανά χώρα

Πέρα όμως από αυτούς, ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε και ορισμένα ορυκτά τα οποία απαντώνται σε πολύ υψηλά ποσοστά σε σχέση με τα παγκόσμια αποθέματα. Αυτά είναι το ταντάλιο (70%) το κοβάλτιο (68%) η πλατίνα (85%), το γερμάνιο (50%) και το χρώμιο (πάνω από 90%).

Πηγή: <https://www.pri.org/stories/2014-05-14/map-shows-which-export-makes-your-country-most-money>

⁸ Η συνθήκη για το δίκαιο της θάλασσας (1982), που υπογράφηκε στο Μοντέγκο Μπέι, αναγνωρίζει το δικαίωμα των περικλειστων Κρατών, για την ελεύθερη διέλευσή προς την θάλασσα, διαμέσου των λεγόμενων διαμετακομιστικών Κρατών.

Επιπλέον εκεί βρίσκονται και τα μεγαλύτερα αποθέματα φωσφορικών αλάτων και διαμαντιών.⁹ Τέλος αρκετές είναι και οι χώρες των οποίων το κύριο εξαγωγίμο προϊόν τους (σε αξία) είναι ο χρυσός.

Πολιτισμός

Στο χώρο του πολιτισμού, βασικό χαρακτηριστικό στοιχείο της ηπείρου είναι η ύπαρξη χιλίων διαφορετικών γλωσσών και 3000 εθνικών ομάδων, οι οποίες εξελίχθηκαν παράλληλα. Ωστόσο ομαδοποιώντας αυτές τις γλώσσες μπορούμε να καταλήξουμε σε 5 μεγάλες γλωσσικές οικογένειες. Αυτές είναι, η Αφρο-Ασιατική, η Νείλο-Σαχάρας, η Νίγηρα-Κονγκό Α, η Νίγηρα-Κονγκό Β και η Κοϊσιανή.

Χάρτης Νο 5: Η κατανομή των κύριων οικογενειών των αφρικανικών γλωσσών

Πηγή: Mark Dingemans,

παρατίθεται στο:

<http://www.nationsonline.org/oneworld/map/african-language-map.htm>,

18/12/2017

Οικονομία και ανθρώπινη ανάπτυξη

Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα το κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα (ΑΕΕ) είναι ένας πολύ καλός δείκτης για την ταξινόμηση των οικονομιών σε εισοδηματικές ομάδες. Παρόλο που γίνεται κατανοητό ότι το κατά κεφαλήν ΑΕΕ δεν συνοψίζει εντελώς το επίπεδο ανάπτυξης ή μέτρησης της καλής διαβίωσης μιας χώρας, αποδείχθηκε ότι είναι ένας χρήσιμος και εύκολα διαθέσιμος δείκτης που συνδέεται στενά με άλλα μέτρα ποιότητας ζωής, όπως το προσδόκιμο ζωής κατά τη

⁹ Τσάλτας Γρ. Ι., (επιμ.), (2003, σελ. 34)

γέννηση, τα ποσοστά θνησιμότητας των παιδιών και τα ποσοστά εγγραφής στο σχολείο.¹⁰

Για το οικονομικό έτος 2018, οι οικονομίες χαμηλού εισοδήματος ορίζονται ως εκείνες με κατά κεφαλήν ΑΕΕ, υπολογιζόμενες με τη μέθοδο Atlas της Παγκόσμιας Τράπεζας, ύψους \$ 1.005 ή λιγότερο το 2016. Οι χαμηλότερες οικονομίες, μεσαίου εισοδήματος είναι εκείνες με κατά κεφαλήν ΑΕΕ μεταξύ \$ 1.006 και \$ 3.955. Οι ανώτερες μεσαίες οικονομίες είναι εκείνες με κατά κεφαλήν ΑΕΕ μεταξύ 3,956 και 12,235 δολαρίων. Οι οικονομίες με υψηλό εισόδημα είναι εκείνες με κατά κεφαλήν ΑΕΕ ύψους 12.236 δολαρίων ή περισσότερο. Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται οι χώρες της ΥΣΑ ανά ομάδα εισοδήματος.

Πίνακας 1: Κατανομή των χωρών της ΥΣΑ, σύμφωνα με το κατά κεφαλήν Ακκαθάριστο Εγχώριο Εισόδημα (GNI)¹¹

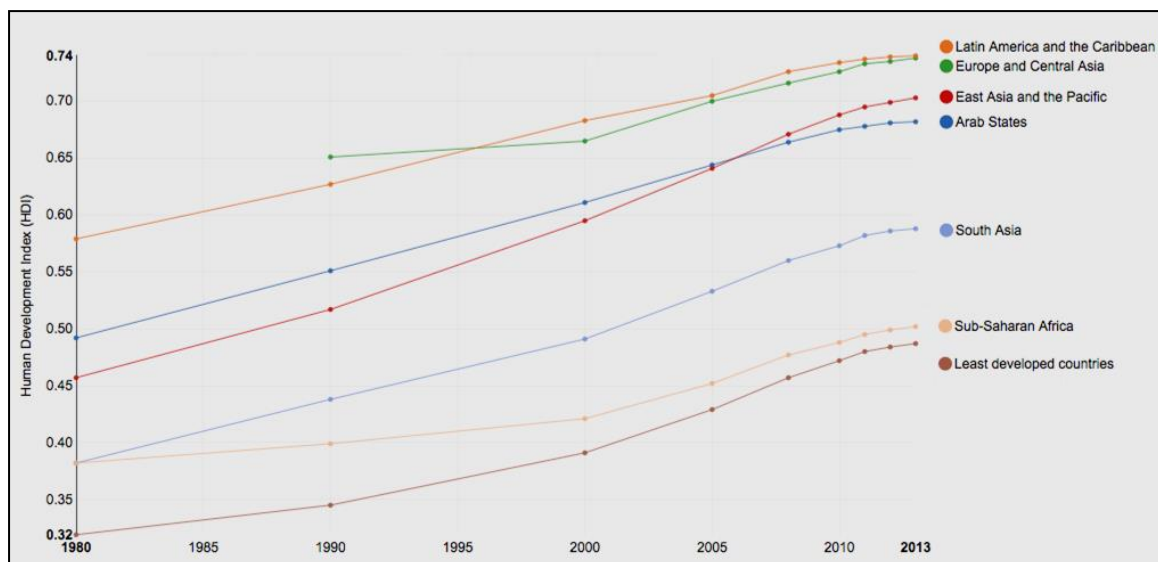
LOW-INCOME ECONOMIES (\$1,005 OR LESS) (27)		
Benin	Gambia,	Rwanda
Burkina Faso	Guinea	Senegal
Burundi	Guinea-Bissau	Sierra Leone
Central African Republic	Liberia	Somalia
Chad	Madagascar	South Sudan
Comoros	Malawi	Tanzania
Congo, Dem. Rep	Mali	Togo
Eritrea	Mozambique	Uganda
Ethiopia	Niger	Zimbabwe
LOWER-MIDDLE-INCOME ECONOMIES (\$1,006 TO \$3,955) (19)		
Angola	Djibouti	Nigeria
Armenia	Ghana	São Tomé and Príncipe

¹⁰ Παρατίθεται στο : <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/378831-why-use-gni-per-capita-to-classify-economies-into> , 19/12/2017

¹¹ Παρατίθεται στο : <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519>, 19/12/2017

Cabo Verde	Kenya	Solomon Islands
Cameroon	Kiribati	Sudan
Congo, Rep.	Lesotho	Swaziland
Côte d'Ivoire	Mauritania	Yemen, Rep.
		Zambia
UPPER-MIDDLE-INCOME ECONOMIES (\$3,956 TO \$12,235) (6)		
Botswana	Gabon	Namibia
Equatorial Guinea	Mauritius	South Africa
HIGH-INCOME ECONOMIES (\$12,236 OR MORE) (1)		
Seychelles		

Διάγραμμα 1: Η διαμόρφωση του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης (HDI) ανά περιφέρεια από το 1980 έως το 2013¹²

¹² Max Roser (2016) – ‘Human Development Index (HDI)’. PUBLISHED ONLINE AT OUR WORLD IN DATA .ORG. Retrieved from: <https://ourworldindata.org/human-development-index/> [Online Resource]

Ο προσαρμοσμένος κατά ανισότητα δείκτης ανθρώπινης ανάπτυξης (IHDI) συνδυάζει τα μέσα επιτεύγματα μιας χώρας σε θέματα υγείας, εκπαίδευσης και εισοδήματος με τον τρόπο κατανομής αυτών των επιτευγμάτων στον πληθυσμό της χώρας, με την «έκπτωση» της μέσης αξίας κάθε διάστασης ανάλογα με το επίπεδο ανισότητας. Υπό την τέλεια ισότητα, το IHDI είναι ίσο με το HDI, αλλά πέφτει κάτω από το HDI όταν αυξάνεται η ανισότητα. Η διαφορά μεταξύ του IHDI και του HDI είναι το κόστος ανθρώπινης ανάπτυξης της ανισότητας, όπως ονομάζεται επίσης η απώλεια της ανθρώπινης ανάπτυξης εξαιτίας της ανισότητας. Το IHDI επιτρέπει την άμεση σύνδεση με τις ανισότητες στις διαστάσεις, μπορεί να ενημερώνει τις πολιτικές για τη μείωση της ανισότητας και να οδηγεί σε καλύτερη κατανόηση των ανισοτήτων σε ολόκληρο τον πληθυσμό και στη συμβολή τους, στο συνολικό κόστος της ανθρώπινης ανάπτυξης.

Πίνακας 2: Inequality-adjusted Human Development Index¹³

		Inequality-adjusted HDI (IHDI)		Coefficient of human inequality	Inequality in life expectancy	Inequality in education	Inequality in income
	Value	Value	Overall loss (%)		(%)	(%)	(%)
	2015	2015	2015	2015	2010- 2015	2015	2015
Regions							
Arab States	0.687	0.498	27.5	27.1	17.9	37.1	26.2
East Asia and the Pacific	0.720	0.581	19.3	19.0	11.2	18.3	27.4
Europe and Central Asia	0.756	0.660	12.7	12.6	13.2	7.9	16.7
Latin America and the Caribbean	0.751	0.575	23.4	22.9	14.0	19.7	34.9
South Asia	0.621	0.449	27.7	27.1	23.9	39.5	17.8

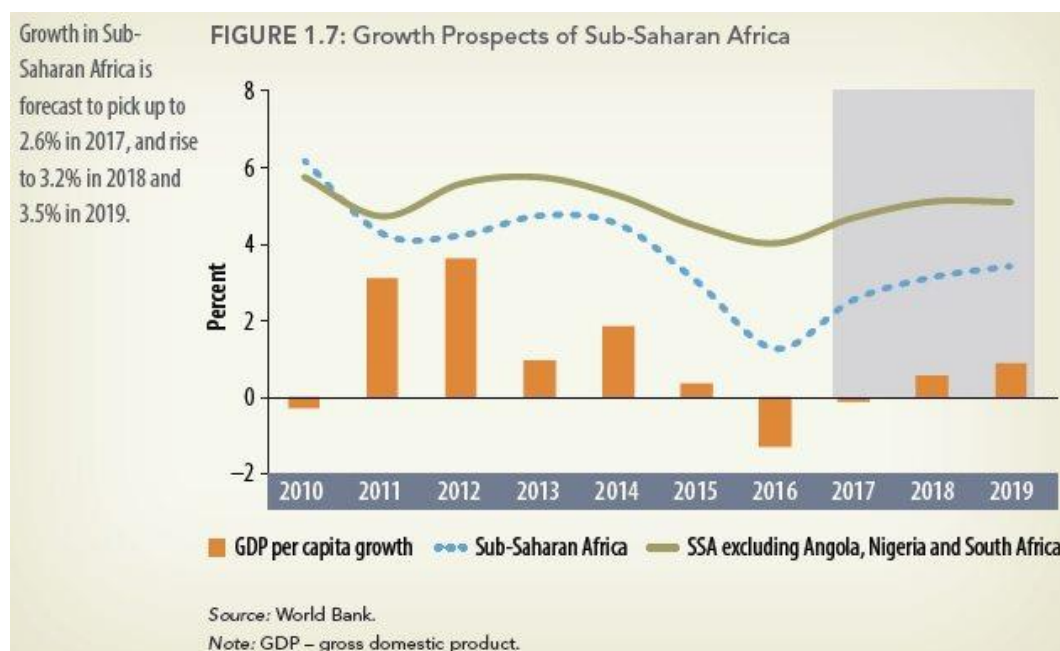
¹³ Παράτιθεται στο : <http://hdr.undp.org/en/composite/IHDI> , 19/12/2017

Sub-Saharan Africa	0.523	0.355	32.2	32.1	34.9	34.0	27.4
OOSA	0.887	0.776	12.6	12.3	5.9	9.5	21.5
World	0.717	0.557	22.3	22.3	17.1	25.9	23.8

Πίνακας 3: Το έλλειμμα των υποδομών της Αφρικής σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο¹⁴

Infrastructure	Africa	South Asia	Latin America and the Caribbean	OECD countries
Access to electricity (% of population)	46	78	96	100
Electric power consumption (kWh per capita)	570	655	2,071	8,082
Improved water source (% of population with access)	72	92	95	93
Improved sanitation facilities (% of population with access)	39	45	83	98

Διάγραμμα 2: Η αναπτυξιακή προοπτική της ΥΣΑ¹⁵

¹⁴ Βλ. World Economic Forum, *Africa competitiveness Report 2015*, σελ. 58

¹⁵ Africa's Pulse APRIL 2017 | VOLUME 15, World Bank, σελ. 18

1.2 ΑΠΟΙΚΙΟΚΡΑΤΙΚΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΝΕΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

Η σύγχρονη μορφή του διεθνούς συστήματος όπου κυριαρχούν τα Κράτη Έθνη ξεκίνησε από την γηραιά ήπειρο και έχει τις ρίζες της στην συνθήκη της Βεσφαλίας (1648), με την οποία τερματίστηκε ο τριακονταετής πόλεμος που τάραξε την Ευρώπη από το 1618 έως το 1648¹⁶. Παράλληλα από το τέλος του 15^{ου} αιώνα με τις μεγάλες ανακαλύψεις είχε ξεκινήσει το πρώτο κύμα της αποικιοκρατίας στην Αμερική, την Άπω Ανατολή και σε μερικές περιοχές της ανατολικής ακτής της Αφρικής¹⁷. Τους επόμενους αιώνες οι ανταγωνισμοί των Ευρωπαϊκών χωρών για επικράτηση σε υπερπόντια εδάφη, θα κατέληγαν να περιλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος του πλανήτη. Συνέπεια του γεγονότος αυτού θα ήταν ολόκληρες περιφέρειες (κυρίως αυτή της Αφρικής) να παραμείνουν κάτω από ξένο έλεγχο μέχρι και μετά τον 2^ο παγκόσμιο πόλεμο. Έτσι τα νεοσύστατα Κράτη, μετά την παροδική αίσθηση ελευθερίας που ακολούθησε την αποδέσμευση από τον αποικιοκρατικό ζυγό, θα έρχονταν αντιμέτωπα με μια νέα σκληρή πραγματικότητα. Θα έπρεπε να ανταγωνιστούν στο διεθνές σύστημα πολύ πιο ισχυρά Κράτη, τα οποία τις τελευταίες 2 εκατονταετίες απολάμβαναν τα οφέλη της βιομηχανικής επανάστασης, μέσα στο ψυχροπολεμικό περιβάλλον που θριάμβευαν οι αρχές του νεορεαλισμού ως πρακτική στις διεθνείς σχέσεις. Ακόμα χειρότερα ήταν υποχρεωμένα να το κάνουν αυτό έχοντας ως κληροδοτήματα της αποικιοκρατίας, α) την απώλεια της εθνικής τους ταυτότητας, β) την ευαισθησία των πολιτικών θεσμών τους, στον εξωτερικό παρεμβατισμό, γ) την εύθραυστη κατάσταση της οικονομίας τους, που θα οδηγούσε σε νέες μεθόδους εκμετάλλευσης.¹⁸

Η αποικιοποίηση

Από τον 16ο αιώνα, αποικίες είχαν ιδρύσει η Ισπανία, η Πορτογαλία, η Αγγλία, η Γαλλία και η Ολλανδία, κυρίως στην Αμερική και στην Ασία. Βασικά στοιχεία όλων αυτών των αποικιών ήταν η εγκατάσταση εποίκων από τις

¹⁶ Robert Jackson – Georg Sorensen, (2006, 39-41)

¹⁷ Τσάλτας Γρ. Ι., (2010, σελ. 53)

¹⁸ Ibid, (σελ. 196-122)

μητροπόλεις και η λειτουργία των κοινοτήτων των εποίκων ως πυρήνων της εν γένει οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής ζωής των αποικιών¹⁹.

Η περίοδος της μεγάλης έξαρσης του φαινομένου ωστόσο, θα λάμβανε χώρα από τα μέσα του 19ου αιώνα έως τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο 19ος αιώνας στην Ευρώπη ήταν μια εποχή εκβιομηχάνισης. Τα εργοστάσια στην Ευρώπη απαιτούσαν την παραγωγή πρώτων υλών σε εμπορεύσιμα προϊόντα. Ως αποτέλεσμα, οι Ευρωπαίοι αναζητούσαν τόσο την πηγή πρώτων υλών, όσο και την αγορά των μεταποιημένων προϊόντων τους στην Αφρική. Κοινή βάση όλης της δυναμικής εξόδου των προηγμένων χωρών της Ευρώπης, στον υπανάπτυκτο τεχνολογικά κόσμο της Αφρικής και της Ασίας, αποτελούσαν η αναζήτηση αγορών και πηγών πρώτων υλών, αλλά και η ακλόνητη πίστη στην ανωτερότητα του δυτικού πολιτισμού και στο χρέος της εξαγωγής των αξιών και των θεσμών του.

Η υπεροχή σε αυτήν την φάση των Ευρωπαίων έναντι των γηγενών πληθυσμών αυτών των περιοχών, και τα διαφαινόμενα οικονομικά οφέλη από την εκμετάλλευση νέων εδαφών, θα οδηγούσαν σε μια σειρά από βαναυσότητες. Πέρα όμως από τις βαναυσότητες εγκαθιδρύθηκαν θεσμοί οι οποίοι έμελλαν, με διαφορετικό τρόπο για κάθε περιοχή, να καθορίσουν την πορεία και την εξέλιξη αυτών των κοινωνιών μέχρι και τις μέρες μας.

Στην περίπτωση της βόρειας Αμερικής εκτοπίστηκαν ντόπιοι πληθυσμοί και αρπάχθηκε η γη τους από τους αποίκους, με τις αποικιοκρατικές ελίτ, λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών να στραφούν στην καταπίεση και των ομοεθνών τους. Αυτή ήταν μια κατάσταση που οδήγησε σταδιακά στην διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων και στην ανεξαρτησία των αποικιών τις βόρειας Αμερικής από την Αγγλία το 1776 και στο σύνταγμα του 1787²⁰. Τα δικαιώματα ωστόσο του γηγενή πληθυσμού και του έγχρωμου εισαγόμενου « εργατικού δυναμικού » θα αργούσαν ακόμα να αναγνωριστούν. Σε κάθε περίπτωση η δημοκρατική πορεία που θα ακολουθούσαν πλέον οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και ο Καναδάς και οι ανοιχτοί θεσμοί γενικότερα, θα τους εξασφάλιζε όπως αποδεικνύεται μια θέση ανάμεσα στα ισχυρότερα Κράτη στις μέρες μας.

¹⁹ Acemoglou, Daron & Robinson, James, (2013 , σελ. 34)

²⁰ ibid, (2013 , σελ. 39-42).

Αντίστοιχη πορεία στην νότια Αμερική και δεν ακολουθήθηκε καθώς η αποικιοκρατία εκεί είχε πιο ολοκληρωτικό χαρακτήρα και είχε δημιουργήσει μια ισχυρή ελίτ. Ομοίως στην Αφρική η αποικιοκρατία διατηρήθηκε με την δύναμη των όπλων. Απόρροια αυτού του διαφορετικού μοντέλου ήταν να αναπτυχθούν πιο κλειστοί θεσμοί οι οποίοι υπέσκαπταν τις προσπάθειες για συμμετοχικότητα, πολυφωνία και σταθερότητα μέσω δημοκρατικών διαδικασιών. Έτσι μέχρι και πολύ πρόσφατα (δεκαετία 1980), αν και οι χώρες της νότιας Αμερικής αποτίναξαν τον αποικιοκρατικό ζυγό, πολύ νωρίτερα από ότι οι χώρες της Αφρικής να ταλαιπωρούνται από αστάθεια και εναλλαγή καθεστώτων με κυρίαρχο αυτό της δικτατορίας, το ίδιο συνέβη μετέπειτα και στην Αφρική. Σημαντικό ρόλο βέβαια σε αυτό έπαιξε και ο παρεμβατικός ρόλος των 2 υπερδυνάμεων ΗΠΑ και ΕΣΣΔ²¹.

Από όλες όμως τις περιοχές που εξαπλώθηκε η αποικιοκρατία η Αφρική μπορεί, αν και δεν υπάρχει μέτρο στην καταστροφή, να θεωρηθεί η πιο επιβαρυνμένη, καθώς πέρα από τα δεινά της επικυριαρχίας και της εκμετάλλευσης, υπέφερε και το δουλεμπόριο. Παράλληλα η πολιτιστική ταυτότητα αυτών των λαών διαβρώθηκε πέραν αναγνώρισης, μέσα από την επιβολή των εκπαιδευτικών, γλωσσικών και θρησκευτικών πεποιθήσεων του κατακτητή. Το τελευταίο αυτό στοιχείο θα παίζει το δικό του ιδιαίτερο ρόλο και στην εποχή της απελευθέρωσης, λόγω της σχέσης εξάρτησης που δημιουργεί με την αποικιοκρατική δύναμη.

Η απελευθέρωση

Η αποδυνάμωση των μητροπολιτικών κέντρων του αποικιοκρατικού καθεστώτος μετά τον 2^ο παγκόσμιο πόλεμο οδήγησε σε επιδείνωση των εμπορικών όρων μεταξύ βιομηχανικών κέντρων (μητροπολιτικών κέντρων) και αποικιών. Αυτό υπήρξε ίσως η βασικότερη αιτία που πυροδότησε την εμφάνιση των πολιτικών κινημάτων στις αποικιοκρατούμενες χώρες, που κατά την δεκαετία του 40 και του 50 κυρίως, επιδίωξαν την αυτοδιάθεσή τους²². «Το 1945 το 5^ο panaφρικανικό συνέδριο κατήγγειλε μεταξύ άλλων, την οικονομική εκμετάλλευση που εμπόδιζε την εκβιομηχάνιση και διεκδικούσε τη μάχη κατά του αναλφαριθμητισμού και του υποσιτισμού, καθώς και την αναγνώριση του συνδικαλιστικού δικαιώματος και της ίδρυσης

²¹ Περισσότερα στο: Τσάλτας Γρ. Ι., (2010, σελ. 99-110)

²² (Τσάλτας Γρ. Ι., 2003, σελ. 227)

συνεταιρισμών.»²³ Παρά ταύτα, όπως θα δούμε στη συνέχεια η πορεία των νεοσύστατων Κρατών όπως αυτών της ΥΣΑ, μέσα στο διεθνές περιβάλλον πολιτικών και οικονομικών ανταγωνισμών, την περίοδο του ψυχρού πολέμου που θα ακολουθούσε, θα αποδειχθεί ιδιαίτερα δύσκολη.

Η παντελής έλλειψη αυτοδυναμίας από πλευράς οικοδόμησης δυνατοτήτων, στο επίπεδο της διακυβέρνησης αλλά και στο επίπεδο της οικονομίας αμέσως μετά την απελευθέρωση, θα έλεγε κανείς ότι ήταν κάτι φυσικό, αφού η όποια οργάνωση ήταν συνυφασμένη με την εξυπηρέτηση του αποικιοκράτη. Κατά έναν τραγικό τρόπο, τα νεοσύστατα Κράτη ήταν αναγκασμένα για την υποτυπώδη διαβίωσή τους, να συνδιαλλαγούν με τον πρώην δυνάστη, ο οποίος βρισκόταν σε πολύ πιο ισχυρή θέση.²⁴ Αυτό οδήγησε μέσα από διάφορες μεθόδους στην συνέχιση της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων στις περιοχές αυτές από έξωθεν συμφέροντα, δημιουργώντας μια σχέση εξάρτησης και καθιλώνοντας μεταξύ άλλων και την ΥΣΑ στην υπανάπτυξη. Κύρια έκφραση αυτής της υπανάπτυξης ήταν και παραμένει η φτώχεια με την τραγική άμεση συνέπειά της, την πείνα.

Χαρακτηριστικό είναι το φαινόμενο του καθορισμού των τιμών των πρώτων υλών που εξάγονταν από τις χώρες του Νότου, από τους εισαγωγείς του Βορρά, λόγω της ευάλωτης θέσης των πρώτων. Κάτι το οποίο επηρέαζε και τα αγροτικά προϊόντα, επεκτείνοντας την αβεβαιότητα του αγροτικού πληθυσμού, ο οποίος αντιμετώπιζε εντονότερα το πρόβλημα της φτώχειας. Επιπλέον η παραγκώνιση των αναγκών των ασθενέστερων αυτών Χωρών, προς εξυπηρέτηση των αγορών του αναπτυγμένου βορρά, γίνεται αισθητή και από την εξάπλωση του συστήματος των μονοκαλλιιεργειών, διαμέσου του κύριου εκφραστή του οικονομικού συστήματος, τις πολυεθνικές εταιρείες²⁵.

Οι νέοι θεσμοί

²³ Βλ. Feuer, G., Casn, H., Droit International du Developement, Dalloz, Paris, 1985, σελ. 10. Παρατίθεται σε (Τσάλτας, 2010, σελ. 127)

²⁴ Τσάλτας Γρ. Ι., (2010, σελ. 114)

²⁵ Περισσότερα για την πρακτική των μονοκαλλιιεργειών και τον ρόλο των πολυεθνικών εταιρειών, στο ίδιο, κεφ. 3.

Η σύγχρονη πολιτική ανάπτυξη στην Αφρική έχει και αυτή τις ρίζες της στην περίοδο της αποαποικιοποίησης και στη δεκαετία του 1940, αμέσως μετά τον 2^ο παγκόσμιο πόλεμο. Η πλειοψηφία των χωρών του λεγόμενου τρίτου κόσμου συμπεριλαμβανομένων των χωρών της Αφρικής συνδέθηκαν μεταξύ τους μέσα από την ανάγκη για:

1) την εκπροσώπηση τους, ως μια ομάδα νεοσσών του διεθνούς συστήματος, που αντιμετωπίζουν κοινά προβλήματα,

2) ανάληψη κοινής δράσης στο πλαίσιο του ΟΗΕ,

3) αντιμετώπιση των αναπτυξιακών ανισοτήτων.

Οι κύριοι διεθνείς θεσμοί που αποτέλεσαν τα οχήματα για αυτές τις διεκδικήσεις ήταν η «Ομάδα των 77» (1964) και το «Κίνημα των Αδεσμεύτων» (1961), το οποίο όπως διατυπώνεται στο όνομά του αφορούσε στην τήρηση ουδέτερης στάσης απέναντι στο διπολισμό. Οι εμπνευστές του τόνιζαν ήδη από την εποχή του ψυχρού πολέμου, ότι ο κόσμος δεν ήταν χωρισμένος σε Ανατολή και Δύση αλλά σε Βορρά και Νότο με όρους ανάπτυξης.

Η ομάδα των 77 περιλαμβάνοντας τα Κράτη της Λατινικής Αμερικής, της Αφρικής και της Ασίας έδινε την εικόνα του φτωχού Νότου. Η ομάδα αυτή ξεκίνησε από 36 Κράτη το 1962, 2 χρόνια πριν από την πρώτη διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (UNCTAD), με στόχο την προώθηση των οικονομικών και εμπορικών κυρίως σχέσεων ανάμεσα στους αναπτυγμένους και τους αναπτυσσόμενους στο πλαίσιο του ΟΗΕ²⁶. Στη συνέχεια αυξανόμενη διαρκώς αριθμητικά²⁷ διεκδίκησε ίση αντιμετώπιση μεταξύ των Κρατών των ΗΕ και πέτυχε σημαντικές αποφάσεις υπέρ της, θέτοντας τις βάσεις για την ευνοϊκότερη αντιμετώπιση των αναπτυσσομένων λαών σε πολιτικό επίπεδο αλλά και σε οικονομικό²⁸.

²⁶ Τσάλτας Γρ. Ι., (2010, σελ. 149)

²⁷ Σήμερα απαριθμεί 130 Κράτη.

²⁸ Η βούληση για τερματισμό των όποιων οικονομικών συμβάσεων και συμφωνιών είχαν επιβληθεί σε αυτές τις χώρες ως κατάλοιπα της αποικιοκρατίας ή ως εφαρμογή της νέοαποικιοκρατίας κατά

Τέλος πέρα από πλειοψηφική ισχύ η Ομάδα των 77, είναι παρούσα με μόνιμες αντιπροσωπείες σε καίριους αναπτυξιακούς οργανισμούς όπως, στον FAO (Ρώμη), στον UNIDO (Βιέννη), στην UNESCO (Παρίσι), στην UNCTAD (Γενεύη), στη UNEP (Ναιρόμπι), στο ΔΝΤ και στην Παγκόσμια Τράπεζα(WB).

Αποκλειστικά για τον χώρο της Αφρικής, ο Οργανισμός της Αφρικανικής Ενότητας (OAE) αποτελούσε την κυριότερη έκφραση διεθνικής συνεργασίας. Ο OAE²⁹ ιδρύθηκε στις 25 Μαΐου 1963 στην Αντίς Αμπέμπα, πρωτεύουσα της Αιθιοπίας, με 32 αρχικά μέλη και βασικό στόχο την βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των Αφρικανών. Έναν στόχο που σύμφωνα με τις επιταγές της εποχής, θα περνούσε μέσα από την αυτοδιάθεση και την εξάλειψη από την ήπειρο του θεσμού της αποικιοκρατίας. Από το 2000 ο OAE θα μετεξελισσόταν σε Αφρικανική Ένωση (ΑΕ). Στις 9 Σεπ 1999, οι αρχηγοί Κρατών και κυβερνήσεων του OAE, εξέδωσαν δήλωση (τη δήλωση της Sirte), η οποία ζητούσε τη δημιουργία μιας Αφρικανικής Ένωσης. Η έλευση της ΑΕ μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα γεγονός, μεγάλης έκτασης στη θεσμική εξέλιξη της ηπείρου, με στόχο μεταξύ άλλων, την επιτάχυνση της διαδικασίας ενσωμάτωσης της ηπείρου, προκειμένου να μπορέσει να διαδραματίσει τον ρόλο που της αναλογεί στην παγκόσμια οικονομία, αντιμετωπίζοντας παράλληλα πολύπλευρα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά προβλήματα, τα οποία έχουν επιδεινωθεί από ορισμένες αρνητικές πτυχές της παγκοσμιοποίησης. Αρωγός στην όλη προσπάθεια ήταν τα ΗΕ καταρτίζοντας και ένα δεκαετές πρόγραμμα οικοδόμησης ικανοτήτων για τον νέο θεσμό.³⁰

τους πρώτους χρόνους της ανεξαρτησίας τους, φανερώνεται επίσης ξεκάθαρα το 1973 στην 4^η Σύνοδο των Αδεσμεύτων Χωρών στο Αλγέρι (5-9 Σεπτεμβρίου). Σε αυτήν παρουσιάζεται η θέληση γενικότερα των τριτοκοσμικών χωρών, για αλλαγή στον τρόπο λειτουργίας του διεθνούς οικονομικού συστήματος. Αυτό πέραν των άλλων, σηματοδοτεί το πέρασμα από τις πολιτικές διεκδικήσεις πλέον και στις οικονομικές

²⁹ Για περισσότερα σχετικά με τον OAU βλ. Επίσημο ιστότοπο της Δημοκρατίας της Νοτίου Αφρικής, Τμήμα Διεθνών Σχέσεων και Συνεργασίας, 19/12/2017, <http://www.dirco.gov.za/foreign/Multilateral/africa/oau.htm>

³⁰ Αυτό ήταν το Δεκαετές Πρόγραμμα Ανάπτυξης Δυνατοτήτων των Ηνωμένων Εθνών για την Αφρικανική Ένωση (TYCBP-AU), το οποίο από το 2016 ανανεώθηκε σε Συνεργασία για την Ενσωμάτωση και Αναπτυξιακή Ατζέντα (PAIDA). Η εταιρική αυτή σχέση μεταξύ των Ηνωμένων Εθνών και της Αφρικανικής Ένωσης, είναι ευθυγραμμισμένη με τις προσδοκίες και τους στόχους της Ατζέντας 2063 της Αφρικανικής Ένωσης και ενσωματώνει και τους στόχους άλλων σημαντικών κοινωνικοοικονομικών αναπτυξιακών πλαισίων της Ηπείρου, όπως η Νέα Εταιρική Σχέση για την Ανάπτυξη της Αφρικής (NEPAD). Ακόμα είναι ευθυγραμμισμένη με την Ατζέντα για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη του 2030.

Η συστατική πράξη της Αφρικανικής Ένωσης: εγκρίθηκε το 2000 στη σύνοδο κορυφής του Λομέ (Τόγκο), ενώ τέθηκε σε ισχύ το 2001. Βασικός πυλώνας της μετεξέλιξης του ΟΑΕ σε ΑΕ ήταν η Νέα Εταιρική Σχέση για την Ανάπτυξη της Αφρικής (NEPAD), η οποία εγκρίθηκε ως πρόγραμμα της Αφρικανικής Ένωσης, στη σύνοδο κορυφής της Λουσάκα (2001). Η διάσκεψη κορυφής του Ντουρμπάν (2002) εκκίνησε ουσιαστικά την ΑΕ, συγκαλώντας την 1η Συνέλευση των αρχηγών Κρατών³¹. Τέλος στο πλαίσιο της NEPAD στο σκέλος που αφορά την αγροτική πολιτική, δημιουργήθηκε το Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Ανάπτυξης της Γεωργίας της Αφρικής (CAADP). Το CAADP αποτελεί το πολιτικό πλαίσιο της Αφρικής για τον αγροτικό μετασχηματισμό, τη δημιουργία πλούτου, την επισιτιστική ασφάλεια τη διατροφή και την οικονομική ανάπτυξη και ευημερία για όλους³².

Όλες αυτές οι διεθνείς θεσμικές οντότητες, μαζί με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου, αποτέλεσαν τις βασικές πλατφόρμες συζήτησης, για την αντιμετώπιση του φαινομένου της υπανάπτυξης στον τρίτο κόσμο και την μείωση των ανισοτήτων. Αν και σε πολλές περιπτώσεις εγέρθηκαν προσδοκίες για την ανάληψη καθοριστικών ενεργειών που θα αντέστρεφαν αυτήν την κατάσταση, η πρόοδος δεν καθρεφτίζεται στην πραγματικότητα της ΥΣΑ.

Βασικό στοιχείο αυτών των συζητήσεων ήταν πάντα το κομμάτι της οικονομίας και ο ρόλος της απελευθέρωσής του διεθνούς εμπορίου, με κυρίαρχη την άποψη ότι και οι φτωχές χώρες του νότου, θα ωφελούνταν από την δυναμική της. Παρά ταύτα τα αγροτικά προϊόντα ενδιαφέροντος πρωτίστως των αναπτυσσόμενων Χωρών θα υπόκειντο σε ισχυρό προστατευτισμό από τις αναπτυγμένες³³. Σε κάθε περίπτωση η κυριαρχία του αγροτικού τομέα στις οικονομίες των χωρών της ΥΣΑ και η σημασία του για την καταπολέμηση της φτώχειας και της πείνας, θα τον καθιστούσε αναπόσπαστο κομμάτι τόσο στις εμπορικές συμφωνίες, όσο και στις αναπτυξιακές δράσεις.

³¹ Οι πολιτικές και οι δράσεις της ΑΕ και της NEPAD στον αγροτικό τομέα αναπτύσσονται πληρέστερα στο κεφάλαιο 6.

³² Βλ. επίσημη ιστοσελίδα του Γραφείου του Ειδικού Συμβούλου για την Αφρική του ΟΗΕ (OOSA), 18/12/2017, <http://www.un.org/en/africa/osaa/peace/caadp.shtml>

³³ Ρουμελιώτης Π., (2009, σελ. 231)

2. ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΚΑΙ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΤΡΟΦΙΚΗΣ ΑΝΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΥΣΑ

2.1 ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΤΡΟΦΙΚΗ ΑΝΑΣΦΑΛΕΙΑ

Παράμετροι της τροφικής ανασφάλειας

Όταν μιλάμε για τροφική ασφάλεια το πρώτο πράγμα που έρχεται στο μυαλό μας, είναι η κάλυψη της βασικότερης ανάγκης για την επιβίωση του ανθρώπου, αυτή της λήψης τροφής. Η δυνατότητα του κάθε ανθρώπου να καλύψει αυτή την πρωταρχική βιολογική ανάγκη περιλαμβάνει 4 στοιχεία: την διαθεσιμότητα, την προσβασιμότητα, την χρησιμοποίηση και την σταθερότητα³⁴.

Η διαθεσιμότητα εξασφαλίζεται, είτε από την λειτουργία της αγοράς των εμπορικά παραγόμενων προϊόντων διατροφής, είτε από την κατανάλωση ιδιοπαραγόμενων τροφίμων. Η πρώτη περίπτωση είναι η πιο συνηθισμένη και αυτό ισχύει και στις αγροτικές περιοχές, ακόμα περισσότερο βέβαια ισχύει στις μεγαλουπόλεις.

Η προσβασιμότητα έχει καθαρά οικονομικό χαρακτήρα και αναφέρεται στην δυνατότητα αγοράς της τροφής με όρους αγοραστικής δύναμης. Επίσης εμπεριέχει και το στοιχείο της φυσικής πρόσβασης στην τροφή (π.χ. μέσω επαρκών δικτύων διανομής). Αφορά και σε εθνικό επίπεδο, ειδικά για τα Κράτη που είναι καθαροί εισαγωγείς τροφίμων, αλλά και σε επίπεδο νοικοκυριού.

Η χρησιμοποίηση έχει να κάνει με τον τρόπο που θα πρέπει να καταναλωθεί η τροφή και συνδέεται με την απαραίτητη γνώση που θα πρέπει να έχει κάποιος, για να κάνει μια ισορροπημένη και πλήρη διατροφή. Αυτό είναι ένα στοιχείο που προσφέρεται διαμέσου της εκπαίδευσης, οπότε βλέπουμε ξανά και εδώ το οικονομικό

³⁴ FAO, *World Food Summit*. Rome, 1996, σελ. 17, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο http://www.fao.org/wfs/index_en.htm

επίπεδο να διαδραματίζει έστω και έμμεσα ρόλο, αφού συνήθως καλύτερη οικονομική κατάσταση σημαίνει και καλύτερη εκπαίδευση.

Τέλος ο παράγοντας της σταθερότητας, προσδίδει την έννοια της ανθεκτικότητας στο χρόνο, της διαδικασίας πρόσληψης επαρκούς και θρεπτικής τροφής.

Ορισμοί³⁵

Για την καλύτερη κατανόηση των όρων που πραγματεύεται η έννοια της τροφικής ανασφάλειας, κρίνεται απαραίτητη η παράθεση ορισμένων διευκρινήσεων σε σχέση με αυτούς, καθώς οι μικρές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους μπορεί να κρύβουν σημαντικές παρανοήσεις ως προς το περιεχόμενό τους. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τροφίμων μερικοί από τους όρους αυτούς, επεξηγούνται παρακάτω:

Επισιτιστική επισφάλεια: Κατάσταση κατά την οποία οι άνθρωποι στερούνται την ασφαλή πρόσβαση σε επαρκείς ποσότητες ασφαλούς και θρεπτικής τροφής για μία κανονική εξέλιξη και μία ενεργή και υγιή ζωή. Μπορεί να προκαλείται από τη μη διαθεσιμότητα φαγητού, ανεπαρκή αγοραστική δύναμη, μη κατάλληλη διανομή ή μη επαρκή χρήση της τροφής σε επίπεδο οικίας. Η επισιτιστική επισφάλεια, οι φτωχές συνθήκες υγιεινής και η ακατάλληλη φροντίδα και πρακτικές σίτισης είναι οι κύριες αιτίες της κακής διατροφικής κατάστασης. Η επισιτιστική επισφάλεια μπορεί να είναι χρόνια, περιοδική ή προσωρινή.

Υποσιτισμός: Κατάσταση, διάρκειας τουλάχιστον ενός χρόνου, αδυναμίας απόκτησης επαρκούς τροφής, οριζόμενης ως επίπεδο πρόσληψης τροφής μη επαρκές για τις διαιτητικές ενεργειακές απαιτήσεις. Ο χρόνιος υποσιτισμός ορίζει την πείνα.

Δυσθρεψία: Μη κανονική κατάσταση της φυσιολογίας που προκαλείται από μη επαρκή, μη ισορροπημένη ή υπερβολική κατανάλωση μάρκτρο και/ή μικροθρεπτικών ουσιών. Η δυσθρεψία περιλαμβάνει την υποθρεψία και υπερθρεψία καθώς και τις ελλείψεις μικροθρεπτικών ουσιών.

Υποθρεψία: Το αποτέλεσμα του υποσιτισμού και/ή φτωχή απορρόφηση και/ή κακή βιολογική χρήση των θρεπτικών που καταναλώνονται ως αποτέλεσμα

³⁵Επίσημη Ιστοσελίδα Παγκόσμιου Οργανισμού Τροφίμων <http://www.fao.org/hunger/glossary/en/>

επαναλαμβανόμενων μολυσματικών ασθενειών. Περιλαμβάνει καταστάσεις έλλειψης βάρους βάση της ηλικίας, ύψους βάση της ηλικίας (stunted), επικίνδυνης αδυναμίας με βάση το ύψος (wasted) και ελλείμματος βιταμινών και ιχνοστοιχείων (micronutrient malnutrition).

Πείνα: Είναι η κατάσταση του χρόνιου υποσιτισμού.

Επισιτιστική (τροφική) ασφάλεια: Κατάσταση κατά την οποία όλοι οι άνθρωποι ανά πάσα στιγμή έχουν φυσική, κοινωνική και οικονομική πρόσβαση σε επαρκή, ασφαλή και θρεπτική τροφή που ανταποκρίνεται στις διατηρητικές τους ανάγκες και προτιμήσεις, για μία ενεργή και υγιή ζωή. Ως απόρροια αυτού του ορισμού, διακρίνονται και οι 4 διαστάσεις της επισιτιστικής ασφάλειας: διαθεσιμότητα τροφής, οικονομική και φυσική πρόσβαση στην τροφή, αξιοποίηση τροφής και διαχρονική σταθερότητα.

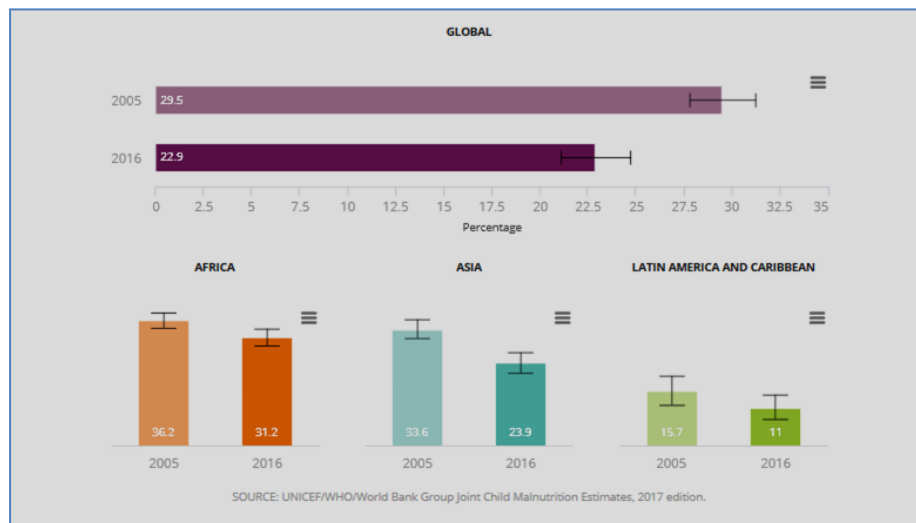
2.2 Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΙΚΟΝΑ ΣΤΗΝ ΥΣΑ

Η εικόνα που παρουσιάζει σήμερα η ΥΣΑ όπως προκύπτει από την έκθεση του 2017, για την κατάσταση της τροφικής ασφάλειας στον κόσμο³⁶, που συνυπογράφουν οι παρακάτω διεθνείς οργανισμοί: FAO, IFAD, WFP, UNICEF και WHO, αποδεικνύεται η χειρότερη από κάθε άλλη περιοχή του πλανήτη. Ενδείκτες όπως, η καθυστέρηση στην ανάπτυξη και τα ποσοστά υποθρεψίας, έχουν αναπτυχθεί από τους παραπάνω καθ' ύλη αρμόδιους διεθνείς οργανισμούς για την καλύτερη καταγραφή του προβλήματος.

Αν και το ποσοστό των παιδιών που υποφέρει από καθυστέρηση στην ανάπτυξη σε παγκόσμιο επίπεδο βαίνει μειούμενο, εντούτοις στην ΥΣΑ απαντάται σε ποσοστό 31.2 % (Γράφημα 1).

³⁶ Βλ. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, (2017), *The State of Food Security and Nutrition in the World 2017. Building resilience for peace and food security*. Rome, FAO.

Γράφημα 1 : Οι παγκόσμιες τιμές, καθυστερημένης σωματικής ανάπτυξης, μεταξύ των παιδιών, 2005 -2016

Πηγή : FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, (2017)

Αντίστοιχα η ΥΣΑ κρατάει τα σκήπτρα και στα ποσοστά του πληθυσμού που αντιμετωπίζει το πρόβλημα της υποθρεψιάς, με το ποσοστό της ανατολικής Αφρικής να ανέρχεται στο 33,9 % το 2016, παρουσιάζοντας αύξηση σε σχέση με το 2015 κατά 2,8 ποσοστιαίες μονάδες (Πίνακας 1).

Πίνακας 3 : Ποσοστά υποθρεψιάς ανά περιφέρεια, 2000 - 2016³⁷

PREVALENCE OF UNDERNOURISHMENT IN THE WORLD BY REGION, 2000–2016									
Percentage									
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
WORLD	14.7	14.2	11.5	11.2	11.0	10.8	10.7	10.6	11.0
ASIA	16.7	17.0	13.2	12.8	12.5	12.2	11.9	11.6	11.7
LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN	12.0	9.1	6.8	6.6	6.4	6.3	6.3	6.3	6.6
OCEANIA	5.3	5.3	5.0	5.2	5.3	5.7	6.0	6.4	6.8

³⁷ FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, (2017 σελ.6)

NORTHERN AMERICA AND EUROPE	< 2.5	< 2.5	< 2.5	< 2.5	< 2.5	< 2.5	< 2.5	< 2.5	< 2.5
AFRICA	24.3	20.8	18.3	17.9	17.8	17.8	18.1	18.5	20.0
Northern Africa	6.8	6.3	5.1	4.8	8.5	8.4	8.3	8.3	8.3
Sub-Saharan Africa	28.1	23.7	20.6	20.2	20.0	20.0	20.4	20.8	22.7
Eastern Africa	<u>39.3</u>	<u>34.3</u>	<u>30.9</u>	<u>30.2</u>	<u>30.6</u>	<u>30.6</u>	<u>30.9</u>	<u>31.1</u>	<u>33.9</u>
Middle Africa	37.4	29.4	23.8	23.1	22.5	22.3	24.0	24.4	25.8
Southern Africa	7.1	6.4	6.7	6.3	6.2	6.2	6.5	6.6	8.0
Western Africa	15.1	12.0	10.0	9.9	9.9	9.8	9.8	10.4	11.5

Για την ορθότερη και πιο εξειδικευμένη έρευνα πάνω στο θέμα της τροφικής ανασφάλειας, έχουν θεσπιστεί ορισμένες κατηγοριοποιήσεις, όσον αφορά τα επίπεδα της σοβαρότητας που μπορεί να πάρει. Επίσης έχουν αναπτυχθεί ερευνητικές μέθοδοι που έχουν ως στόχο τον όσο το δυνατό πιο ακριβή προσδιορισμό του σύνθετου αυτού φαινομένου. Έτσι μπορούν να εντοπιστούν καλύτερα τα κομμάτια του πληθυσμού που πλήττονται περισσότερο. Στον πίνακα 2 προσδιορίζεται η ΥΣΑ, ως η περιφέρεια με το μεγαλύτερο ποσοστό ανθρώπων, οι οποίοι αντιμετωπίζουν σοβαρή τροφική ανασφάλεια.

Πίνακας 4 : Ποσοστό και αριθμός ανθρώπων που αντιμετωπίζουν σοβαρή τροφική ανασφάλεια, μετρούμενη με τον FIES 2000 - 2016³⁸

PERCENTAGE AND NUMBER OF PEOPLE AFFECTED BY SEVERE FOOD INSECURITY, MEASURED USING THE FIES (2014–16)						
	Percentage			Millions		
	2014	2015	2016	2014	2015	2016
AFRICA	25.0 (±0.8)	25.1 (±0.7)	27.4 (±0.7)	289.5 (±9.6)	298.0 (±8.7)	333.2 (±8.6)
<i>Of which</i>						
Sub-Saharan	28.3 (±1.0)	28.7 (±0.9)	31.0 (±0.8)	265.0 (±9.5)	275.7 (±8.6)	306.7 (±8.3)

³⁸ ibid, (2017 σελ.9)

Africa						
ASIA	7.7 (±0.1)	7.0 (±0.7)	7.0 (±0.6)	337.0 (±34.1)	306.7(±30.1)	309.9 (±26)
<i>Of which</i>						
Central Asia and Southern Asia	14.4 (±0.5)	12.3 (±1.6)	11.1 (±1.3)	268.7 (±36.2)	233.1(±31.1)	211.9 (±24.4)

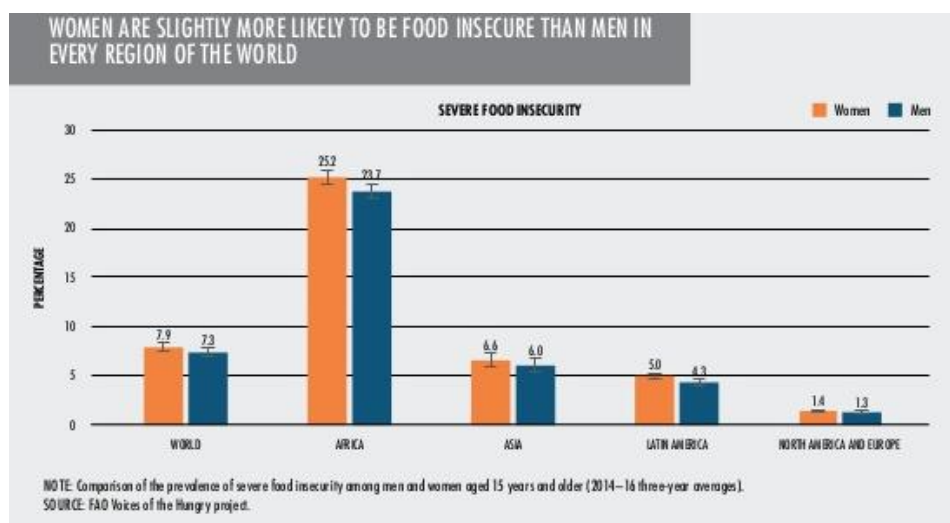
NOTES: Prevalence is calculated as the number of people living in households where at least one adult has been found to be severely food insecure, as a percentage of the total population. Margins of error are in parentheses.

SOURCE: FAO, Voices of the Hungry project.

Για πολλούς η αναβάθμιση της θέσης της γυναίκας, αποτελεί ένα από τα σημεία κλειδιά στην αναπτυξιακή προοπτική της ΥΣΑ. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να φέρει θετικά αποτελέσματα σε μια σειρά από τομείς. Στον τομέα της υγείας μείωση των ποσοστών του HIV, μέσω της χειραφέτησης των γυναικών και της καλύτερης αντιμετώπισης από τη δικαιοσύνη στις περιπτώσεις βιασμού. Στον τομέα της διακυβέρνησης μια αύξηση της εισροής των γυναικών, θα μπορούσε να δώσει σε μια σειρά από πολιτικές περισσότερο κοινωνικό χαρακτήρα και να βοηθήσει στην αναγνώριση της προσφοράς του γυναικείου φύλλου στην οικονομία. Ίσως το πιο ενδεικτικό παράδειγμα αυτής της προσφοράς έχει να κάνει με τον τομέα της γεωργίας. Ο ρόλος της γυναίκας στη γεωργία είναι ιδιαίτερα σημαντικός αφού στις περισσότερες χώρες της ΥΣΑ, οι άντρες έχουν την ευθύνη της διαμόρφωσης του εδάφους, ενώ από εκεί και έπειτα οι γυναίκες αναλαμβάνουν σχεδόν κατά αποκλειστικότητα την καλλιέργεια, αποτελώντας παράλληλα το 50 % της συνολικής εργατικής δύναμης.³⁹ Παρόλα αυτά οι γυναίκες αν και έχουν παράλληλα τον ρόλο της μητρότητας αντιμετωπίζουν περισσότερο το πρόβλημα του υποσιτισμού (Γράφημα 2).

³⁹ Croppenstedt Andre, Goldstein Markus, Rosas Nina, (2013, σελ. 79)

Γράφημα 2 : Το επίπεδο της τροφικής ανασφάλειας μεταξύ των φύλλων⁴⁰

Οι επιπτώσεις της πείνας και ο φαύλος χαρακτήρας τους⁴¹

Οι επιπτώσεις της πείνας παλινδρομούν ανάμεσα σε δύο επίπεδα, το ατομικό και το συλλογικό. Αυτό το σκεπτικό ωστόσο θα πρέπει να πούμε, έχει εφαρμογή κυρίως στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, όπου τα φαινόμενα του υποσιτισμού εντοπίζονται και στο μικρό επίπεδο μιας οικογένειας για παράδειγμα, αλλά αντανακλώνται παράλληλα και σε ένα ευρύ φάσμα της κοινωνίας, αν όχι στο μεγαλύτερο. Στις αναπτυγμένες χώρες από την άλλη το ατομικό επίπεδο περιορισμένου αλλά σημαντικού ποσοστού πληθυσμού, είναι αυτό που αντιμετωπίζει το πρόβλημα του υποσιτισμού.

Ο υποσιτισμός σε ατομικό επίπεδο, μπορεί να σημαίνει μια σειρά από επικαλυπτόμενα προβλήματα. Σε πρώτη φάση, ο χρόνιος υποσιτισμός ή η δυσθρεψία οδηγεί σε καθυστερημένη ανάπτυξη τα μικρά παιδιά και σε αναιμία τους ενήλικες. Επίσης παρουσιάζεται προοδευτική αδυναμία του οργανισμού και δυσκολία στην κατάποση, που δεν επιτρέπει τη σωστή πρόσληψη τροφής. Την ίδια στιγμή, ποικίλα συμπτώματα (όπως αναιμία, χρόνια διάρροια, συρρίκνωση οργάνων όπως η καρδιά

⁴⁰ ibid, (2017 σελ.11)

⁴¹ Food and Agriculture Organization of the United Nations, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο <http://www.fao.org/home/en/>

και οι πνεύμονες, υποθερμία, μυϊκή αδυναμία, δυσπεψία) και ασθένειες από την μειωμένη πρόσληψη θρεπτικών στοιχείων μπορεί να κάνουν την εμφάνισή τους.

Ο υποσιτισμός στο επίπεδο της κοινωνίας έχει συχνά τα παρακάτω αποτελέσματα:

α) Μια πρώτη συνέπεια, είναι ότι η κοινωνία αυτή δεν μπορεί να έχει φυσιολογική ανάπτυξη, εξαιτίας του φαύλου κύκλου της φτώχειας και της πείνας. Για να κατανοήσουμε γιατί συμβαίνει αυτό, πρέπει να ξεκινήσουμε τον συλλογισμό μας παρατηρώντας το πιο ευαίσθητο τμήμα του συνόλου, που είναι τα παιδιά. Η φτώχεια και η ανεπαρκής ποσότητα τροφής έχουν ως αποτέλεσμα όχι μόνο τη δημιουργία προβλημάτων υγείας και ανάπτυξης των παιδιών, αλλά συμβάλλουν και στην αναπαραγωγή της ανεργίας και τη διαίωνιση της φτώχειας.

Στις αναπτυσσόμενες χώρες πολλά παιδιά -και ιδίως κορίτσια- συχνά πρέπει να βοηθούν τις οικογένειές τους να βγάλουν ένα μικρό εισόδημα που θα τους επιτρέψει να επιβιώσουν με αποτέλεσμα αντί να πηγαίνουν στο σχολείο να δουλεύουν στα χωράφια. Επομένως, η φτώχεια εμποδίζει την εκπαίδευση, γιατί πολλά παιδιά αναγκάζονται να μην πηγαίνουν στο σχολείο.

Συνεχίζοντας τον συλλογισμό μας, τα παιδιά που δεν έχουν ούτε τις βασικές γνώσεις ανάγνωσης και γραφής, είναι πολύ δύσκολο στο μέλλον να βρουν μια δουλειά και σχεδόν αδύνατον μια καλά αμειβόμενη δουλειά, κάτι που θα τους βοηθήσει να βγουν από τις συνθήκες φτώχειας που βιώνουν. Το συμπέρασμα είναι ότι η φτώχεια και η πείνα οδηγούν στην ανεργία καθώς και το αντίστροφο, η ανεργία οδηγεί στην πείνα και τη φτώχεια. Δημιουργείται δηλαδή ένας φαύλος κύκλος.

β) Μια δεύτερη συνέπεια της πείνας σε κοινωνικό επίπεδο, είναι η πρόκληση αναταραχών, συρράξεων και συγκρούσεων, οι οποίες με τη σειρά τους ενισχύουν τα ήδη υπάρχοντα προβλήματα και δεν επιτρέπουν την εφαρμογή προγραμμάτων για την επίλυσή της. Δημιουργείται συνεπώς ένας ακόμη φαύλος κύκλος, σαν εκείνον που εξετάσαμε στην προηγούμενη παράγραφο. Ας δούμε πώς συμβαίνει αυτό: Σε πολλά σημεία του κόσμου (στις μέρες μας στην Αϊτή, το Μεξικό και αλλού), οι άνθρωποι ξεσηκώνονται απελπισμένοι από την φτώχεια και την πείνα και προσπαθούν να ανατρέψουν το υφιστάμενο σύστημα κοινωνικής διαστρωμάτωσης και να

διαμορφώσουν μια δικαιότερη κοινωνία. Η ρήξη τους σε σχέση με τις εκάστοτε κυβερνήσεις, οδηγεί συνήθως στη δημιουργία επαναστατικών ομάδων, οι οποίες προσπαθώντας να καταλάβουν την εξουσία μεταχειρίζονται βία και σπέρνουν την καταστροφή στο πέρασμά τους. Σε αυτήν την περίπτωση οι άνθρωποι εγκαταλείπουν τα σπίτια τους σε αναζήτηση ασφάλειας, αφήνοντας πίσω τα χωράφια τους, τα ζώα ή τους καρπούς τους. Συχνά δε μπορούν να επιστρέψουν παρά μόνο μήνες αργότερα. Επιπλέον, στον πόλεμο, η τροφή μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως όπλο. Οι στρατιώτες οδηγούν τους αντιπάλους τους σε παράδοση, καταστρέφοντας τα αποθέματα τροφών ή πλήττοντας τις τοπικές αγορές τους.

Συμπερασματικά, οι επιπτώσεις της πείνας σε κοινωνικό επίπεδο, περιλαμβάνουν την υπανάπτυξη του συνόλου, τις κοινωνικές αναταραχές και την παγίδευση του μέλλοντος μιας περιοχής σε καταστροφικούς φαύλους κύκλους, από τους οποίους είναι πολύ δύσκολο να εξέλθει χωρίς σημαντική εξωτερική βοήθεια.

2.3 ΤΑ ΑΙΤΙΑ

Υπάρχουν πολλοί και αλληλοεμπλεκόμενοι παράγοντες που επηρεάζουν το πρόβλημα. Ωστόσο, η πείνα αυτή καθεαυτή μπορεί να προκληθεί από δύο απλούς λόγους:

α) Ο πρώτος είναι η Φτώχεια. Όταν δηλαδή κάποιος δεν έχει τα αναγκαία μέσα (χρήματα ή θέση) ώστε να καταφέρει να αποκτήσει πρόσβαση στην απαραίτητη γι' αυτόν τροφή, με αποτέλεσμα να υποσιτίζεται.

β) Ο δεύτερος είναι η Έλλειψη Τροφής. Όταν δηλαδή τα τρόφιμα σε μία οικογένεια, περιοχή, χώρα, ή ολόκληρο τον πλανήτη, δεν αρκούν για να θρέψουν ένα ή περισσότερα άτομα, με αποτέλεσμα πάλι την ελλιπή διατροφή.

Η Φτώχεια είναι ένα οικουμενικό φαινόμενο που επηρεάζεται από την παγκόσμια διαστρωμάτωση, την διεθνή οικονομία και τις κοινωνικές ανισότητες, καθώς τη συναντάμε σε όλα τα κράτη.

Μια από τις βασικότερες αιτίες της είναι η ανισότητα, που σημαίνει άνιση κατανομή των πλουτοπαραγωγικών πηγών, του εισοδήματος και των περιουσιακών στοιχείων μεταξύ των ατόμων και των κρατών. Ακόμα, αιτίες φτώχειας αποτελούν ο

πόλεμος, οι φυσικές καταστροφές και η ανεργία όλα παρόντα στο χώρο της ΥΣΑ. Η παραγωγή φαγητού σε 13 χώρες της ΥΣΑ, που πλήγηκαν από τον πόλεμο μεταξύ του 1970 και του 1994, ήταν κατά 12% χαμηλότερη τα πολεμικά έτη σε σύγκριση με τις προσαρμοσμένες αξίες για τα αντίστοιχα ειρηνικά⁴².

Η φτώχεια επίσης περιλαμβάνει καταστάσεις όπως, η έλλειψη υλικών αγαθών, η απομόνωση, η εξάρτηση και η χαμηλή διαπραγματευτική θέση, η τρωτότητα σε φυσικές καταστροφές και η απουσία από διεθνείς οργανισμούς⁴³. Επίσης χωρίζεται σε διάφορες κατηγορίες με κριτήρια, α) την σχετικότητα, β) την διάρκεια και γ) την τοποθεσία. Έτσι με βάση την σχετικότητα υπάρχει σχετική και απόλυτη φτώχεια. Με βάση την διάρκεια, περιστασιακή, κυκλική και περιουσιακών στοιχείων που πυροδοτείται από οικονομικές κρίσεις χτυπώντας οικογένειες τις μεσαίας και χαμηλής τάξης. Με βάση την τοποθεσία υπάρχει η αστική και φτώχεια των αγροτικών περιοχών⁴⁴. Ιστορικοί, κοινωνικοπολιτικοί, οικονομικοί και λόγοι, που έχουν να κάνουν με τους φυσικούς πόρους, μπορεί να εξηγήσουν την ύπαρξή της.

Σε κάθε περίπτωση στην ΥΣΑ, είναι εμφανής η σύνδεσή της με την περίοδο της αποικιοκρατίας και την μετέπειτα αναπτυξιακή προσπάθεια που ποτέ δεν απέδωσε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα⁴⁵.

Έτσι θα πρέπει να σημειωθεί ότι, αν και η φτώχεια προβάλλεται σαν την προφανή αιτία, αυτή με την σειρά της συνδέεται με το γενικότερο χαμηλό αναπτυξιακό επίπεδο των χωρών της ΥΣΑ (πίνακας 2). Αυτή η κατάσταση κάνει ακόμα πιο επίμονη την παρουσία της φτώχειας, καθώς σε ατομικό επίπεδο διαβρώνει την κοινωνική συνείδηση και σε διακρατικό συντηρεί την ανισότητα υπέρ άλλων περιοχών του πλανήτη⁴⁶.

Ένα ακόμη βασικό χαρακτηριστικό της φτώχειας, σε μια τραγική αντιστοιχία με την πείνα είναι η αναπαραγωγή της (φαύλος κύκλος) από γενιά σε γενιά, μέσω των

⁴² Pretty Jules , Toulmin Camilla & Williams Stella (2011, σελ. 6)

⁴³ Shepherd Andrew, (1998, σελ. 92).

⁴⁴ Παρατίθεται σε richmondvale.org, 18/10/2017 <http://richmondvale.org/types-of-poverty/>

⁴⁵ Βλ. στο ίδιο κεφ.3 1^η σελ.

⁴⁶ Μπούρτζης Τηλέμαχος , Τάσαινας Δημήτρης (2009) *Πείνα και Υποσιτισμός – Κοινωνικές Διαστάσεις, Παιδι: το Πρωτο Θυμα* , παρατίθεται σε Τσάλτας, Γρ. Ι., επιμ., (2009, σελ. 121)

περιουσιακών στοιχείων, με τα οποία κληρονομούνται συνήθως τα κοινωνικά χαρακτηριστικά. Έτσι η φτώχεια διαιωνίζει τις κοινωνικές ανισότητες.

Ο κανόνας ωστόσο, είναι ότι στις περισσότερες περιοχές του πλανήτη, οι άνθρωποι που γεννιούνται φτωχοί ή καταλήγουν στη φτώχεια από διάφορες αιτίες, δεν μπορούν ούτε οι ίδιοι, ούτε και οι απόγονοί τους να ξεφύγουν από αυτή εύκολα, καθώς δεν έχουν αρκετά χρήματα για

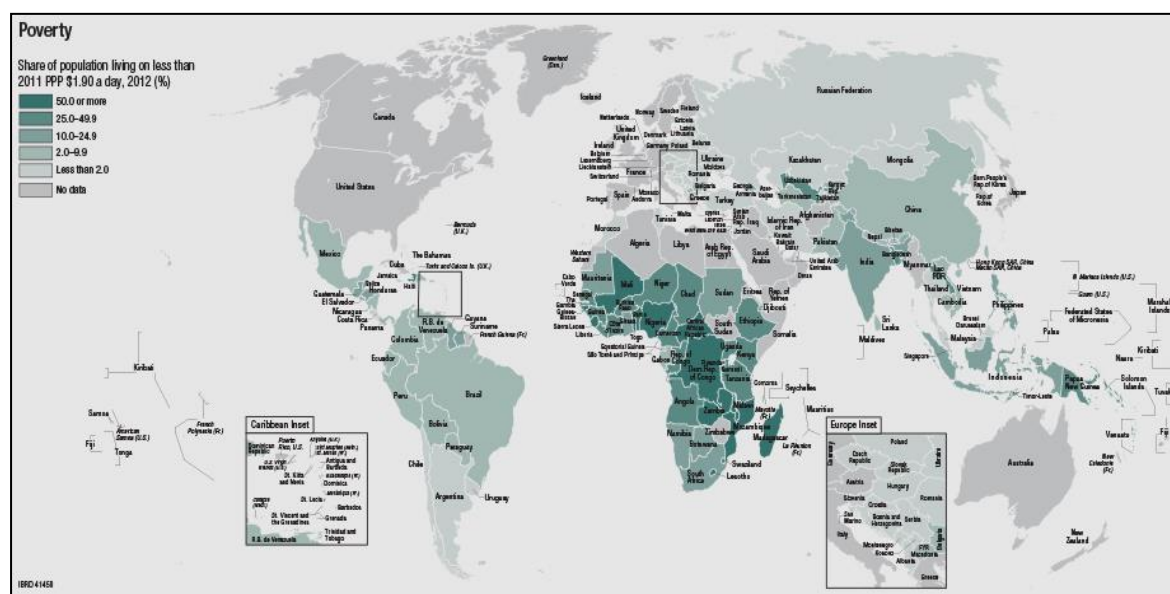
- να τραφούν σωστά ώστε να σκεφτούν και να ενεργήσουν κατάλληλα
- να μείνουν σε δικό τους σπίτι
- να καλλιεργήσουν την δική τους γη
- να πάνε σχολείο για να μορφωθούν και να έχουν περισσότερες ευκαιρίες
- να αγοράσουν φάρμακα για να είναι υγιείς

Σύμφωνα με στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας⁴⁷, περίπου 836 εκατομμύρια άνθρωποι ζουν ακόμα σε συνθήκες ακραίας φτώχειας. Ένας στους πέντε ανθρώπους στις αναπτυσσόμενες περιοχές ζει με λιγότερο από 1,25 δολάρια την ημέρα. Η συντριπτική πλειονότητα των ανθρώπων που ζουν με λιγότερο από 1,25 δολάρια την ημέρα ανήκουν σε δύο περιοχές, στη Νότια Ασία και στην ΥΣΑ (Πίνακας 6). Υψηλά ποσοστά της φτώχειας συχνά εμφανίζονται σε μικρές και ευάλωτες χώρες που πλήττονται από διαμάχες, αλλά και από φυσικές καταστροφές.

Η φτώχεια επίσης αποτελεί σχετικό μέγεθος, πράγμα που σημαίνει ότι το κατά κεφαλήν εισόδημα σε μια χώρα από μόνο του, δεν μπορεί να αποκαλύψει το επίπεδο της φτώχειας γιατί από χώρα σε χώρα διαφέρουν οι τιμές των αγαθών. Ένας πιο αντικειμενικός δείκτης είναι το επίπεδο της αγοραστικής δύναμης. Στον χάρτη που ακολουθεί παρουσιάζεται η αναλογία του πληθυσμού που ζει με λιγότερο από \$ 1,90 την ημέρα, για το 2011, σε όρους ισοτιμίας αγοραστικής δύναμης (PPP), δηλαδή το ποσοστό των ανθρώπων που ζει σε ακραία φτώχεια. Ο χάρτης αυτός δείχνει τις εκτιμήσεις του επιπέδου φτώχειας για το 2012. Γίνεται αντιληπτό λοιπόν ότι σε γενικές γραμμές οι χώρες με τα μεγαλύτερα ποσοστά ακραίας φτώχειας ανήκουν στις ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές της Νοτιοανατολικής Ασίας, της Λατινικής Αμερικής και της ΥΣΑ.

⁴⁷ Poverty headcount ratio at \$3.10 a day (2011 PPP) (% of population), διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.data.worldbank.org>

Χάρτης 6: Άτλας με το ποσοστό του πληθυσμού που ζούσε με λιγότερο από 1,90 \$ το 2012

Πηγή : www.data.worldbank.org

Η Έλλειψη Τροφίμων, από την άλλη, προκαλείται και αυτή από πολυάριθμα αίτια, τα οποία περιλαμβάνουν:

- το διεθνές εμπόριο και την παγκοσμιοποίηση⁴⁸. (Σύμφωνα με τις επιταγές της, πολλές φτωχές χώρες αναγκάζονται αντί να καλλιεργήσουν τρόφιμα, να παράγουν προϊόντα όπως κακάο και καουτσούκ⁴⁹ τα οποία όμως δεν τρώγονται, για να εξυπηρετήσουν τις διεθνείς αγορές).
- τις περιβαλλοντικές καταστροφές, σε συνδυασμό με την κλιματική αλλαγή,
- την αύξηση του πληθυσμού,
- το χαμηλό παραγωγικό επίπεδο του αγροτικού τομέα⁵⁰ που οφείλεται σε: πρακτικές όπως η παραγωγή βιοκαυσίμων και οι μονοκαλλιέργειες, έλλειψη υποδομών και δικτύων, αποδυνάμωση του εργατικού δυναμικού από ασθένειες και μετανάστευση.

⁴⁸ Περισσότερα στο ίδιο, κεφάλαιο 3.

⁴⁹ Προϊόντα που συνήθως παράγονται από μονοκαλλιέργειες.

⁵⁰ Η κατάσταση του αγροτικού τομέα στην ΥΣΑ περιγράφεται με μεγαλύτερη λεπτομέρεια στο κεφάλαιο 4

- τις πολεμικές συρράξεις,

Έτσι, γίνεται ολοένα και δυσκολότερο να παραχθεί ικανή ποσότητα τροφίμων για να θρέψει τις χώρες που μαστιίζονται από την πείνα.

Εν κατακλείδι και στην περίπτωση της φτώχειας και στην περίπτωση της έλλειψης τροφής, η οικονομική δυσπραγία αποτελεί, τον κυριότερο παράγοντα του υποσιτισμού⁵¹. Αυτό γίνεται αντιληπτό στην πρώτη περίπτωση άμεσα, καθώς η μειωμένη αγοραστική δύναμη, εμποδίζει την εξασφάλιση επαρκούς ποσότητας τροφής στο επίπεδο του νοικοκυριού, είτε προέρχεται από τις τοπικές αγορές, είτε από τις διεθνείς, όταν μιλάμε για Χώρες οι οποίες είναι καθαροί εισαγωγείς τροφίμων. Στην δεύτερη περίπτωση πάλι, μια Χώρα με υγιή οικονομία μπορεί να αποτρέψει, από την μία την εμφάνιση των δυσμενών επιπτώσεων των διαφόρων παραμέτρων που επιβαρύνουν την παραγωγή, προκαλώντας έλλειψη τροφίμων και από την άλλη να αυξήσει ακόμα περισσότερο την παραγωγή της, ώστε να γίνει καθαρός εξαγωγέας τροφίμων.

Στην ουσία μέσα από τα αίτια της επισιτιστικής ανασφάλειας αναδεικνύεται ο σημαίνων ρόλος της γεωργίας στις χώρες της ΥΣΑ, ως ο καθοριστικός τομέας της οικονομίας που η προαγωγή του μπορεί να αναστείλει το φαινόμενο. Αυτό συμβαίνει για τον απλό λόγο ότι, αποτελεί τον τομέα που δημιουργεί τα τρόφιμα, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν τόσο για να αποτραπεί η έλλειψη σε μια περίοδο κρίσης, όσο και για την καταπολέμηση της φτώχειας. Η καταπολέμηση της φτώχειας μπορεί να γίνει άμεσα για τον παραγωγό με την πώληση και έμμεσα για τον καταναλωτή, μέσω της αναδιανομής των κερδών από τις εξαγωγές.

2.4 ΟΙ ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Η κλιματική αλλαγή ως ανασταλτικός παράγοντας της αγροτικής παραγωγικότητας

⁵¹ Anderson Kym, (2013), *How Can Trade Improve Food Security in Sub-Saharan Africa?*, 6/12/2017, διαθέσιμο στο: <http://fse.fsi.stanford.edu/zh-ch/multimedia/how-can-trade-improve-food-security-sub-saharan-africa-0>

Τα αποτελέσματα της κλιματικής λόγω των χαρακτηριστικών της, επιβαρύνουν δυσανάλογα τις χώρες της ΥΣΑ. Αυτό συμβαίνει λόγω της φύσης του φαινομένου αλλά και γιατί οι χώρες αυτές δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να προσαρμοστούν σε αυτήν. Σύμφωνα με την Έκθεση Stern , εάν τη δεκαετία του 2080 η παγκόσμια θερμοκρασία αυξηθεί περισσότερο από 4οC, στην αφρικανική ήπειρο θα μπορούσε να αυξηθεί έως και κατά 8 °C. Η περιοχή της Αφρικής θα αντιμετωπίσει ακόμα εντονότερα το πρόβλημα της ξηρασίας, με άμεσα αποτελέσματα στις σοδειές και την ήδη περιορισμένη πρόσβαση σε καθαρό νερό. Σύμφωνα με τους επιστήμονες, η άνοδος της θερμοκρασίας του πλανήτη, μειώνει την παραγωγή σιτηρών και ρυζιού, μειώνει τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις και ενισχύει τα ακραία καιρικά φαινόμενα. Επίσης η υψηλή εξάρτηση του μεγαλύτερου μέρους της αγροτικής παραγωγής της ΥΣΑ στο νερό της βροχής, την καθιστά ιδιαίτερα ευάλωτη σε διακυμάνσεις. Η καλλιέργεια που τροφοδοτείται με βροχή κυριαρχεί στη γεωργική παραγωγή στην ΥΣΑ, καλύπτοντας περίπου το 97% της συνολικής καλλιεργήσιμης γης. Κάτι το οποίο εκθέτει τα παραγόμενα γεωργικά προϊόντα στην υψηλή ποικιλότητα των εποχιακών βροχοπτώσεων.

Οι περιοχές με αρδευτικά συστήματα είναι λίγες. Μόνο το 4% της καλλιεργήσιμης γης βρίσκεται υπό άρδευση, σε σύγκριση με το 39% στη Νότια Ασία και το 29% στην Ανατολική Ασία⁵². Οι επιδράσεις αυτής της αβεβαιότητας επεκτείνεται στην απασχόληση, στην υγεία, την πολιτική σταθερότητα και την μετανάστευση.

Ακόμα στην ΥΣΑ οι φτωχοί κάτοικοι της υπαίθρου, λόγω και της άμεσης εξάρτησής τους από το φυσικό περιβάλλον, θα βιώσουν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό οποιαδήποτε μεταβολή σε αυτό. Όλες αυτές οι άμεσες επιπτώσεις διαχέονται επίσης σε κάθε εκδοχή της οικονομικής και κοινωνικής σφαίρας, επηρεάζοντας όλες της πλευράς της καθημερινότητας των κατοίκων, οδηγώντας συνδυαστικά και στην αύξηση της φτώχειας αλλά και στην υποβάθμιση του φυσικών πόρων που χρησιμοποιούνται στην γεωργία.

Η αύξηση του πληθυσμού ως παράγοντας αυξημένης ζήτησης τροφίμων

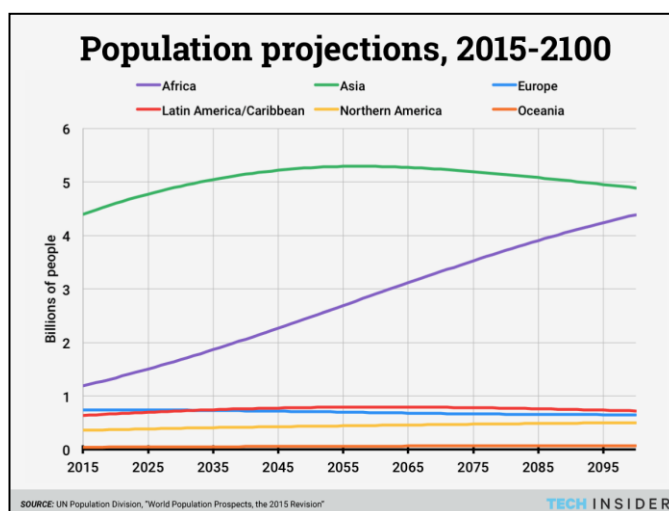
⁵² Παγκόσμια Τράπεζα 2007, παρατίθεται σε Kotir Julius H., (2011, σελ 589)

Όταν αυξάνεται ο πληθυσμός σε μία περιοχή, τόσο μεγαλύτερες ποσότητες τροφίμων απαιτούνται. Παρότι στις μέρες μας, τα τρόφιμα που παράγονται είναι αρκετά για να μας θρέψουν όλο τον πλανήτη, οι προβλέψεις αναφέρουν ότι μέχρι το έτος 2050, η αγροτική παραγωγή θα πρέπει να έχει διπλασιαστεί για να καλύψει την αύξηση του πληθυσμού. Ωστόσο, θα πρέπει όταν αναφερόμαστε στην αύξηση του πληθυσμού, να λαμβάνουμε πάντα υπόψη μας ότι είναι μέγεθος σχετικό. Για παράδειγμα, ένας αμερικάνος καταναλώνει τόση τροφή, όσο 5 Ινδοί μαζί.

Η Αφρική ωστόσο κατέχει το υψηλότερο ποσοστό αύξησης του πληθυσμού και αναμένεται να απορροφήσει, περισσότερο από το ήμισυ της αύξησης του παγκόσμιου πληθυσμού από το 2015 έως το 2050⁵³.

Διάγραμμα 3: Η προβολή του ανθρώπινου πληθυσμού ανα περιφέρεια έως το 2100

Στο διπλανό διάγραμμα παρατηρούμε σχηματικά την τάση αυτή του πληθυσμού ανά περιοχή.

Πηγή : OHE, 19/12/2017, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.businessinsider.com/africas-population-explosion-will-change-humanity-2015-8>

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, οι πληθυσμοί σε 28 αφρικανικές χώρες αναμένεται να υπερδιπλασιαστούν και μέχρι το 2100, δέκα χώρες της Αφρικής αναμένεται να έχουν πενταπλασιάσει τον πληθυσμό τους: Αγκόλα, Μπουρούντι, Δημοκρατία του Κονγκό, Μαλάουι, Μάλι, Νίγηρας, Σομαλία, Ουγκάντα, Ενωμένη Δημοκρατία της Τανζανίας και Ζάμπια⁵⁴.

⁵³ Παρατίθεται στο :<http://www.un.org/en/development/desa/news/population/2015-report.html>

⁵⁴ ibid

3. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗΝ ΥΣΑ – Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

Όπως προαναφέρθηκε το προφανές αίτιο της επισιτιστικής ανασφάλειας στην ΥΣΑ, είναι η φτώχεια σε συνδυασμό με την χαμηλό αναπτυξιακό επίπεδο που μεταφράζεται ως υστέρηση σε μια σειρά από τομείς, όπως η εκπαίδευση, η υγεία και η διακυβέρνηση, προκαλώντας την διαιώνιση του προβλήματος. Ωστόσο η αλληλεξάρτηση μεταξύ του διατροφικού επιπέδου σε μια χώρα και του αγροτικού της τομέα, στον οποίο γίνεται η παραγωγή των διατροφικών αγαθών επιβάλλει την διερεύνηση των πτυχών που ενισχύουν ή αντιστέκονται στην αγροτική της ανάπτυξη.

Ειδικά αν συνυπολογίσουμε την αθροιστικά θετική επίδραση που μπορεί να έχει στην ίδια την καταπολέμηση της φτώχειας. Από αυτήν την σκοπιά ο ρόλος που διαδραματίζει το ισχύων αγροτροφικό σύστημα σε συνδυασμό με την υφιστάμενη μορφή του διεθνούς εμπορίου αγροτικών προϊόντων, είναι καθοριστικός. Πολλοί θεωρούν ότι έχει συντελέσει στην επιβάρυνση του φαινομένου της επισιτιστικής ανασφάλειας, ενώ άλλοι ότι η περαιτέρω απελευθέρωσή του υπό όρους μπορεί να επιδράσει θετικά.

Το γενικό αναπτυξιακό πλαίσιο

Όπως αναλύθηκε στο 1^ο κεφάλαιο η κατάσταση στην οποία βρέθηκαν οι Χώρες της ΥΣΑ μετά την απελευθέρωση, ήταν ιδιαίτερα δύσκολη τόσο σε επίπεδο κρατικής οργάνωσης όσο και στο επίπεδο της οικονομίας. Κατά τις πρώτες δεκαετίες της προσπάθειας για την ανασυγκρότηση τους μετά την απελευθέρωση, οι χώρες της ΥΣΑ χρειάζονταν να δημιουργήσουν μια αναπτυξιακή πολιτική. Τελικά αυτή η πολιτική συνδέθηκε σημαντικά, με τον εξωτερικό δανεισμό και τις πρακτικές του ΔΝΤ.

Από την δεκαετία του 1950 η αναπτυξιακή συνεργασία με την μορφή του δανεισμού, σε συνδυασμό με την μειωμένη δυνατότητα αξιοποίησης αυτών των χρημάτων, κυρίως λόγω των αρτισκληρωτικών θεσμών στις χώρες της ΥΣΑ, απότοκων του αποικιοκρατικού συστήματος, οδήγησε στην δημιουργία υπέρογκων

χρεών⁵⁵. Η δυσκαμψία εφαρμογής ουσιαστικών μεταρρυθμίσεων και άσκησης χρηστής διακυβέρνησης δεν επέτρεψε την ουσιαστική πρόοδο στην οικονομία των περισσότερων χωρών της ΥΣΑ κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980.

Από την άλλη το ΔΝΤ προώθησε σε αυτές της χώρες τα λεγόμενα Προγράμματα Δομικής Προσαρμογής (SAP's), τα οποία εξακολουθούν να αποτελούν και σημερινή πολιτική. Το σκεπτικό αυτών των προγραμμάτων στηρίζεται στην αξιοποίηση των μηχανισμών της ελεύθερης αγοράς και της δράσης του ιδιωτικού τομέα. Παράλληλα χρησιμοποιούνται οικονομικές μέθοδοι, όπως η υποτίμηση του νομίσματος και η μείωση των φόρων αποβλέποντας στην βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και στην ανάπτυξη ευνοϊκού κλίματος για ανάληψη επιχειρηματικών και επενδυτικών κινήσεων (κάτι τέτοιο δυνητικά μπορεί να στοχεύει σε διάφορους τομείς όπως και στον αγροτικό)⁵⁶. Με αυτό τον τρόπο θεωρείται πως μπορεί να ανακάμψει μία οικονομία με οφέλη για όλα τα κοινωνικά στρώματα , περιορίζοντας ταυτόχρονα τον παρεμβατικό ρόλο των διαφόρων ελίτ. Στην πράξη ωστόσο αυτά τα προγράμματα δεν έχουν επιφέρει τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα ειδικά στην ΥΣΑ. Για πολλούς θα έπρεπε να συνοδεύονται από θεσμικό εκσυγχρονισμό και δημόσιες επενδύσεις ώστε να μπορούν οι φτωχοί αγρότες να εκμεταλλευτούν τις ευκαιρίες που δημιουργούνται. Η κριτική που τους ασκείται έχει να κάνει με το γεγονός ότι βλάπτουν τα συμφέροντα των φτωχών και ειδικότερα των γυναικών. Παραδόξως από την άλλη πλευρά οι πλούσιοι αντιστέκονται στην πλήρη εφαρμογή τους, κάτι που σημαίνει ότι περιλαμβάνουν στοιχεία που θα μπορούσαν να μειώσουν τις ανισότητες, αν εξέλειπαν τέτοιες παρεμβάσεις⁵⁷.

Όλο αυτό το διάστημα η δημιουργία αγροτικής πολιτικής βασίστηκε σε αυτόν τον τρόπο ανάπτυξης ο οποίος δημιούργησε μια συγκεκριμένη σχέση της ΥΣΑ με το αγρο-τροφικό σύστημα και καθόρισε τους όρους διεξαγωγής του εμπορίου.

Η εξέλιξη του αγρο-τροφικού συστήματος

⁵⁵ Τσάλτας, Γρ. Ι., (2010, σελ 203-205),

⁵⁶ **Shepherd Andrew, 1998, σελ. 8.**

⁵⁷ Εδώ φανερώνεται ο σημαντικός ρόλος της χρηστής διακυβέρνησης, που αναδεικνύει παράλληλα την συνθετότητα της αντιμετώπισης του φαινομένου της υπανάπτυξης πρωτίστως και της τροφικής ανασφάλειας στη συνέχεια.

Η εξέλιξη του αγρο-τροφικού συστήματος είναι συνυφασμένη από την μία με την τεχνολογική πρόοδο στον τομέα του χειρισμού και διακίνησης των προϊόντων και από την άλλη στην εξάπλωση και την δράση των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Επίσης καθοριστικής σημασίας ήταν και οι συμφωνίες για την μείωση των εμπορικών δασμών.

Τα αγροτικά προϊόντα διακρίνονται σε 2 μεγάλες κατηγορίες, στα τρόφιμα (π.χ. ζωικά προϊόντα, δημητριακά και φρούτα και λαχανικά) ή σε αυτά που αποτελούν πρώτες ύλες για τρόφιμα και στα υπόλοιπα τα οποία δεν αποτελούν τρόφιμα, όπως ο καπνός, το ξύλο, το βαμβάκι και το μαλλί.

Για αιώνες η κατεξοχήν εμπορεύσιμη σε διεθνές επίπεδο κατηγορία προϊόντων, υπήρξε η κατηγορία των λιγότερο ευπαθών προϊόντων δηλαδή των προϊόντων της 2^{ης} κατηγορίας και ορισμένων ανθεκτικών ειδών της 1^{ης}, όπως τα δημητριακά και τα μπαχαρικά.

Μέχρι και την δεκαετία του 1980 μια σειρά από σημαντικούς τεχνικούς, ρυθμιστικούς και κοινωνικο-οικονομικούς περιορισμούς, παρεμπόδιζαν την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου των αγρο-τροφικών προϊόντων. Στους τεχνικούς περιορισμούς συγκαταλέγονται η ευπάθεια, η μικρή διάρκεια ζωής και η ανάγκη ελέγχου και τήρησης αυστηρών συνθηκών υγιεινής σ' όλο το εύρος της αλυσίδας παραγωγής και διακίνησης των τροφίμων. Οι περιορισμοί αυτοί, σε συνδυασμό με τις χωροθετικές και βιολογικές δεσμεύσεις που επιβάλλει ο πρωτογενής τομέας, τις συνθήκες και το κόστος των μεταφορών και το επίπεδο των τεχνολογιών συντήρησης των αγρο-τροφικών προϊόντων, έκαναν τεχνικά αδύνατη ή αντιοικονομική τη μεταφορά των περισσότερων αγρο-τροφικών προϊόντων σε μακρινές αποστάσεις.

Από την άλλη τα αγροτικά προϊόντα εξαιρέθηκαν από τις πολυμερείς εμπορικές συμφωνίες που πραγματοποιήθηκαν κάτω από την ομπρέλα της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (GATT) μέχρι και την έναρξη των διαπραγματεύσεων του κύκλου της Ουρουγουάης (1984). Η εφαρμογή δαπανηρών πολιτικών ενίσχυσης του εγχώριου αγροτικού τομέα από τις ΗΠΑ, την τότε ΕΟΚ και την Ιαπωνία οδήγησε στην επιλογή προστατευτικών πολιτικών μείωσης των εισαγωγών. Διακρατικές συμφωνίες όριζαν την επιβολή υψηλών δασμών για ένα μεγάλο αριθμό αγροτικών προϊόντων. Παράλληλα ένα ισχυρό πλέγμα μη δασμολογικών φραγμών έθεταν επιπλέον περιορισμούς.⁵⁸

⁵⁸ Σκορδίλη Σοφία, (2008, σελ. 132-133)

*«Πρέπει να σημειωθεί ότι ο αγροτικός τομέας είναι ο πιο προστατευμένος στον κόσμο».*⁵⁹

Οι παραπάνω σημαντικοί περιορισμοί απέτρεπαν τις διεθνείς ροές βασικών αγρο-τροφικών προϊόντων με προορισμό είτε την τελική κατανάλωση είτε την αγρο-τροφική βιομηχανία για περαιτέρω επεξεργασία.

Τα δεδομένα αλλάζουν δραματικά από τις αρχές της δεκαετίας 1990. Στο πλαίσιο των εντεινόμενων διαδικασιών παγκόσμιας ολοκλήρωσης και αλληλεξάρτησης, οι αλλαγές στις διαδικασίες προμήθειας των αγρο-τροφικών προϊόντων έχουν εξαιρετικό ενδιαφέρον λόγω της ταχύτητας των μεταβολών και της υπέρβασης των δεσμεύσεων που επιβάλλει η φύση των αγρο-τροφικών προϊόντων. Παραδοσιακοί περιορισμοί στις διεθνείς ανταλλαγές των αγρο-τροφικών προϊόντων, όπως το κόστος και η ταχύτητα των διεθνών μεταφορών, η ευπάθεια των αγροτικών εισροών και η ύπαρξη σημαντικών εμπορικών φραγμών, έχουν απολέσει ή μεταβάλει τη σχετική σημασία τους. Ο όγκος του διεθνούς εμπορίου αγρο-τροφικών προϊόντων αυξάνεται αδιάκοπα. Νέες ομάδες προϊόντων συμμετέχουν στις διεθνείς ανταλλαγές, ενώ σημειώνεται εντυπωσιακή αύξηση της πυκνότητας και της μέσης απόστασης των διεθνών ανταλλαγών.

Στο διευρυμένο πλέον διεθνές εμπόριο, οι Πολυεθνικές έχουν αναλάβει ρυθμιστικό ρόλο αφού διαχειρίζονται και κατευθύνουν τον μεγάλο όγκο του διεθνούς εμπορίου αγρο-τροφικών προϊόντων.

Σύμφωνα με τον Ρουμελιώτη (2009),⁶⁰ τις τελευταίες δεκαετίες η ανταγωνιστικότητα κερδίζει ολοένα και περισσότερο έδαφος έναντι της παραγωγικότητας στην διαμόρφωση των διεθνών οικονομικών σχέσεων. Κύριος εκφραστής αυτής της ανταγωνιστικότητας αναδεικνύονται οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, οι οποίες διατηρούν και την μερίδα του λέοντος στις Άμεσες Διεθνείς Επενδύσεις (ΑΔΕ). Ιστορικά αυτή η λειτουργία των πολυεθνικών επιχειρήσεων, η οποία πολλές φορές τείνει να υπερφαλαγγίζει τον Κρατικό έλεγχο της οικονομίας, συνδέθηκε με αμφιλεγόμενες αγροτικές πολιτικές, όπως η πολιτική των

⁵⁹ Ρουμελιώτης, Π. (2009, Σελ.. 231).

⁶⁰ Ρουμελιώτης, Π. (2009, Σελ.. 187 - 188).

μονοκαλλιιεργειών⁶¹. Η συγκεκριμένη έχει δεχθεί έντονη κριτική καθώς θεωρείται πώς μακροπρόθεσμα, επιδρά αρνητικά στην αγροτική ανάπτυξη μιας Χώρας. Αυτό συμβαίνει γιατί μειώνει την ποικιλία των παραγόμενων τροφίμων, αυξάνοντας τον οικονομικό κίνδυνο σε περίπτωση μείωσης της τιμής του συγκεκριμένου προϊόντος στις διεθνείς αγορές ενώ ταυτόχρονα, περιορίζει τα διατροφικά είδη που απαιτούνται για την διατροφή του εγχώριου πληθυσμού. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα το καλλιεργήσιμο είδος δεν αποτελεί καν είδος διατροφής ενώ μπορεί κάλλιστα να αφορά στην παραγωγή βιοκαυσίμων, καταλαμβάνοντας τεράστιες γεωργικές εκτάσεις. Επιπλέον τα κέρδη προωθούνται περισσότερο έξωθεν της Χώρας και πολύ λιγότερο στην τοπική αγροτική κοινωνία που από παραγωγική γίνεται εργατική. Μια τελευταία συνέπεια αφορά στο περιβαλλοντικό αντίκτυπο στην περιοχή της μονοκαλλιέργειας καθώς μειώνεται η οικοσυστημική βιοποικιλότητα μέρος της οποίας αποτελούν και οι αγροτικές καλλιέργειες.

Οι Πολυεθνικές επιχειρήσεις, ήδη από την δεκαετία του 1950 είχαν αναλάβει την παραγωγή και διακίνηση ορισμένων αγροτικών προϊόντων. Η Unilever προμηθευόταν πρώτες ύλες από ιδιόκτητες φυτείες που διατηρούσε σε οκτώ χώρες. Η μεγαλύτερη από αυτές, στο Βελγικό Κονγκό, είχε έκταση 140.000 εκτάρια και προμήθευε τη μητρική εταιρεία με φοινικέλαιο, κακάο, καφέ και τσάι. Την ίδια περίοδο η Βρετανική Tate and Lyle διέθετε μεγάλες φυτείες και μονάδες επιτόπιας επεξεργασίας ζάχαρης στη Τζαμάϊκα, στο Τρινιντάντ -όπου ήλεγχε το 80% της εγχώριας παραγωγής- στη Γουιάνα, στη Ζάμπια και στη Ζιμπάμπουε.⁶²

Αγροτικά προϊόντα και αναπτυξιακοί γύροι

Πέρα από τον ρόλο των πολυεθνικών που κατά πολλούς αποτελούν φορέα εξόρυξης κερδών για ίδιον όφελος από τις αναπτυσσόμενες χώρες και σε συνδυασμό με αυτόν, οι όροι του διεθνούς εμπορίου των αγροτικών προϊόντων έχουν αποτιμηθεί ως επιβλαβής, μεταξύ άλλων και για τις χώρες της ΥΣΑ.

Ο προστατευτισμός από τις Χώρες του ΟΟΣΑ, πέρα από την λειτουργία του ως εμπόδιο στην απελευθέρωση του εμπορίου των αγροτικών προϊόντων, διαχρονικά έχει διατηρήσει με τεχνητό τρόπο, τις τιμές μερικών από αυτά σε χαμηλά επίπεδα,

⁶¹ Ρουμελιώτης, Π. (2009, Σελ.. 187 - 188).

⁶² Jones R., 2005, *Multinationals and Global Capitalism: from the Nineteenth to Twenty-first Century*, Oxford, Oxford University Press, σελ. 66. Παρατίθεται σε Σκορδίλη Σοφία, (2008, σελ. 134)

μειώνοντας τα κέρδη για τις Χώρες της ΥΣΑ, οι οποίες όμως στηρίζουν σε μεγάλο βαθμό την οικονομία τους στον αγροτικό τους τομέα. Επιπλέον αρνητικά στοιχεία που συνδέονται με τον προστατευτισμό των αγροτικών προϊόντων και επιβαρύνουν την τροφική ασφάλεια είναι α) το γεγονός ότι μειώνουν την αποτελεσματικότητα των αγροτικών πόρων, λόγω της παραμέλησης των θετικών του συγκριτικού πλεονεκτήματος στην παραγωγή, β) μπορεί να ωφελήσουν ορισμένα φτωχά νοικοκυριά αλλά να επιβαρύνουν άλλα και γ) ωφελούν επίσης πολλούς μη φτωχούς⁶³.

Αν και μετά τον γύρο της Ουρουγουάης μειώθηκαν πάρα πολλοί δασμοί, ωστόσο περισσότερο ωφελήθηκαν οι παραγωγοί των πιο ακριβών προϊόντων και αυτό ισχύει και για τα μεταποιημένα αγροτικά προϊόντα. Αυτοί που φάνηκε τελικά να χάνουν ήταν οι αναπτυσσόμενες χώρες που απολάμβαναν ειδικά προνόμια εξαγωγών και οι εισαγωγείς φθηνών προϊόντων που ούτως ή άλλως δεν επηρεάστηκαν ιδιαίτερα από τις μειώσεις.⁶⁴

Από την άλλη το πώς οι αναπτυσσόμενες χώρες και οι φτωχοί θα επηρεαστούν από την απελευθέρωση του εμπορίου στη γεωργία στο πλαίσιο του γύρου της Ντόχα είναι ένα πολύπλοκο ζήτημα.

Η υπόθεση ότι μια τέτοια ελευθέρωση θα ωφελήσει ευρέως τις φτωχές χώρες, βασιζόμενη στους ισχυρισμούς ότι, οι γεωργικές επιδοτήσεις στις πλούσιες χώρες βλάπτουν τους φτωχούς στις αναπτυσσόμενες χώρες, είναι απίθανο να υποστηριχθεί μετά από προσεκτικότερο έλεγχο⁶⁵.

Στο βαθμό που η απελευθέρωση αυτή θα αυξήσει τις τιμές των τροφίμων και οι φτωχοί θα δαπανούν δυσανάλογα μεγάλο εισόδημα για τρόφιμα, το αντίθετο είναι πιθανότερο να συμβεί. Το μερίδιο του λέοντος στα οφέλη μιας τέτοιας απελευθέρωσης είναι πιθανό να συσσωρευτεί σε δυνητικούς εξαγωγείς αυτών των προϊόντων, οι οποίοι συμβαίνει να είναι οι σχετικά πιο πλούσιες αναπτυσσόμενες χώρες στην Ασία και τη Λατινική Αμερική. Ως εκ τούτου, η περίπτωση της απελευθέρωσης των γεωργικών προϊόντων πρέπει να γίνει πάνω στη βάση ότι το

⁶³ Anderson Kym, (2013), *How Can Trade Improve Food Security in Sub-Saharan Africa?*, 6/12/2017, διαθέσιμο στο: <http://fse.fsi.stanford.edu/zh-ch/multimedia/how-can-trade-improve-food-security-sub-saharan-africa-0>

⁶⁴ Shepherd Andrew, (1998, σελ. 8).

⁶⁵ Panagariya Arvind, (2002, σελ. 14).

σημερινό σύστημα είναι εξαιρετικά αναποτελεσματικό, καθώς επιτρέπει την μεταφορά μεγαλύτερης μερίδας οφέλους προς τους σχετικά πλούσιους αγρότες στις χώρες του ΟΟΣΑ και ταυτόχρονα υποσκάπτει την παγκόσμια τροφική ασφάλεια αφού απαξιώνει την έννοια του συγκριτικού πλεονεκτήματος στην παραγωγή. Ωστόσο ο αναπροσανατολισμός ακόμη και ενός μικρού μέρους αυτού του οφέλους προς τους φτωχούς στον Τρίτο Κόσμο μπορεί να συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στην άμβλυνση της φτώχειας.

Ο θετικός ρόλος του εμπορίου

Ακόμα και σε αυτό το επίπεδο των διεθνών ανταγωνισμών, πολλοί οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι, με τους κατάλληλους χειρισμούς μεταρρυθμίσεις και διακρατικές συμφωνίες σε επίπεδο ΠΟΕ, μπορεί να αντιστραφεί αυτή η κατάσταση και να εξισορροπηθούν τα οφέλη του εμπορίου για όλες τις πλευρές⁶⁶.

Όπως αναφέρθηκε στο 2^ο κεφάλαιο, η κυριότερη αιτία της έλλειψης τροφικής ασφάλειας στην ΥΣΑ έγκειται στο γεγονός, ότι οι χώρες εκεί είναι από τις πιο φτωχές του πλανήτη (Πίνακας 1) και κατ' επέκταση το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων, βρίσκεται σε κατάσταση φτώχειας.

Ο καλύτερος τρόπος να βελτιωθεί η τροφική ασφάλεια είναι κατά τον Anderson, να αυξηθεί η ικανότητα για έξοδα προς την κατεύθυνση της εξασφάλισης τροφής τόσο από τα Κράτη όσο και από τους κατοίκους τους⁶⁷. Περαιτέρω απελευθέρωση του εμπορίου, μπορεί με την κατάλληλη νομοθεσία και χωρίς καμία άλλη κοστοβόρα παρέμβαση, να αυξήσει τα εθνικά κέρδη. Αυτό συνδυαζόμενο με αναδιανεμητικές πολιτικές, θα έχει άμεσα οφέλη για τα νοικοκυριά και θα δώσει την δυνατότητα στα Κράτη για επενδύσεις, ώστε να μειωθεί το συγκριτικά μεγάλο εμπορικό κόστος στην ΥΣΑ.

Ακόμα το εμπόριο των αγροτικών προϊόντων επιτελεί ορισμένες πολύ σημαντικές λειτουργίες, οι οποίες συνδέονται με την τροφική ασφάλεια. Πρώτον

⁶⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο νομπελίστας οικονομολόγος Joseph Stiglitz. Για περισσότερα βλ. Stiglitz J and Charlton, A (2005), *Fair Trade For All*, Oxford University Press

⁶⁷ Anderson Kym, (2013), [How Can Trade Improve Food Security in Sub-Saharan Africa?](http://fse.fsi.stanford.edu/zh-ch/multimedia/how-can-trade-improve-food-security-sub-saharan-africa-0), 6/12/2017, διαθέσιμο στο: <http://fse.fsi.stanford.edu/zh-ch/multimedia/how-can-trade-improve-food-security-sub-saharan-africa-0>

μέσω αυτού γίνονται οι ανταλλαγές προϊόντων μεταξύ των νοικοκυριών. Δεύτερον οδηγεί στην εξειδίκευση στην παραγωγή, που αξιοποιεί το συγκριτικό πλεονέκτημα της κάθε περιοχής αυξάνοντας την συνολική αποδοτικότητα και τις ποσότητες των παραγόμενων τροφίμων.

Τα οφέλη από το εμπόριο είναι ακόμη μεγαλύτερα αν οδηγήσουν σε οικονομίες κλίμακας, μεγαλύτερη ανταγωνιστικότητα στην εσωτερική αγορά, διεύρυνση της ποικιλίας, και υψηλότερη ποιότητα των προϊόντων⁶⁸.

Τα παραπάνω οφέλη μπορούν τέλος μέσω της ανάπτυξης του εμπορίου να δημιουργήσουν το απαραίτητο υπόβαθρο για την προσέλκυση επενδύσεων, να προκαλέσουν περαιτέρω καινοτομίες στην παραγωγή και να διαδώσουν την τεχνολογική εξέλιξη. Για παράδειγμα μια θετική εξέλιξη θα ήταν η μείωση στα εμπορικά κόστη, τα οποία στην ΥΣΑ είναι τα μεγαλύτερα από όλα τα μέρη του κόσμου.

Η ανατροπή αυτής της κατάστασης προϋποθέτει κεφάλαια για την δημιουργία υποδομών και δικτύων που δεν πρόκειται να συγκεντρωθούν εάν δεν δημιουργηθούν οι απαραίτητες ευνοϊκές συνθήκες. Το οξύμωρο σε αυτήν τη φάση είναι ότι ένας από τους βασικούς λόγους για τον οποίο δεν επενδύονται γενικότερα, χρήματα που θα βοηθήσουν στην βελτίωση της οικονομίας, είναι η ίδια η έλλειψη υποδομών⁶⁹. Όμως με την κατάλληλη οικονομική πολιτική, οι χώρες της ΥΣΑ θα μπορούσαν να αξιοποιήσουν προς όφελός τους την λειτουργία του διεθνούς οικονομικού συστήματος. Μπορεί δηλαδή τα απαραίτητα κεφάλαια για επενδύσεις που θα μειώσουν το εμπορικό κόστος στην ΥΣΑ, να ανακύψουν από την ίδια την αγορά απλά και μόνο αν δοθούν τα κατάλληλα κίνητρα. Σε κάθε περίπτωση για πραγματικά αποτελέσματα στα πιο φτωχά στρώματα της κοινωνίας, που συντηρούν την τροφική ανασφάλεια, απαιτείται η αναδιανομή των οφελών.

4. Ο ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΣΤΗΝ ΥΣΑ ΣΗΜΕΡΑ

⁶⁸ Anderson Kym, (2013), *How Can Trade Improve Food Security in Sub-Saharan Africa?*, 6/12/2017, διαθέσιμο στο: <http://fse.fsi.stanford.edu/zh-ch/multimedia/how-can-trade-improve-food-security-sub-saharan-africa-0>

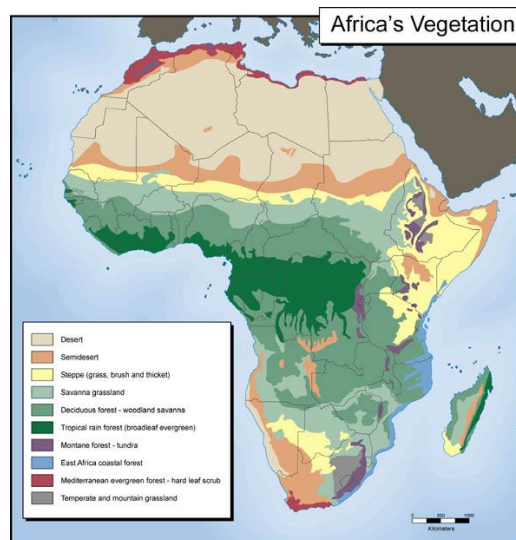
⁶⁹ Βλ. Πίνακα 3: Το έλλειμμα των υποδομών της Αφρικής σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο, σελ. .

4.1 ΚΥΡΙΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Τα εδαφικά χαρακτηριστικά της Αφρικανικής ηπείρου και οι κατά τόπους κλιματολογικές συνθήκες διαμορφώνουν και κατανέμουν τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις ανά περιοχή. Στο χάρτη 6 παρουσιάζεται μια γενική απεικόνιση των περιοχών της Αφρικής που καλύπτονται από φυσική βλάστηση. Η φυσική βλάστηση είναι ενδεικτική των περιοχών που ευδοκιμούν περισσότερο οι καλλιέργειες. Στην ΥΣΑ αραιή έως καθόλου βλάστηση συναντάμε στην περιοχή Σάχελ, στο κέρασ της Αφρικής και στην ευρύτερη περιοχή μεταξύ της Ναμίμπια της Μποτσουάνα και της Ν. Αφρικής. Σταδιακά η βλάστηση αυξάνεται προς την ζώνη του Ισημερινού καλύπτοντας μεγάλο μέρος της δυτικής και κεντρικής Αφρικής. Ωστόσο ο άνθρωπος με την εργασία, την γνώση και την τεχνολογία μπορεί να μεταμορφώσει το περιβάλλον του, ώστε να καταστεί πολύ πιο αποδοτικό ως προς την παραγωγή τροφίμων⁷⁰.

Χάρτης Νο 7: Η βλάστηση της Αφρικής

Για παράδειγμα στην περιοχή Μακάκος της Κένυα, γη που πριν από 50 χρόνια θεωρούνταν άγονη, σήμερα υποστηρίζει τον πενταπλάσιο πληθυσμό και με καλύτερους όρους ως προς την τροφική ασφάλεια. Ωστόσο το μεγαλύτερο κομμάτι του πληθυσμού στην Αφρική, ζει στις Σαβάνες και Στέπες της Δυτικής, Ανατολικής, Κεντρικής και Νότιας Αφρικής.

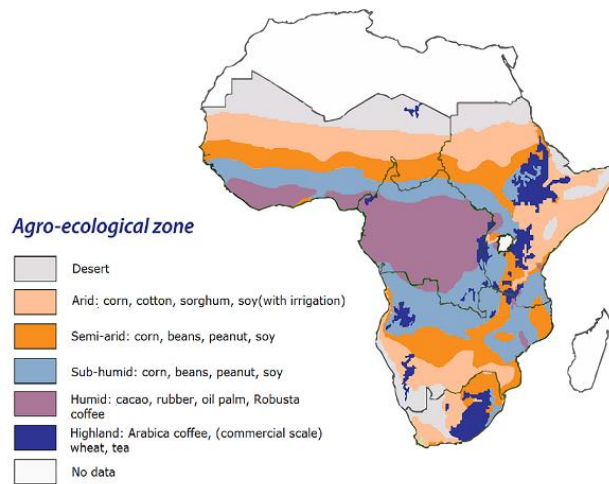
Πηγή: <http://exploringafrica.matrix.msu.edu/map-three/>

Οι κλιματολογικές συνθήκες που ευνοούν την βλάστηση στην Αφρική αντίστοιχα ευνοούν και ορισμένα είδη καλλιέργειας.

⁷⁰ Shepherd Andrew, (1998, σελ. 93)

Χάρτης 8: Οι αγρο-οικολογικές ζώνες της ΥΣΑ

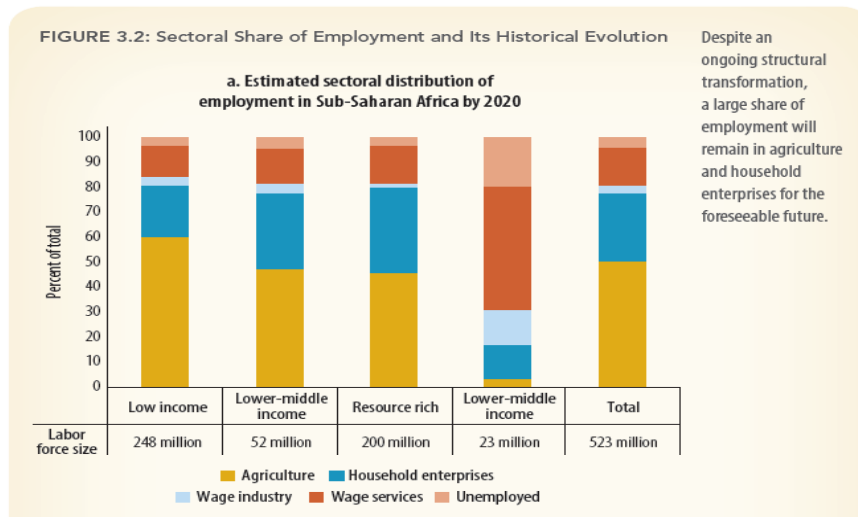
Έτσι οι ξηρές περιοχές είναι περισσότερο κατάλληλες για την καλλιέργεια βαμβακιού, αραβόσιτου και αρδευτικής σόγιας. Οι ενδιάμεσες όπως και οι μερικώς υγρές για αραβόσιτο, φασόλια, φιστίκια και σόγια. Οι πιο υγρές για κακάο, καουτσούκ, φοινικέλαιο και καφέ (robusta). Τα υψίπεδα τέλος είναι περισσότερο κατάλληλα για καλλιέργειες σιτηρών και καλύτερης ποιότητας καφέ (arabica).

Πηγή: <https://economics.rabobank.com/publications/2015/december/sub-saharan-africa-importance-of-institutions-for-developing-food-and-agriculture-value-chains/>

Ο αγροτικός τομέας στην ΥΣΑ απασχολεί μεγάλο μέρος του συνολικού εργατικού δυναμικού (Γράφημα 3).

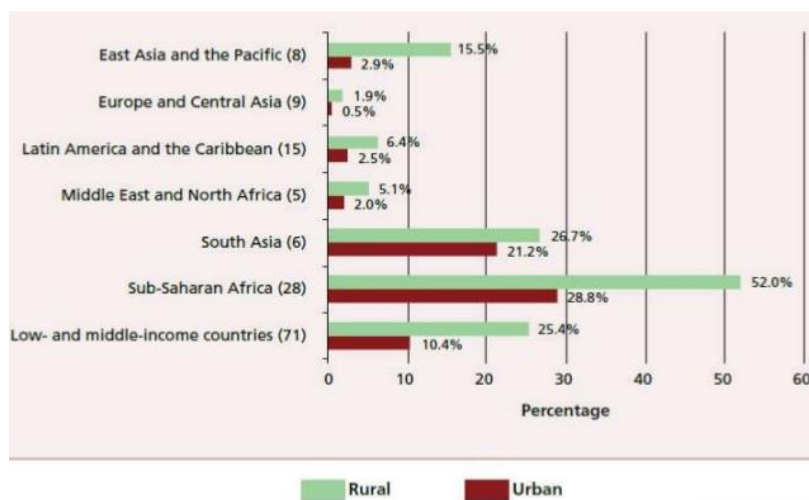
Γράφημα 3 : Εκτιμώμενη κατανομή του εργατικού δυναμικού στην ΥΣΑ το 2020⁷¹

Ταυτόχρονα περισσότεροι από τους μισούς κατοίκους, που αντιμετωπίζουν την ακραία φτώχεια, ζουν στις αγροτικές περιοχές (Γράφημα 4).

⁷¹ WB OCTOBER 2017 | VOLUME 16, Africa's Pulse, σελ. 49

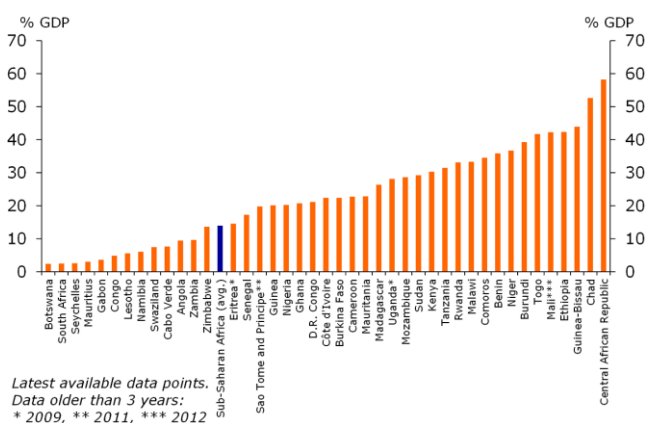
Γράφημα 4 : Η κατανομή του πληθυσμού που ζει στην ακραία φτώχεια, μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών, ανά περιφέρεια⁷²

Η γεωργία διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στη στήριξη των αγροτικών πόρων διαβίωσης και της οικονομικής ανάπτυξης στο μεγαλύτερο μέρος της Αφρικής. Ο τομέας συνεισφέρει μεταξύ 20 και 30 % του ΑΕΠ και το 55 % του συνόλου της αξίας των αφρικανικών εξαγωγών⁷³.

Γράφημα 5: Ποσοστό προστιθέμενης αξίας από την γεωργία στις χώρες της ΥΣΑ

Για ολόκληρη την ΥΣΑ, η γεωργία συμβάλλει στο 14% του ΑΕΠ. Ωστόσο, για πολλές χώρες της περιοχής, η γεωργία είναι ένας από τους μεγαλύτερους, αν όχι ο μεγαλύτερος κλάδος της οικονομίας (Γράφημα 5).

Πηγή: WORLD BANK, WORLD

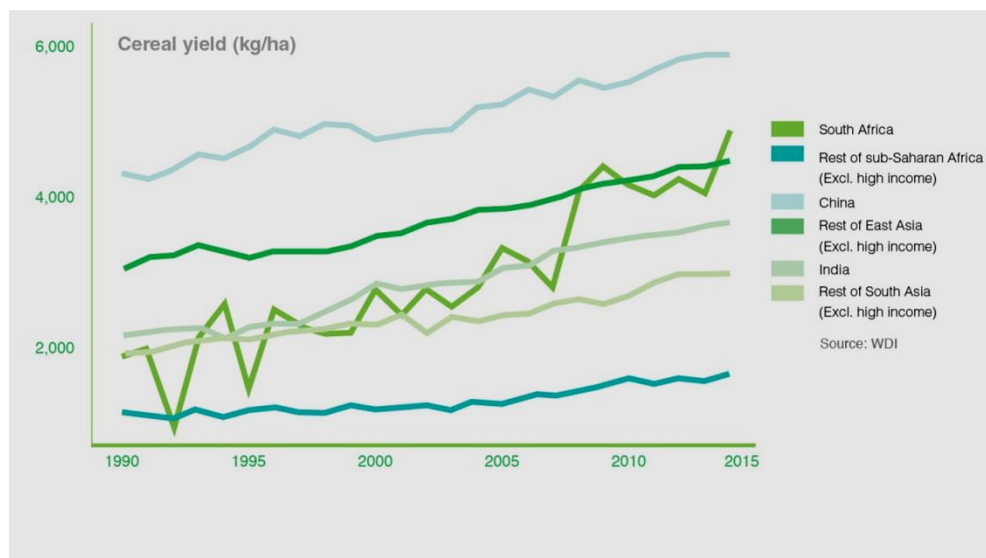
DEVELOPMENT INDICATORS

⁷² Παρατίθεται σε : FAO, (2015, σελ. 9), *The State of Food and Agriculture, Social protection and agriculture: breaking the cycle of rural poverty*, Rome: FAO

⁷³ Kotir Julius H., (2011, σελ 588)

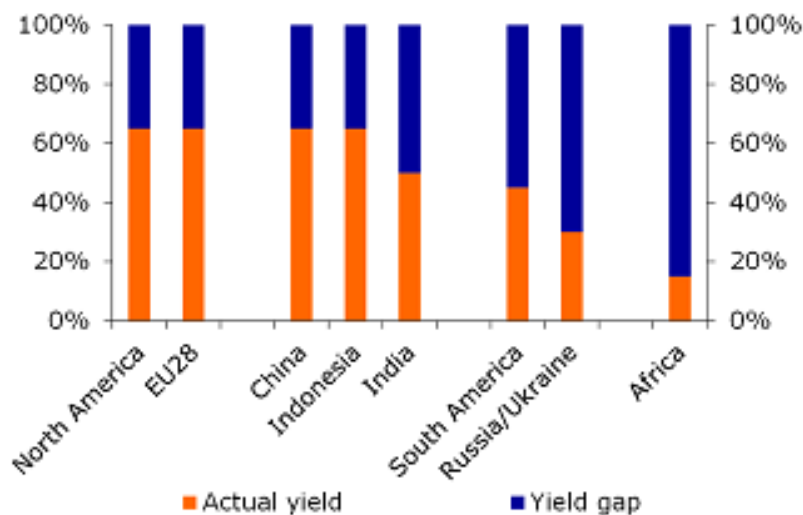
Από την άλλη η γεωργία στην ΥΣΑ έχει δει το πιο αργή καταγραφή της αύξησης της παραγωγικότητας στον κόσμο.

Γράφημα 6 : Τάσεις στην παραγωγή δημητριακών στην ΥΣΑ και στην Ασία

Πηγή : AGRA (2017, σελ. 6)

Γράφημα 7: Ποσοστό πραγματικής σοδειάς έναντι ιδανικής σοδειάς⁷⁴

Πηγή: Barendregt Ester, Plaat Sierk, Aftoni Dragos , (December 03, 2015)

⁷⁴ Παρατίθεται σε : World Economic Forum, *Africa competitiveness Report 2015, Chapter 2.1 Transforming Africa's Agriculture to Improve Competitiveness*, σελ. 38

Η θλιβερή απόδοση του γεωργικού τομέα οφείλεται σε μακροχρόνια ζητήματα όπως:

1. η έλλειψη ζήτησης για αρδευτικά προϊόντα
2. η κακή πρόσβαση στην αγορά και στα τραπεζικά κεφάλαια
3. η χαμηλή πληθυσμιακή πυκνότητα
4. τα χαμηλά κίνητρα για την εντατικοποίηση της γεωργίας
5. η δυσμενής τοπογραφία
6. τα χαμηλά ποιοτικά εδάφη και τα ανεπαρκή περιβάλλοντα πολιτικής
7. η αγρο-οικολογική πολυπλοκότητα και η ετερογένεια της περιοχής⁷⁵

Όλα αυτά, ταυτόχρονα με την αύξηση του πληθυσμού, την αστικοποίηση και την μικρή άνοδο του βιοτικού επιπέδου που οδηγεί σε αύξηση της ζήτησης τροφίμων, έχουν συμβάλει στο να γίνει η ΥΣΑ καθαρός εισαγωγέας τροφίμων⁷⁶.

Πίνακας 6 : Η σημασία της γεωργίας για την οικονομία και το εργατικό δυναμικό, η ένταση χρήσης λιπασμάτων, το μέγεθος της φάρμας και η γυναικεία συμμετοχή στη γεωργία⁷⁷

	Share of value added from agriculture	Share of total labour force in agriculture	Fertilizer use intensity	Share of holdings by farm size class				Share of agricultural labour force that is female	Share of female labour force in agriculture
				<1 ha	1–2 ha	2–5 ha	>5 ha		
	(Percentage)		(kg/ha)	(Percentage)				(Percentage)	
WORLD	3.6	38.3	124.0	72.0	12.4	9.6	6.1	39.3	40.2
LOW- AND MIDDLEINCOME	10.1	45.2	126.0	73.8	12.1	9.3	4.7	40.5	48.1

⁷⁵ FAO 2008, Παγκόσμια Τράπεζα 2007

⁷⁶ FAO, (2011), *Why has Africa become a net food importer? Explaining Africa agricultural and food trade deficits*, trade and markets division food and agriculture organization of the united nations, Rome, (σελ. 1).

⁷⁷ FAO, (2015, σελ. 90) *The State of Food and Agriculture, Social protection and agriculture: breaking the cycle of rural poverty*, Rome: FAO.

COUNTRIES									
East Asia and the Pacific	10.8	54.4	321.5	87.0	7.4	4.4	1.3	46.7	57.0
Europe and Central Asia	6.6	12.9	39.8	44.3	17.0	22.6	16.1	39.2	57.0
Latin America and the Caribbean	5.2	13.5	110.9	17.2	9.0	25.3	48.5	21.1	6.7
Middle East and North Africa	11.2	19.5	58.5	59.0	11.4	13.8	15.8	47.6	33.0
South Asia	18.1	50.5	157.9	61.8	19.0	14.4	4.7	35.0	58.8
Sub-Saharan Africa	15.7	56.5	14.9	61.8	21.5	12.7	4.1	48.9	60.1
HIGH-INCOME COUNTRIES	1.4	2.7	117.6	32.6	17.5	16.0	33.9	34.4	2.1

4.2 Η ΣΥΝΔΕΣΗ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ.

Από τα παραπάνω στοιχεία ειδικά για στην περίπτωση της ΥΣΑ φαίνεται, ότι ο ρόλος του αγροτικού τομέα καθίσταται κομβικός για την πολύπλευρη αντιμετώπιση του σύνθετου προβλήματος της επισιτιστικής ανασφάλειας. Αυτό συμβαίνει για τους παρακάτω λόγους:

1. Ο αγροτικός τομέας αποτελεί ένα μεγάλο κομμάτι της οικονομίας των χωρών της ΥΣΑ αν εξαιρέσουμε τις πετρελαιοπαραγωγές χώρες.
2. Το ποσοστό του εργατικού δυναμικού που απασχολείται στον αγροτικό τομέα είναι πολύ υψηλό και ταυτόχρονα αποτελεί το μέρος του πληθυσμού που αντιμετωπίζει εντονότερα το πρόβλημα της φτώχειας και της επισιτιστικής ανασφάλειας.
3. Πολλοί από αυτούς τους εργαζόμενους είναι και οι ίδιοι, παραγωγοί και ιδιοκτήτες μικρών εκτάσεων γης.
4. Ο αγροτικός τομέας στην ΥΣΑ βρίσκεται σε εμβρυακό στάδιο ανάπτυξης, στο επίπεδο του αγροτικού νοικοκυριού, γεγονός που συνεπάγεται ότι υπάρχουν πολλά περιθώρια οφέλους, τόσο για την κυβέρνηση, όσο και για τους μικρούς καλλιεργητές, που αποτελούν και την καρδιά του αγροτικού τομέα στην ΥΣΑ, εφόσον βελτιωθούν οι αγροτικές πολιτικές.

5. Η ανάπτυξη του αγροτικού τομέα σε σχέση με τον βιομηχανικό στην περίπτωση της ΥΣΑ μπορεί να επιφέρει καλύτερα αποτελέσματα στην καταπολέμηση της φτώχειας.⁷⁸ Έχει εκτιμηθεί ότι κάθε 10% αύξηση στις αποδόσεις των καλλιεργειών στην Αφρική, οδηγεί σε μείωση της φτώχειας κατά 7%, ποσοστό μεγαλύτερο από το 5% της Ασίας⁷⁹.

Ύστερα από τα παραπάνω είναι εμφανές ότι η χαμηλή παραγωγικότητα του αγροτικού τομέα στην ΥΣΑ, αποτελεί ένα από τα βασικά αίτια του προβλήματος της επισιτιστικής ανασφάλειας, ενώ ταυτόχρονα η αύξηση της είναι επιβεβλημένη για την αντιμετώπισή της.

Από τις δεκαετίες του '60 και '70 μια βελτιωμένη ποικιλία σιταριού, που συνδέθηκε με το όνομα του Αμερικάνου γεωπόνου Νόρμαν Μπόρλογκ⁸⁰, είχε δώσει λύση στην αντάρκεια σιταριού του Μεξικό καθώς ήταν περισσότερο ανθεκτική στο θερμό κλίμα. Η δυνατότητα τέτοιων παρεμβάσεων σε φτωχές χώρες που αντιμετώπιζαν το πρόβλημα της πείνας, οδήγησε στην δημιουργία του όρου πράσινη επανάσταση.

Η πράσινη επανάσταση αναφέρεται στη δραστική αύξηση της παραγωγικότητας της παγκόσμιας γεωργίας, ως αποτέλεσμα των χημικών προϊόντων και της ανάπτυξης καλλιεργειών υψηλής απόδοσης, καθιστώντας έτσι δυνατή την παραγωγή πολύ μεγαλύτερων ποσοτήτων τροφίμων οι οποίες είναι αναγκαίες για να τραφεί ο ολοένα αυξανόμενος ανθρώπινος πληθυσμός⁸¹.

Το κυρίαρχο γεωργικό σύστημα εξελισσόμενο περαιτέρω τα τελευταία 50 χρόνια, έχει προκαλέσει το 70 – 90 % της αύξησης της τροφικής παραγωγής. Αν και από περιοχή σε περιοχή μπορεί να διαφέρει εντούτοις συνδέεται με τα παρακάτω⁸²:

1. τη ραγδαία εφαρμογή τεχνολογικών καινοτομιών,

⁷⁸ Diao, X. et al. The Role of Agriculture in African Development, World Development (2010, σελ. 4)

⁷⁹ Pretty Jules, Toulmin Camilla & Williams Stella (2011, σελ. 6)

⁸⁰ Σήμερα θεωρείται ο πατέρας της πράσινης επανάστασης και η δράση του έχει θεωρηθεί ανθρωπιστική. Το 1970 του απονεμήθηκε το βραβείο Νόμπελ ειρήνης.

⁸¹ Παράτιθεται σε: World Economic Forum, Africa competitiveness Report 2015, Chapter 2.1 Transforming Africa's Agriculture to Improve Competitiveness, σελ. 50, υποσημείωση 3, 10/12/2017.

⁸² Σιάρδος Κ. Γεώργιος & Κουτσούρης Ε. Αλέξανδρος, (2011, σελ. 1-2)

2. τις μεγάλες επενδύσεις κεφαλαίου για την εφαρμογή τεχνολογιών παραγωγής και διαχείρισης,
3. την αύξηση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων μεγάλου μεγέθους,
4. την επέκταση των μονοκαλλιεργειών,
5. την χρησιμοποίηση υψηλής παραγωγής υβριδίων,
6. την εκτεταμένη χρήση φυτοφαρμάκων, λιπασμάτων και εξωτερικών ενεργειακών εισροών,
7. την υψηλής αποτελεσματικότητας ανθρώπινη εργασία,
8. την εξάρτηση από την γεωργική βιομηχανία
9. τις συγκεντρωμένες επιχειρηματικές μονάδες εντατικής μορφής στην περίπτωση του ζωικού πληθυσμού.

Στελέχη της Αφρικανικής Αναπτυξιακής Τράπεζας θεωρούν πώς η ΥΣΑ δεν έχει ωφεληθεί από την Πράσινη επανάσταση σε αντιστοιχία με άλλες περιοχές όπως για παράδειγμα η Ανατολική Ασία και η βόρεια Αφρική⁸³.

Η χαμηλή αναπτυξιακή θέση της ΥΣΑ εμπόδισε την εισδοχή αυτού του τύπου της εξελιγμένης αγροτικής παραγωγής στην περιοχή, καθώς στερούνταν υποδομών, κεφαλαίων και πολιτικών. Ταυτόχρονα τα κατάλοιπα του αποικιοκρατικού συστήματος και ο ρόλος των πολυεθνικών επιχειρήσεων μετέπειτα, κατεύθυναν μονομερώς τις επενδύσεις προς τις εμπορικές καλλιέργειες. Οι επιχειρήσεις αυτές καρπώνονται συνήθως την πλειονότητα των κερδών και αφήνουν στο περιθώριο την γεωργία της επιβίωσης.

Η εμπορική γεωργία είναι η παραγωγή γεωργικών προϊόντων που χρησιμοποιούνται κυρίως για πώληση ή εμπορία. Σε αντίθεση με τη γεωργία επιβίωσης που προσανατολίζεται προς τη διατήρηση της οικογενειακής επιβίωσης, ο στόχος της εμπορικής γεωργίας είναι να παράγει εισόδημα και κέρδος μέσω της πώλησης αγροτικών προϊόντων που παράγονται στο αγρόκτημα⁸⁴.

Τρεις παράγοντες οδήγησαν στην ανάπτυξη και επέκταση της εμπορικής γεωργίας. Πρώτον, η δυνατότητα που έδινε για την δημιουργία πλεονάσματος τροφής

⁸³ Ibid, (σελ. 37)

⁸⁴ Βλ. διαδικτυακό ιστότοπο: exploringafrica.matrix.msu.edu, 15/11/2017, διαθέσιμο στο <http://exploringafrica.matrix.msu.edu/module-nine-activity-two/>

μέσω των τεχνολογικών καινοτομιών και της εκβιομηχάνισης. Σε κοινωνίες όπου υπάρχει συνεχής πλεόνασμα παραγωγής τροφίμων, ορισμένοι άνθρωποι θα απελευθερωθούν από τη γεωργική εργασία και θα ασκήσουν άλλα επαγγέλματα. Η πλεονάζουσα παραγωγή τροφίμων διευκόλυνε την ανάπτυξη εξειδικευμένων επαγγελμάτων όπως οι μεταλλικές κατασκευές και οι υφαντικοί. Αυτά τα άτομα, που απελευθερώθηκαν από την υποχρέωση να παράγουν τα δικά τους τρόφιμα, είχαν το χρόνο να αναπτύξουν δεξιότητες και γνώσεις πάνω σε άλλους τομείς. Η διαφοροποίηση και η εξειδίκευση των επαγγελμάτων δεν θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν εάν δεν υπήρχε πλεόνασμα τροφής, το οποίο θα μπορούσε να αποκτηθεί από ειδικευμένους τεχνίτες. Δεύτερον, προκλήθηκε από την ίδια την εκβιομηχάνιση και την αστικοποίηση. Με την ανάπτυξη της εκβιομηχάνισης και των πόλεων, ήρθε η ζήτηση για τρόφιμα για τη διατροφή των αστικών εργαζομένων. Οι εκμεταλλεύσεις που παράγουν κυρίως τρόφιμα προς πώληση αναπτύχθηκαν για να καλύψουν αυτές τις ανάγκες. Τρίτον, η πρόωρη εκβιομηχάνιση συνδέεται άμεσα με τη γεωργική παραγωγή. Για παράδειγμα, ορισμένες από τις πρώτες βιομηχανίες στην Ευρώπη και στην Αφρική ήταν η κατασκευή κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων. Οι πρώτες ύλες που απαιτούνται για τη βιομηχανία αυτή ήταν γεωργικές, κυρίως βαμβάκι και μαλλί.

Η εμπορική παραγωγή βαμβακιού για παράδειγμα, έγινε μια κεντρική οικονομική δραστηριότητα τον 20ό αιώνα σε πολλές χώρες της Αφρικής, όπως στο Μάλι, στο Νίγηρα και στο Σουδάν.

Στην πρόσφατη ιστορία, υπάρχουν δύο είδη εμπορικών τροφίμων που έχουν παραχθεί εμπορικά στην Αφρική. Πρώτον, υπάρχουν τα βασικά ή απαραίτητα τρόφιμα που χρησιμοποιούνται στην αστική κατανάλωση. Αυτά τα τρόφιμα θα περιλαμβάνουν το εμπορικά ανυψωμένο ρύζι, τον αραβόσιτο, το σιτάρι, το κρέας, τα αυγά και τα γαλακτοκομικά προϊόντα. Δεύτερον, υπάρχουν οι λιγότερο βασικές πολυτελείς τροφές όπως η ζάχαρη, ο καφές, το κακάο (σοκολάτα) και το τσάι.

Η εμπορική γεωργική παραγωγή έχει πολλές μορφές στην Αφρική. Ωστόσο, είναι δυνατό να γίνουν διακρίσεις όσον αφορά το μέγεθος της εκμετάλλευσης, τις ανάγκες εργασίας και την πηγή της εργασίας. Μπορεί επίσης να γίνει διάκριση όσον αφορά τη χρήση μηχανημάτων και την αγορά-στόχο: τοπική / οικιακή χρήση και ορισμένα τρόφιμα προορίζονται για εξαγωγή. Τα βασικά τρόφιμα πωλούνται

συνήθως τοπικά, ενώ οι πολυτελείς καλλιέργειες όπως ο καφές, το τσάι και το κακάο είναι προσανατολισμένες στις εξαγωγές.

Οι αποικιακές γεωργικές πολιτικές συμβάλλουν στην εξήγηση του τρόπου με τον οποίο ασκείται η εμπορική παραγωγή τροφίμων στις αφρικανικές χώρες. Ένα παράδειγμα του πώς η αποικιοκρατική πολιτική επηρέασε τη γεωργική παραγωγή είναι η περίπτωση του καφέ, μιας εμπορικής καλλιέργειας που καλλιεργείται σε διάφορες αφρικανικές χώρες. Παραγωγή καφέ μικρής κλίμακας. Σε χώρες όπως η Αιθιοπία (όπου καλλιεργήθηκε ο καφές), στη Ρουάντα, στην Ακτή του Ελεφαντοστού και στην Ουγκάντα, ο καφές παράγεται στο εμπόριο σε μικρές έως μεσαίες οικογενειακές εκμεταλλεύσεις. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η γη ανήκει στον αγρότη και ο γεωργός εξαρτάται κυρίως από την εργασία των μελών της οικογένειας, αν και κατά καιρούς ο γεωργός μπορεί να χρειαστεί να προσλάβει προσωρινά εργαζόμενους. Τα χρήματα που κερδίζονται από την πώληση του καφέ πηγαίνουν για την αναβάθμιση του εξοπλισμού, την αγορά λιπασμάτων και χημικών ουσιών και την υποστήριξη του

Παραγωγή καφέ σε μεγάλη κλίμακα. Σε άλλες χώρες, όπως η Αγκόλα και η Ζιμπάμπουε, όπου ο καφές είναι επίσης σημαντική καλλιέργεια, η παραγωγή είναι αρκετά διαφορετική. Κατά την αποικιοκρατία, αυτές οι χώρες διευθετήθηκαν από μεγάλο αριθμό ευρωπαίων μεταναστών. Πολλοί από αυτούς τους εποίκους ασχολούνταν ενεργά με την εμπορική γεωργία, συμπεριλαμβανομένης της παραγωγής καφέ. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο καφές καλλιεργείται σε μεγάλες εκμεταλλεύσεις ή φυτείες. Η γη ανήκει είτε σε εποίκους είτε σε μια διεθνή εταιρεία. Οι εργατικές ανάγκες αυτών των μεγάλων γεωργικών εκμεταλλεύσεων αντιμετωπίζονται με εργαζόμενους που προέρχονται από αγροτικές περιοχές οι οποίοι συχνά είναι άστεγοι και δεν μπορούν να είναι καν καλλιεργητές αγροκτημάτων. Τα χρήματα που κερδίζονται από την πώληση του καφέ πηγαίνουν για τη βελτίωση του αγροκτήματος και στους λογαριασμούς των ιδιοκτητών.

Αυτό το σύστημα έχει επικριθεί γιατί οι εργαζόμενοι πληρώνονται χαμηλούς μισθούς και επειδή τα περισσότερα από τα κέρδη που κερδίζονται δεν επενδύονται ξανά στις τοπικές κοινότητες και οικονομίες.

Σύμφωνα με το USDA⁸⁵ τομείς κλειδιά για την μακροπρόθεσμη αγροτική ανάπτυξη στην ΥΣΑ έχουν να κάνουν με:

1. την ενίσχυση της αγροτικής έρευνας
2. την αναμόρφωση της οικονομικής πολιτικής
3. την βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης των αγροτών
4. την μείωση των ενόπλων συγκρούσεων
5. την καταπολέμηση του HIV

Άλλες σημαντικές πηγές γεωργικής ανάπτυξης είναι πιθανό να περιλαμβάνουν επέκταση των πόρων (προσέλκυση περισσότερων γαιών στην καλλιέργεια και περαιτέρω επέκταση) κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις) καθώς και εντατικοποίηση των εισροών μέσω της μεγαλύτερης χρήσης της άρδευσης, λιπασμάτων και πρακτικών διατήρησης.

Η παροχή κινήτρων για τους αγρότες της Αφρικής να επενδύσουν περισσότερο στη βελτίωση της γης και να αντιμετωπίσουν την υποβάθμιση των φυσικών πόρων, θα απαιτήσει πιθανότατα καλύτερη πρόσβαση στις αγορές και επέκταση των οικονομικών υπηρεσιών, ασφαλέστερη κατοχή της γης και νέες τεχνολογικές επιλογές.

Η γεωργική βιοτεχνολογία, η οποία εξακολουθεί να είναι σε μεγάλο βαθμό αναξιοποίητη στην περιοχή, μπορεί να προσφέρει σημαντικές δυνατότητες, για την αύξηση της παραγωγικότητας εντός του περιορισμένου σε πόρους περιβάλλον της Αφρικανικής γεωργίας.

5. Η ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Οι προσπάθειες τις διεθνούς κοινότητας για ανάδειξη και ενσωμάτωση της έννοιας της βιωσιμότητας, στις αναπτυξιακές πολιτικές τις τελευταίες 3 δεκαετίες, έχει οδηγήσει σε μια πληθώρα εξελίξεων και αλλαγών. Οι προσπάθειες αυτές έχουν τις ρίζες τους από την μια, στην ανάγκη ανύψωσης του επιπέδου διαβίωσης του πιο αδύναμου αναπτυξιακά πληθυσμού του πλανήτη και από την άλλη στην διαπίστωση

⁸⁵ Fuglie, Keith O., and Nicholas E. Rada. (February 2013), *Resources, Policies, and Agricultural Productivity in Sub-Saharan Africa*, U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service.

του πόσο σημαντικός είναι ο τρόπος που αυτό θα υλοποιηθεί, για να μπορεί να είναι διατηρήσιμο για όλους.

Παρατηρώντας τα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα της ανεξέλεγκτης και μονόπλευρης ανάπτυξης, η οποία βασιζόταν κυρίως στην οικονομική μεγέθυνση παραβλέποντας τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις και το πραγματικό κοινωνικό όφελος, άρχισαν να γίνονται αποδεκτές οι φωνές για μεταστροφή σε μια περισσότερο ολιστική προσέγγιση. Αυτή η προσέγγιση (βιώσιμη ανάπτυξη), όπως αναλύεται μέσα στα θεσμικά κείμενα που αναπτύχθηκαν σε παγκόσμιο, περιφερειακό αλλά και εθνικό επίπεδο αφορά στην δημιουργία μιας ισόρροπης σχέσης μεταξύ τριών αξόνων, της οικονομίας, της κοινωνίας και του περιβάλλοντος.

Η βιώσιμη ανάπτυξη στον τομέα της γεωργίας, συνδέεται με την φύση και τον χαρακτήρα ενός νέου μοντέλου αγροτικής ανάπτυξης, του μοντέλου της βιώσιμης ή εναλλακτικής γεωργίας.

Σημεία σταθμοί σε αυτήν την εξέλιξη υπήρξαν, οι τρεις συνδιασκέψεις, για την προστασία του περιβάλλοντος (Στοκχόλμη 1972, Ρίο 1992, Γιοχάνεσμπουργκ 2002) οι οποίες συνεισέφεραν στην διαμόρφωση της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης.

Η πρώτη, η οποία αποτέλεσε την βάση και για τις επόμενες, αφού ένταξε το περιβάλλον με έναν πιο επίσημο τρόπο στη διεθνή συζήτηση, προέκυψε ακριβώς από την κατάφορη διαπίστωση της υποβάθμισης που είχε υποστεί το περιβάλλον, με άμεσες και επιστημονικά αποδεδειγμένες συνέπειες, στο επίπεδο ζωής των ανθρώπων. Αυτές οι επιπτώσεις αναδείχθηκαν κυρίως από τις άμεσα θιγμένες ομάδες καθώς επίσης και από ΜΚΟ (Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, βλ. Greenpeace) αλλά και την επιστημονική κοινότητα ειδικά για θέματα ΟΜΚ (Όπλα Μαζικής Καταστροφής). Παράλληλα σε διακυβερνητικό επίπεδο δημιουργούνται θεσμοί όπως ο UNEP (Περιβαλλοντικό πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών).

Στη συνέχεια με την συνδιάσκεψη του Ρίο (1992) τα πράγματα γίνονται πιο συγκεκριμένα, με την μαζική προσέλευση των χωρών να αναδεικνύει την αυξημένη σημασία που αποκτά το περιβάλλον για όλο τον κόσμο. (έχει προηγηθεί βέβαια η πτώση του τείχους που εμποδίζε την μεγαλύτερη σύγκλιση πρωτύτερα).

Σε αυτό το πλαίσιο διατυπώνεται και ένας πιο σαφής ορισμός της βιώσιμης ανάπτυξης (έκθεση Brundland), ως η ανάπτυξη που ανταποκρίνεται στις ανάγκες της παρούσας γενιάς, χωρίς να παραγνωρίζει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ανταποκριθούν στις δικές τους ανάγκες. Ταυτόχρονα πραγματοποιείται: πρώτον, μια

διάκριση κατά κάποιο τρόπο για τις αναπτυσσόμενες χώρες, που αφορά στην μεγαλύτερη προτεραιότητα στις δικές τους ανάγκες και δεύτερον η διαπίστωση της ύπαρξης περιβαλλοντικών περιορισμών στην ικανοποίηση των ανθρωπίνων αναγκών, δεδομένης της σημερινής τεχνολογικής εξέλιξης σε συνδυασμό με την υφιστάμενη κοινωνική οργάνωση.

Κατά την επόμενη συνδιάσκεψη στο Γιοχάνεσμπουργκ (2002), όπου έλαβε χώρα ακόμη μεγαλύτερη εκπροσώπηση, μπήκαν στην ατζέντα σε μεγαλύτερο βαθμό, κοινωνικά θέματα (ισότητα των φύλλων, υγεία, ειρήνη κ.α) καθώς και οικονομικά (αγροτική ανάπτυξη, μείωση ανισοτήτων, εξάλειψη της φτώχειας κ.α), εντός του πλαισίου της παγκοσμιοποίησης, αναδεικνύοντας τις διεπιστημονικές παραμέτρους της Περιβαλλοντικής Διακυβέρνησης (είχαν προηγηθεί εν τω μεταξύ τέσσερεις γύροι διαπραγματεύσεων για το εμπόριο και την ανάπτυξη, οι οποίοι κατά μια έννοια βοήθησαν στην κατανόηση των θέσεων των ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών).

5.1 ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΝΕΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Το να εξαγγέλλονται νέες στρατηγικές που περιλαμβάνουν την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης στον τομέα της γεωργίας, είτε στην ΥΣΑ είτε οπουδήποτε αλλού, μπορεί να ακούγεται σαν κάτι θετικό για τους φτωχούς αγρότες και για το περιβάλλον, λαμβάνοντας υπόψη τα δομικά στοιχεία της συγκεκριμένης έννοιας ωστόσο απαιτείται να γίνει διευκρίνιση του τι αποτελεί τελικά βιώσιμη αγροτική πρακτική και τι όχι.

Τα τελευταία 20 χρόνια σημειώθηκε αξιοσημείωτη εμφάνιση καινοτομιών και τεχνολογικών εξελίξεων που δημιουργούν πολλά υποσχόμενες αλλαγές και ευκαιρίες για βιώσιμη γεωργία, ενώ παράλληλα ο τομέας της γεωργίας σε παγκόσμιο επίπεδο αντιμετωπίζει πολλές δύσκολες προκλήσεις. Όχι μόνο αναμένεται ότι ο γεωργικός τομέας θα παράγει επαρκή τρόφιμα, φυτικές ίνες και ζωοτροφές και θα συμβάλει στην κάλυψη των αναγκών του αυξανόμενου παγκόσμιου πληθυσμού στα βιοκαύσιμα, αλλά αναμένεται να το κάνει κάτω από όλο και λιγότερους φυσικούς πόρους και κλιματικές αλλαγές. Παράλληλα η αυξανόμενη συνειδητοποίηση των ακούσιων επιπτώσεων που συνδέονται με ορισμένες πρακτικές γεωργικής παραγωγής έχει οδηγήσει σε αυξημένες κοινωνικές προσδοκίες για βελτίωση των προτύπων

περιβαλλοντικής, κοινοτικής, εργασιακής και καλής μεταχείρισης των ζώων στη γεωργία.

Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε πώς τελικά η σχέση μεταξύ αγροτικού τομέα και επισιτιστικής ασφάλειας, μπορεί να περιγραφεί με το παρακάτω σχήμα:

Σχήμα 1: Οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ αγροτικού τομέα και επισιτιστικής ασφάλειας

* Προϋπόθεση: το «δίκαιο εμπόριο» χωρίς διαστρεβλώσεις

Με λίγα λόγια: **Αγροτική ανάπτυξη ↔ αύξηση παραγωγής + αύξηση εισοδήματος → μείωση τροφικής ανασφάλειας**

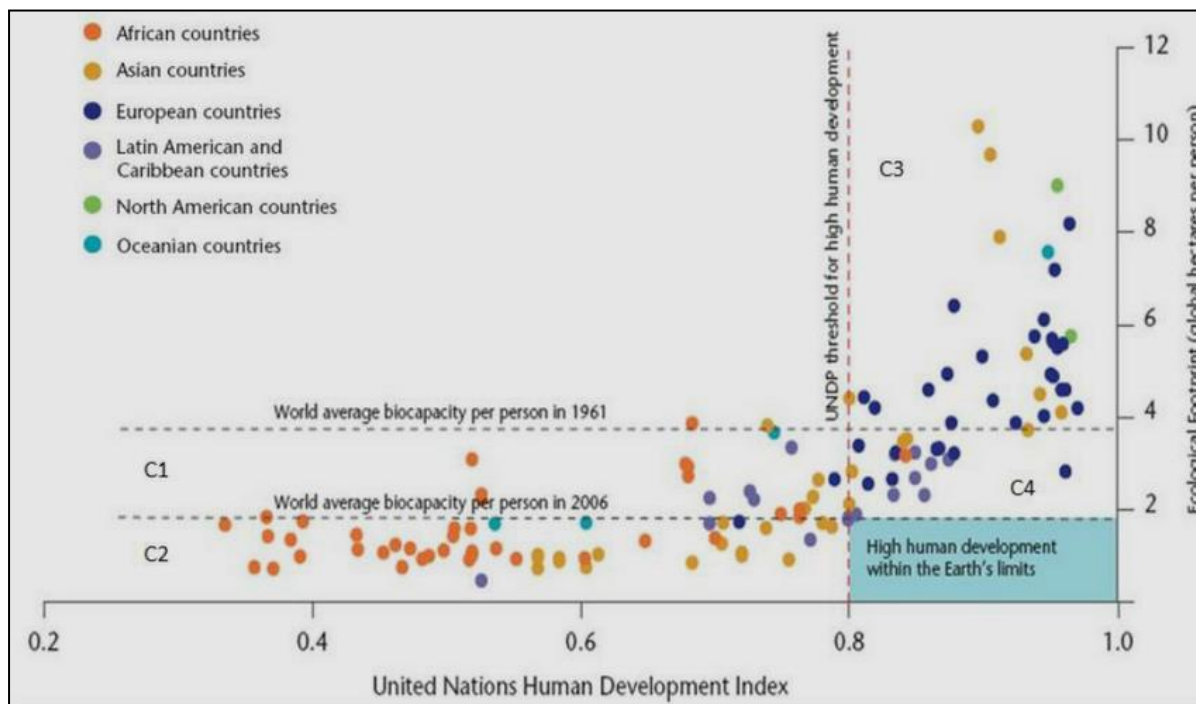
Παρατηρώντας ωστόσο το παραπάνω σχήμα, δύο είναι τα στοιχεία που θα πρέπει να συνυπολογιστούν εντός του νέου πλαισίου της βιώσιμης ανάπτυξης:

1. Ο τρόπος με τον οποίο θα αυξηθεί η παραγωγή (πόσο φιλικός θα είναι προς το περιβάλλον)
2. Ο τρόπος ώστε η αύξηση της παραγωγής να επιφέρει όσο το δυνατό καλύτερα αποτελέσματα για το κομμάτι του πληθυσμού που αντιμετωπίζει το πρόβλημα της τροφικής ανασφάλειας.

Γίνεται πλέον αντιληπτό το γεγονός ότι, η γεωργία μπορεί να επηρεάσει αρνητικά το περιβάλλον μέσω της υπερβολικής χρήσης των φυσικών πόρων ως εισροών ή μέσω της χρήσης τους ως νεροχύτη για τα απόβλητα και την ρύπανση που

αυτή προκαλεί⁸⁶. Για να γίνει πιο κατανοητή η παραπάνω σκέψη ας ρίξουμε μια ματιά στο παρακάτω διάγραμμα.

Διάγραμμα 4 : Η σχέση μεταξύ ανθρώπινης ανάπτυξης, οικολογικού αποτυπώματος και βιοχωρητικότητας το 1961 και το 2006⁸⁷

Το διάγραμμα 4 δείχνει ξεκάθαρα την αντίστροφη σχέση ανάμεσα στην ανθρώπινη ανάπτυξη και το οικολογικό αποτύπωμα σε διάφορες περιοχές του πλανήτη. Η έννοια του οικολογικού αποτυπώματος εμπεριέχει την ποσοτική ανάγκη χρησιμοποίησης των φυσικών πόρων, για την κάλυψη των ανθρωπίνων αναγκών. Παράλληλα με βάση επιστημονικά δεδομένα το οικολογικό αποτύπωμα σε μία περιοχή, μπορεί να συγκριθεί με την οριακή δυναμική που έχουν οι φυσικοί πόροι για να καλύψουν τις υπάρχουσες ανάγκες (βιοχωρητικότητα). Από τη άλλη κάθε αύξηση του συντελεστή ανθρώπινης ανάπτυξης, με βάση τα σημερινά επίπεδα της χρησιμοποίησης φιλικών προς το περιβάλλον στρατηγικών, οδηγεί αντίστοιχα σε αύξηση του οικολογικού αποτυπώματος. Αυτό σημαίνει βέβαια πως με μια εντονότερη ενσωμάτωση φιλικών προς το περιβάλλον στρατηγικών μπορεί να διατηρήσει το οικολογικό αποτύπωμα σταθερό παρόλη την αύξηση του βιοτικού

⁸⁶ Pretty Jules , Toulmin Camilla & Williams Stella (2011, σελ. 7)

⁸⁷ https://www.researchgate.net/figure/274379242_fig1_Fig-1-Human-Development-Index-and-Ecological-Footprint-Indicator-between-1980-and-2007

επιπέδου. Σημαντικό είναι το στοιχείο πώς η υλοποίηση τέτοιων στρατηγικών αφορά, σε όλες τις περιοχές του πλανήτη αναπτυσσόμενες και αναπτυγμένες και απαιτεί την αρμόζουσα πολιτική βούληση.

Άρα επιτυχημένη πολιτική στην κατεύθυνση της βιώσιμης ανάπτυξης σε κάθε τομέα αλλά και πιο συγκεκριμένα στον τομέα της γεωργίας, που συνδέεται άμεσα με την κάλυψη των διατροφικών αναγκών του ολοένα αυξανόμενου Αφρικανικού πληθυσμού, σημαίνει αύξηση της ανθρώπινης ανάπτυξης, με ταυτόχρονη όμως προσπάθεια διατήρησης του οικολογικού αποτυπώματος στα σημερινά χαμηλά επίπεδα.

Η συζήτηση και η έρευνα πάνω στο θέμα της αγροτικής ανάπτυξης δεν είναι καινούργια. Από τις δεκαετίες του '70 και του '80 έχει υιοθετηθεί η προσέγγιση των Αγροτικών Συστημάτων, ως ένας τρόπος μοντελοποίησης ενός αριθμού παραμέτρων που συνδέονται με την καλλιέργεια και την αγροτική οικονομία. «Ένα αγροτικό σύστημα αποτελείται από πόρους (έδαφος, εργασία, κεφάλαιο) που χρησιμοποιούνται σε δραστηριότητες (γεωργία, κτηνοτροφία, εξωγεωργικές), για να παράγουν ένα σύνολο εκροών (τρόφιμα, πρώτες ύλες, χρήματα)»⁸⁸. Έτσι χρησιμοποιώντας τις πιθανές αλληλεπιδράσεις μεταξύ αυτών των στοιχείων, οι διάφορες έρευνες μπορούν να εντοπιστούν και τα αντίστοιχα αποτελέσματα, με έναν σφαιρικό τρόπο. Με την σταδιακή βελτίωση της αγροτικής έρευνας και της τεχνολογίας είναι δυνατό με τις κατάλληλες παρεμβάσεις να δοθούν λύσεις αναλόγως του επιδιωκόμενου σκοπού. Κάτω από την ομπρέλα της βιώσιμης γεωργίας μπορεί να ενταχθεί ένας αριθμός στρατηγικών οι οποίες έχουν ως επιδιωκόμενο σκοπό, την ολιστική αναπτυξιακή προσέγγιση μιας αγροτικής κοινωνίας. Αυτές οι προσεγγίσεις εμπεριέχουν συμφώνως με τον ορισμό της βιώσιμης ανάπτυξης και με την σχέση, μεταξύ βιοχωρητικότητας και οικολογικού αποτυπώματος, το στοιχείο της αειφορίας.

Η αειφορική γεωργία είναι ο τρόπος της πρακτικής της γεωργίας που επιζητεί να αριστοποιήσει τις δεξιότητες και την τεχνολογία για την επίτευξη μακροχρόνιας σταθερότητας της γεωργικής επιχείρησης, της περιβαλλοντικής προστασίας και της καταναλωτικής ασφάλειας⁸⁹. Πολλοί θεωρούν πως δεν μπορεί να υπάρξει σαφής

⁸⁸ Σιάρδος Κ. Γεώργιος & Κουτσούρης Ε. Αλέξανδρος, (2011, σελ. 56)

⁸⁹ Ibid, (σελ. 41)

ορισμός της αειφορικής γεωργίας καθώς : *«Η αειφορία είναι κατεύθυνση /διαδικασία και δεν οδηγεί από μόνη της σε ένα τελικό σταθερό αποτέλεσμα»⁹⁰.*

Ως προς το σημείο που η βιώσιμη γεωργία ακουμπά άμεσα, στην προβληματική της τροφικής ασφάλειας ωστόσο είναι το σημείο, που αναφέρεται στον ορισμό, ως καταναλωτική ασφάλεια. Παρόλα αυτά και ο τομέας που αφορά στην οικονομία (επίτευξη μακροχρόνιας σταθερότητας της γεωργικής επιχείρησης) συνεισφέρει και αυτός με έμμεσο τρόπο, καθώς η μεγαλύτερη μερίδα του πληθυσμού, η οποία αντιμετωπίζει το πρόβλημα της πείνας, ανήκει στον αγροτικό πληθυσμό, του οποίου η αύξηση της αγοραστικής δύναμης αποτελεί ζητούμενο.

Επίσης η καταπολέμηση του φαύλου κύκλου, της υποβάθμισης του περιβάλλοντος και της φτωχοποίησης, είναι κάτι στο οποίο η βιώσιμη γεωργία μπορεί να συνεισφέρει, αποτελώντας φορέα διαγενεακής υποστήριξης του αγροτροφικού συστήματος. Η στροφή των αναπτυξιακών πολιτικών θεσμών παγκόσμιου βεληνεκούς, όπως του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, στην ενίσχυση των μικρών καλλιεργητών που αφθονούν στην ΥΣΑ αποτελεί ένα παράδειγμα πρακτικής που βασίζεται στην παραπάνω φιλοσοφία και θεωρείται ότι αποτελεί κλειδί για τον αγροτικό μετασχηματισμό⁹¹ στην περιοχή. Η εναρμόνιση του οικονομικού περιβάλλοντος και του εμπορίου σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, ώστε να μπορεί να υποστηριχθεί αυτή η πολιτική, ίσως είναι και το πιο ακανθώδες ζήτημα προς επίλυση για τους εμπλεκόμενους.

Σε τελική ανάλυση όπως παρουσιάστηκε στο κεφάλαιο για τις διαστάσεις της τροφικής ασφάλειας (2.1), αυτή μπορεί να αναβαθμιστεί ποικιλοτρόπως με την

⁹⁰ Βλ. Cox, P.G., N.D. MacLeod, and A.D. Shulman. 1997. Putting Sustainability into Practice in Agricultural Research and Development. Submitted to the United Kingdom Systems Society. 5th International Conference on Systems for Sustainability: People Organizations and Environments, 7 – 11 July, De Montfort University and the Open, παρατίθεται σε Σιάρδος Κ. Γεώργιος – Κουτσούρης Ε. Αλέξανδρος, (2011, σελ. 98)

⁹¹ Ο αγροτικός μετασχηματισμός περιγράφει τη διαδικασία με την οποία οι κοινωνίες χαμηλού εισοδήματος, στις οποίες η γεωργία απορροφά το μεγαλύτερο μέρος της εργασίας και παράγει το μεγαλύτερο οικονομικό αποτέλεσμα, γίνονται κοινωνίες υψηλού εισοδήματος που χαρακτηρίζονται από σχετικά μικρότερο αλλά πιο παραγωγικό αγροτικό τομέα (Barrett, et. al., 2017, σελ. 3)

βιώσιμη γεωργία καθώς εξ' ορισμού στοχεύει στα 3 από τα 4 στοιχεία⁹² που προϋποθέτουν την εξασφάλισή της.

Έτσι σύμφωνα με την προσέγγιση της αγροοικολογικής εντατικοποίησης της γεωργίας⁹³ η τροφική ασφάλεια δεν θα επιτευχθεί μόνο από την αύξηση της παραγωγής, αλλά και από μια σειρά από άλλους παράγοντες. Αυτοί έχουν να κάνουν με:

1. την ανάδειξη του ρόλου των αγροκτημάτων των μικρών παραγωγών, έναντι των μεγάλων εμπορικών αγροκτημάτων,
2. την καλύτερη διανομή των παραγόμενων τροφίμων μέσα από την δυνατότητα της οικονομικής πρόσβασης των φτωχών ομάδων του πληθυσμού σε αυτά,
3. την μείωση της σπατάλης του φαγητού μέσα από την δημιουργία πιο αποτελεσματικών τροφικών συστημάτων,
4. την επανεξέταση των συνεπειών της παραγωγής βιοκαυσίμων στην προσφορά των τροφίμων και στην αύξηση των τιμών τους,
5. την αντιμετώπιση του φαινομένου της «αρπαγής της γης» από διεθνείς επενδυτές που σκοπεύουν να την χρησιμοποιήσουν για μαζική παραγωγή τροφίμων και βιοκαυσίμων, πρακτική που έχει αποδειχθεί επιβλαβής για την τροφική ασφάλεια⁹⁴

Ταυτόχρονα υποστηρίζεται ότι η αύξηση της παραγωγής μπορεί να υλοποιηθεί και με τρόπους, οι οποίοι μπορούν να αντιμετωπίζουν τις παραπάνω προκλήσεις χωρίς να υποβαθμιστεί το περιβάλλον διατηρώντας την οικοσυστημική λειτουργία.

Η βιώσιμη γεωργική εντατικοποίηση ορίζεται ως η αύξηση της παραγωγής στην ίδια έκταση γης, μειώνοντας παράλληλα τις αρνητικές περιβαλλοντικές

⁹² Διαθεσιμότητα μέσω της αύξησης της παραγωγής, προσβασιμότητα μέσω της αύξησης της αγοραστικής δύναμης των φτωχών αγροτών, και σταθερότητα λόγω της προστασίας των φυσικών πόρων. Η χρησιμοποίηση δεν υποστηρίζεται άμεσα αλλά έμμεσα, αφού η βελτίωση των 3 πρώτων στοιχείων, μπορεί να προκαλέσει την δυνατότητα καλύτερης πληροφόρησης για τον ορθότερο τρόπο λήψης της τροφής.

⁹³ Η αγροοικολογική εντατικοποίηση της γεωργίας αναφέρεται στην φιλική προς το περιβάλλον αύξηση της αγροτικής παραγωγικότητας που τη εντάσσει στις πρακτικές της βιώσιμης γεωργίας.

⁹⁴ Όπως για παράδειγμα οι πρακτικές των μονοκαλλιεργειών.

επιπτώσεις και ταυτόχρονα αυξάνοντας τις συνεισφορές στο φυσικό κεφάλαιο και τη ροή των περιβαλλοντικών υπηρεσιών⁹⁵

Επομένως, ένα βιώσιμο σύστημα παραγωγής θα μπορούσε να περιλαμβάνει τα περισσότερα ή όλα τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

1. χρησιμοποίηση ποικίλων καλλιεργειών και κτηνοτροφικών φυλών με υψηλή αναλογία παραγωγικότητας σε σχέση με τις απαιτούμενες εισροές,
2. αξιοποίηση των εσωτερικών εκροών που μπορούν χρησιμοποιηθούν εκ νέου και αποφυγή της περιττής χρήσης εξωτερικών εισροών,
3. αξιοποίηση γεωργο-οικολογικών διεργασιών όπως ανακύκλωση θρεπτικών ουσιών, βιολογική σταθεροποίηση του αζώτου και φυσική θωράκιση έναντι των παρασίτων,
4. ελαχιστοποίηση της χρήσης τεχνολογιών ή πρακτικών οι οποίες έχουν δυσμενείς επιπτώσεις στο περιβάλλον και στην ανθρώπινη υγεία,
5. παραγωγική χρήση του ανθρώπινου κεφαλαίου με τη μορφή της γνώσης και της ικανότητας προσαρμογής και καινοτομίας, για την επίλυση σχετικών προβλημάτων,
6. ποσοτικοποίηση και ελαχιστοποίηση των επιπτώσεων του συστήματος, με κατάλληλη διαχείριση των αρνητικών παρεπόμενων όπως, οι εκπομπές αερίων ως προς το φαινόμενο του θερμοκηπίου, η διαθεσιμότητα του καθαρού νερού, η απομόνωση του άνθρακα, η βιοποικιλότητα και η διασπορά παρασίτων, παθογόνων οργανισμών και ζιζανίων.

⁹⁵ Pretty Jules , Toulmin Camilla & Williams Stella (2011, σελ. 7)

Πίνακας 7 : Διαφορές μεταξύ συμβατικής και εναλλακτικής γεωργίας⁹⁶

Συμβατική Γεωργία	Εναλλακτική Γεωργία
Συγκεντρωτισμός • Παραγωγή επεξεργασία και εμπορία προϊόντων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο • Συγκεντρωμένος πληθυσμός, λιγότεροι γεωργοί • Συγκεντρωτικός έλεγχος της γης, πόρων και κεφαλαίου	Αποκεντρωτισμός • Περισσότερη παραγωγή, επεξεργασία και εμπορία προϊόντων σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο • Διασπαρμένος πληθυσμός, περισσότεροι γεωργοί • Αποκεντρωτικός έλεγχος της γης, πόρων και κεφαλαίου
Εξάρτηση • Μεγάλες εντατικές σε κεφαλαίο και τεχνολογία μονάδες παραγωγής • Υψηλή εξάρτηση από εξωτερικές πηγές ενέργειας, εισροών και πιστώσεων • Καταναλωτισμός και εξάρτηση από την αγορά • Κύρια έμφαση στην επιστήμη και στους ειδικούς	Ανεξαρτησία • Μικρές χαμηλές σε εντατικότητα κεφαλαίου και τεχνολογίας μονάδες • Μικρή εξάρτηση από εξωτερικές πηγές ενέργειας, εισροών και πιστώσεων • Περισσότερη ατομική και κοινοτική αυτοδυναμία • Κύρια έμφαση στην προσωπική γνώση, τις δεξιότητες και την τοπική γνώση και εμπειρία
Ανταγωνισμός • Έλλειψη συνεργασίας, ατομικά συμφέροντα • Γεωργικές παραδοσιακές αντιλήψεις και παρωχημένο πολιτισμικό επίπεδο της αγροτικής κοινωνίας • Μικρές αγροτικές κοινότητες όχι αναγκαίες για την γεωργία • Επίπονο γεωργικό έργο και και περιορισμός του συντελεστή παραγωγής εργασία • Η γεωργία ως αποκλειστική επιχείρηση • Κύρια έμφαση στην ταχύτητα την ποσότητα και το κέρδος	Ομαδικότητα • Υψηλού επιπέδου συνεργασία • Διατήρηση της γεωργικής παράδοσης και της κουλτούρας της αγροτικής κοινωνίας • Μικρές αγροτικές κοινότητες αναγκαίες για την γεωργία • Γεωργικό έργο ανταμειβόμενο και με κύριο ρόλο του συντελεστή παραγωγής εργασία • Η γεωργία ως επιχειρηματική δραστηριότητα αλλά και ως τρόπος ζωής • Κύρια έμφαση στη μονιμότητα, την ποιότητα και την ομορφιά

⁹⁶ Σιάρδος Κ. Γεώργιος – Κουτσούρης Ε. Αλέξανδρος, (2011, σελ. 125)

5.2 ΟΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

Ο εντοπισμός των κατάλληλων πρακτικών οι οποίες πραγματικά μπορούν να συμβάλλουν στην επίτευξη των στόχου της βιωσιμότητας στη γεωργία ανά περιοχή, είναι καθοριστικής σημασίας.

Οι παρακάτω πρακτικές αγροτικής παραγωγής συνδέονται με τα αειφορικά γεωργικά συστήματα.

Η γεωργία διατήρησης

Η γεωργία διατήρησης⁹⁷ (ΓΔ) είναι μια προσέγγιση για τη διαχείριση των αγροοικοσυστημάτων για βελτιωμένη και διατηρήσιμη παραγωγικότητα, αυξημένα κέρδη και επισιτιστική ασφάλεια, διατηρώντας ταυτόχρονα και ενισχύοντας τη βάση των πόρων και το περιβάλλον.

Η ΓΔ χαρακτηρίζεται από τρεις συνδεδεμένες αρχές:

1. Συνεχής ελάχιστη μηχανική διαταραχή του εδάφους.
2. Μόνιμη οργανική κάλυψη εδάφους.
3. Διαφοροποίηση των καλλιεργούμενων ειδών σε αλληλουχίες και / ή ενώσεις.

Οι αρχές της ΑΑ εφαρμόζονται παγκοσμίως σε όλα τα γεωργικά τοπία και στις χρήσεις γης με τοπικά προσαρμοσμένες πρακτικές. Η ΓΔ ενισχύει τη βιοποικιλότητα και τις φυσικές βιολογικές διεργασίες πάνω και κάτω από την επιφάνεια του εδάφους. Οι επεμβάσεις του εδάφους όπως η μηχανική διαταραχή του εδάφους μειώνονται στο απόλυτο ελάχιστο ή αποφεύγονται και οι εξωτερικές εισροές όπως τα αγροχημικά και τα φυτικά θρεπτικά συστατικά ορυκτής ή οργανικής προέλευσης εφαρμόζονται βέλτιστα και με τρόπους και ποσότητες που δεν παρεμβαίνουν ή διαταράσσουν τις βιολογικές διεργασίες.

Η ΓΔ διευκολύνει την καλή γεωπονία, όπως οι έγκαιρες επιχειρήσεις, και βελτιώνει τη συνολική καλλιέργεια της γης για τη βροχή και την αρδευόμενη παραγωγή. Συμπληρωμένο από άλλες γνωστές καλές πρακτικές, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης ποιοτικών σπόρων προς σπορά και ολοκληρωμένης διαχείρισης παρασίτων, θρεπτικών συστατικών, ζιζανίων και υδάτων

⁹⁷ Βλ. διαδικτυακό ιστότοπο, [www.fao.org](http://www.fao.org/ag/ca/1a.html), 18/10/2017, διαθέσιμο στο: <http://www.fao.org/ag/ca/1a.html>

κλπ., Η ΓΔ αποτελεί τη βάση για την ενίσχυση της βιώσιμης γεωργικής παραγωγής. Ανοίγει τις αυξημένες δυνατότητες ενσωμάτωσης των τομέων παραγωγής, όπως η ενσωμάτωση των καλλιεργειών και των ζώων και η ενσωμάτωση των δέντρων και των βοσκοτόπων σε γεωργικά τοπία.

Αγροδασοπονία⁹⁸

Δασογεωργικά ονομάζονται τα συστήματα, που περιλαμβάνουν την συγκαλλιέργεια στο ίδιο κομμάτι γης δασικών ή οπωροφόρων δένδρων με ετήσια ή πολυετή ποώδη γεωργικά φυτά με στόχο την καλύτερη αξιοποίηση των διαθέσιμων φυσικών πόρων. Τα δέντρα των παραδοσιακών συστημάτων είναι είτε δασικά (απομεινάρια παλαιότερων δασικών εκτάσεων) και βρίσκονται διάσπαρτα ή στα όρια του αγρού, είτε οπωροφόρα τα οποία φυτεύτηκαν πριν πολλά χρόνια για την παραγωγή καρπών και καυσόξυλων.

Στα νέα συστήματα, τα δέντρα φυτεύονται για την παραγωγή καρπών και τεχνικής ξυλείας. Τα συστήματα αυτά έχουν οικονομική και περιβαλλοντική αξία. Η οικονομική αφορά την παραγωγή ξύλου και καρπών, ενώ η περιβαλλοντική αφορά τη βιοποικιλότητα, τη διατήρηση του τοπίου και την καλύτερη ανακύκλωση των θρεπτικών στοιχείων μέσα στο ίδιο το σύστημα. Τα παραδοσιακά δασογεωργικά συστήματα έχουν πολλά πλεονεκτήματα, ιδιαίτερα την αυξημένη παραγωγικότητα, την εξασφάλιση στο γεωργό διαφοροποιημένου εισοδήματος και τη διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας. Έχουν όμως και ορισμένα μειονεκτήματα, ιδιαίτερα την εξάρτηση τους από χειρωνακτική εργασία εξαιτίας της αδυναμίας χρήσης μηχανημάτων. Το μειονέκτημα αυτό όμως αίρεται στα σύγχρονα συστήματα, στα οποία τα δένδρα φυτεύονται σε σειρές που απέχουν μεταξύ τους, οπότε μπορούν να χρησιμοποιηθούν και γεωργικά μηχανήματα.

Τα δασογεωργικά συστήματα είναι ένας νέος όρος για μια παλιά παραδοσιακή τεχνική, που στηρίζεται στη γηγενή σοφία και πείρα των ανθρώπων που την εξασκούν, με την προσθήκη πρόσφατης επιστημονικής γνώσης, οικολογικών αρχών και νέων πληροφοριών για ορθή διαχείριση της γης.

Η αγροδασοπονία είναι μια αρχαιότατη μορφή χρήσης γης, που ασκείται από τους αγρότες σε διάφορες περιοχές στη χώρας μας αλλά και σ' όλο τον πλανήτη. Η πρακτική της συγκαλλιέργειας δασικών ή οπωροφόρων δέντρων με ποώδη φυτά,

⁹⁸ Κωνσταντίνος Θ. Μαντζανάς

όπως δημητριακά, λαχανικά, αρωματικά και φαρμακευτικά φυτά, φυτά για βαφές, για ίνες ή για ζωοτροφές ή και με ξυλώδη φυτά, όπως αμπέλια, είχε σαν κύριο σκοπό την αποτελεσματικότερη αξιοποίηση της περιορισμένης επιφάνειας γεωργικής γης και την κάλυψη των αναγκών συντήρησης της αγροτικής οικογένειας (Ισπικούδης 2005).

Η οικολογική αξία των παραδοσιακών δασογεωργικών συστημάτων αναφέρεται στη διατήρηση του μωσαϊκού του τοπίου και τη βιοποικιλότητα, καθώς περιλαμβάνουν μεγάλο αριθμό ειδών και ατόμων τόσο φυτών όσο και ζώων. Τα συστήματα αυτά είναι σταθερότερα από οποιαδήποτε μορφή συμβατικής γεωργίας, ως προς την προστασία του εδάφους, τη βελτίωση του περιβάλλοντος, των βιοτόπων και της άγριας πανίδας, τη διασφάλιση της σταθερότητας και λειτουργικότητας των οικοσυστημάτων, αλλά και τη διατήρηση ή και βελτίωση των τοπίων. (Ισπικούδης και συν. 1996).

6. ΟΙ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

Η σημερινή κατάσταση στην εικόνα του αγροτικού τομέα στην ΥΣΑ χαρακτηρίζεται καταρχήν, λόγω του μεγέθους της περιοχής από έντονη ποικιλομορφία. Αντίστοιχη όπως είναι φυσικό είναι και η ποικιλομορφία που εντοπίζεται γενικότερα στα χαρακτηριστικά της οικονομίας των διάφορων Χωρών. Παρόλα αυτά ένα βασικά κοινά σημεία είναι, το πολύ χαμηλό επίπεδο στις υποδομές, τα μεγάλα ποσοστά των εργαζομένων σε ένα αντιπαραγωγικό αγροτικό τομέα και το χαμηλό επίπεδο διαβίωσης που αυτά συνεπάγονται για αυτούς τους ανθρώπους, με άμεσες συνέπειες στην τροφική ασφάλεια.

Πάνω σε αυτό το πρόβλημα φαίνεται να εργάζονται αναρίθμητοι οργανισμοί από το τοπικό μέχρι το επίπεδο του ΟΗΕ, πανεπιστημιακοί φορείς, οικονομικοί φορείς, ΜΚΟ, ένα πλήθος επιστημόνων και οι ίδιες οι εθνικές κυβερνήσεις. Όλες αυτές οι προσπάθειες έχουν οδηγήσει τα τελευταία χρόνια σε μια βαθύτερη κατανόηση του φαινομένου υποστηριζόμενη πλέον με περισσότερα στατιστικά στοιχεία και καλύτερη παρακολούθησή και αξιολόγηση, της μέχρι τώρα πορείας των διάφορων δράσεων.

Οι διαφαινόμενες στις μέρες μας πολιτικές για την ανατροπή αυτής της κατάστασης, κινούνται σε ένα φάσμα όπου στην μια άκρη του στέκεται η λογική της ενσωμάτωσης της Αφρικανικής γεωργίας στο συμβατικό, με μεγάλες αποδόσεις αλλά και περιβαλλοντικές - κοινωνικές επιπτώσεις μοντέλο και στην άλλη, η αναζήτηση τρόπων μετριασμού των αρνητικών παρεπόμενων αυτού του μοντέλου, μέσω της εναλλακτικής περισσότερο βιώσιμης περιβαλλοντικά γεωργίας. Η εξασφάλιση της ισορροπίας ανάμεσα σε αυτές τις 2 προσεγγίσεις γενικότερα αλλά και ειδικότερα στον αγροτικό τομέα, θα αποτελέσει το κλειδί για την θετικότερη εξέλιξη όσον αφορά από την μία, την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και από την άλλη την πρόσβαση των ευπαθών ομάδων στα οφέλη της προόδου.

Εν προκειμένω, όπως θα καταλήξουμε στα συμπεράσματα της παρούσας ερευνητικής μελέτης, το ζητούμενο από αυτήν την ισορροπη σχέση θα πρέπει να είναι, η όσο το δυνατό μεγαλύτερη αξιοποίηση των θετικών συνεισφορών του κάθε μοντέλου.

*“Κατά τη διάσκεψη κορυφής της Αφρικανικής Ένωσης στο Μαλάμπο, Ισημερινή Γουινέα τον Ιούνιο του 2014, οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων υιοθέτησαν ένα αξιόλογο σύνολο συγκεκριμένων γεωργικών στόχων που πρέπει να επιτευχθούν έως το 2025. Η διάσκεψη κορυφής του Μαλάμπο επιβεβαίωσε εκ νέου ότι η γεωργία πρέπει να παραμείνει υψηλά στην αναπτυξιακή ατζέντα της ηπείρου, ως μια κρίσιμη πολιτική πρωτοβουλία για την οικονομική ανάπτυξη της Αφρικής και τη μείωση της φτώχειας”.*⁹⁹

6.1 ΘΕΣΜΟΙ, ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Στόχοι της χιλιετίας και τροφική ασφάλεια

Το Σεπτέμβριο του 2000, 189 κυβερνήσεις υπέγραψαν την «Διακήρυξη της Χιλιετίας» πάνω στην οποία βασίστηκαν οκτώ στόχοι που πρέπει να επιτευχθούν μέχρι το 2015, γνωστοί ως Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετίας (MDGs). Ο πρώτος

⁹⁹ Εισαγωγή από Malabo Declaration on Accelerated Agricultural Growth and Transformation for Shared Prosperity and Improved Livelihoods.

στόχος αυτής της διεθνούς δέσμευσης αφορούσε στην μείωση κατά το ήμισυ της φτώχειας (να μειωθεί στο μισό η αναλογία των ανθρώπων των οποίων το εισόδημα είναι μικρότερο από 1\$) και της πείνας. Άρα τους προκατόχους των στόχων για την βιώσιμη ανάπτυξη δηλαδή στους αναπτυξιακούς στόχους της χιλιετίας, η πείνα ήταν ενταγμένη μέσα στον πρώτο στόχο, ο οποίος είχε τον τίτλο «εξάλειψη ακραίας φτώχειας και πείνας» γεγονός που έχει την λογική του αν αναλογιστούμε ότι όπως αναπτύχθηκε παραπάνω, βασική πηγή της πείνας είναι η φτώχεια.

Το 2001, σε απάντηση στο αίτημα των αρχηγών κρατών, ο Γενικός Γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών, παρουσίασε τον Χάρτη Υλοποίησης της Διάσκεψης της Χιλιετίας των Ηνωμένων Εθνών, μια ολοκληρωμένη και κατανοητή αναφορά της κατάστασης, παρουσιάζοντας πιθανές στρατηγικές δράσης σχεδιασμένες να ανταποκριθούν στους στόχους και τις δεσμεύσεις της Διακήρυξης της Χιλιετίας.

Στόχοι βιώσιμης ανάπτυξης και τροφική ασφάλεια

Με βάση την παράγραφο 83 της ατζέντας 2030, ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ σε συνεργασία με τους υπευθύνους για την παρακολούθηση των στόχων, μηχανισμούς του Οργανισμού είναι επιφορτισμένος με την εκπόνηση σε ετήσια βάση, μιας αναφοράς για την πορεία υλοποίησης του περιεχομένου της ατζέντας. Σε αυτήν του 2016 παρουσιάζεται η παρούσα κατάσταση για το επίπεδο του προβλήματος που πραγματεύεται ο κάθε στόχος, σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία, καθώς και οι κατευθύνσεις για την υλοποίηση των στόχων όπως αυτές έχουν διατυπωθεί στις προηγούμενες διακηρύξεις. Στην ουσία μιας και μιλάμε για την πρώτη αναφορά αυτού του είδους, γίνεται μια ανασκόπηση των αποτελεσμάτων των MDGs και ταυτόχρονα τίθεται μια βάση για τις επόμενες αναφορές.

Ο στόχος της μείωσης της πείνας σε απόλυτους αριθμούς από το 1990 στο 2015 παρουσιάζει μια μείωση της τάξεως των 180 εκ. ωστόσο σαν ποσοστό επί του παγκόσμιου πληθυσμού δεν επετεύχθη η μείωση του 50 % που ήταν και το ζητούμενο στο πλαίσιο των MDGs .

Ο Γενικός Γραμματέας στην αναφορά του δηλώνει επίσης πώς τέτοιου είδους καταγραφές είναι ιδιαίτερα χρήσιμες και απαραίτητες για την πιο ακριβή οριοθέτηση του προβλήματος. Στη συνέχεια της προσπάθειας για την παραλαβή αξιόπιστων

στοιχείων γίνεται ιδιαίτερη μνεία στην σημασία της ενίσχυσης της ποιότητας των στατιστικών δεδομένων, ούτως ώστε να υπάρχει η δυνατότητα έγκαιρων επεμβάσεων των μηχανισμών και των μετόχων στις περιοχές που υπάρχει μεγαλύτερη ανάγκη.

Επανερχόμενοι στην διατύπωση του στόχου στο πλαίσιο των SDGs πλέον βλέπουμε μια ολιστική προσέγγιση του φαινομένου. Επίσης έχει αλλάξει και ο τρόπος που γενικότερα επικοινωνείτε σε όλο τον κόσμο η καινούργια ατζέντα.

Προγράμματα και εφαρμογή

Η Νέα Εταιρική Σχέση για την Ανάπτυξη της Αφρικής (NEPAD) αποτελεί το όραμα και το στρατηγικό πλαίσιο για την ανανέωση της Αφρικής¹⁰⁰.

Το έγγραφο στρατηγικού πλαισίου της NEPAD απορρέει από την εντολή που δόθηκε από τους πέντε αρχηγούς κρατών (Αλγερία, Αίγυπτο, Νιγηρία, Σενεγάλη, Νότια Αφρική) από τον Οργανισμό Αφρικανικής Ενότητας για την ανάπτυξη ενός ολοκληρωμένου πλαισίου κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης για την Αφρική. Η 37η Σύνοδος Κορυφής του ΟΑΕ τον Ιούλιο του 2001 ενέκρινε επίσημα το έγγραφο στρατηγικού πλαισίου.

Η NEPAD έχει σχεδιαστεί για να αντιμετωπίσει τις τρέχουσες προκλήσεις που αντιμετωπίζει η αφρικανική ήπειρος. Θέματα όπως η κλιμάκωση των επιπέδων φτώχειας, η υπανάπτυξη και η συνεχιζόμενη περιθωριοποίηση της Αφρικής απαιτούσαν μια νέα ριζοσπαστική παρέμβαση, με επικεφαλής τους ηγέτες της Αφρικής, να αναπτύξουν ένα νέο όραμα που θα εγγυάτο την ανανέωση της Αφρικής.

Οι πρωτογενείς στόχοι της NEPAD είναι:

- α) η εξάλειψη της φτώχειας
- β) να θέσει τις αφρικανικές χώρες, ατομικά και συλλογικά, σε μια πορεία βιώσιμης ανάπτυξης και ανάπτυξης.
- γ) να σταματήσει την περιθωριοποίηση της Αφρικής στη διαδικασία παγκοσμιοποίησης και να ενισχύσει την πλήρη και ευεργετική της ένταξη στην παγκόσμια οικονομία.

δ) η επιτάχυνση της χειραφέτησης των γυναικών

Οι αρχές της NEPAD είναι:

¹⁰⁰ Βλ διαδικτυακό ιστότοπο: <http://www.dirco.gov.za/au.nepad/nepadbrief.htm>, 18/10/2017

1. Η καλή διακυβέρνηση ως βασική απαίτηση για ειρήνη, ασφάλεια και βιώσιμη πολιτική και κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη ο Αφρικανική κυριότητα και ηγεσία, καθώς και ευρεία και βαθιά συμμετοχή όλων των τομέων της κοινωνίας.

2. Η αγκύρωση την ανάπτυξης της Αφρικής στους πόρους της και την επινοητικότητα του λαού της

3. Η εταιρική σχέση μεταξύ αφρικανικών λαών και μεταξύ αυτών.

4. Η επιτάχυνση της περιφερειακής και ηπειρωτικής ολοκλήρωσης.

5. Η οικοδόμηση της ανταγωνιστικότητας των αφρικανικών χωρών και της ηπείρου.

6. Η σφυρηλάτηση μιας νέας διεθνούς συνεργασίας που αλλάζει την άνιση σχέση μεταξύ Αφρικής και αναπτυγμένου κόσμου. και

7. Η εξασφάλιση ότι όλες οι εταιρικές σχέσεις με το NEPAD συνδέονται με τους Αναπτυξιακούς Στόχους της Χιλιετίας και άλλους συμφωνημένους αναπτυξιακούς στόχους και στόχους.

Το Πρόγραμμα Δράσης NEPAD είναι μια ολιστική, ολοκληρωμένη και ολοκληρωμένη πρωτοβουλία αειφόρου ανάπτυξης για την αναβίωση της Αφρικής, η οποία καθοδηγείται από τους προαναφερθέντες στόχους, αρχές και στρατηγική εστίαση.

Βασική προτεραιότητα της NEPAD αποτελούν και οι μεταρρυθμίσεις πολιτικής και αυξημένες επενδύσεις στον τομέα της Γεωργίας. Επίσης είναι η προώθηση της διαφοροποίησης της παραγωγής και των εξαγωγών, ιδίως όσον αφορά τις γεωργικές βιομηχανίες.

Στο πλαίσιο της NEPAD έχει αναπτυχθεί και το ολοκληρωμένο πρόγραμμα ανάπτυξης της γεωργίας της Αφρικής (CAADP). Το CAADP είναι το πολιτικό πλαίσιο της Αφρικής για τον αγροτικό μετασχηματισμό, τη δημιουργία πλούτου, την επισιτιστική ασφάλεια και τη διατροφή, την οικονομική ανάπτυξη και την ευημερία για όλους¹⁰¹.

Το 2003, στο Μαπούτο της Μοζαμβίκης, η Διάσκεψη Κορυφής της Αφρικανικής Ένωσης (ΑΕ) έκανε την πρώτη δήλωση για την CAADP ως αναπόσπαστο μέρος της νέας εταιρικής σχέσης για την ανάπτυξη της Αφρικής (NEPAD).

¹⁰¹ Βλ. διαδικτυακό ιστότοπο : <http://www.un.org/en/africa/osaa/peace/caadp.shtml>, 18/10/2017

"Η γεωργία είναι η δουλειά του καθενός: η εθνική ανεξαρτησία εξαρτάται από την ανάπτυξή της, διότι μας επιτρέπει να ξεφύγουμε από τη μάστιγα της επισιτιστικής ανασφάλειας που υπονομεύει την κυριαρχία μας και ενθαρρύνει την αναταραχή · αποτελεί κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης της οποίας η μόχλευση αναγνωρίζεται σήμερα από οικονομολόγους και πολιτικούς. που προσφέρει το μεγαλύτερο δυναμικό για τη μείωση της φτώχειας και της ανισότητας, καθώς παρέχει πηγές παραγωγικότητας από τις οποίες θα επωφεληθούν τα πιο μειονεκτούντα άτομα που εργάζονται στον τομέα¹⁰²".

Το CAADP είναι ένα panaφρικανικό πλαίσιο που παρέχει ένα σύνολο αρχών και ευρέως καθορισμένων στρατηγικών για να βοηθήσει τις χώρες:

1) Εξετάστε κριτική τις δικές τους καταστάσεις και

2) Προσδιορίστε τις επενδυτικές ευκαιρίες με βέλτιστο αντίκτυπο και απόδοση.

Η μεταρρύθμιση των πρωταθλητών CAADP στον αγροτικό τομέα, θέτοντας ευρείς στόχους:

1) 6% ετήσια αύξηση του γεωργικού ΑΕγχΠ, και

2) Χορήγηση τουλάχιστον 10% των δημόσιων δαπανών στον γεωργικό τομέα.

Η Αφρική έχει αναγνωρίσει ότι οι ενισχυμένες γεωργικές επιδόσεις είναι καθοριστικές για την ανάπτυξη και τη μείωση της φτώχειας μέσω της άμεσης επίδρασής της:

- Η δημιουργία θέσεων εργασίας και η αύξηση των ευκαιριών, ιδίως για τις γυναίκες και τη νεολαία,

- Επισιτιστική ασφάλεια και βελτιωμένη διατροφή, και

- Ενίσχυση της ανθεκτικότητας.

Αυτό οφείλεται τόσο στον σημαντικό ρόλο της γεωργίας στις αφρικανικές οικονομίες και στα μέσα διαβίωσης όσο και στους ισχυρούς δεσμούς που η γεωργία σφυρηλατεί με άλλους τομείς.

Το CAADP προβλέπει επίσης μια διαδικασία σχεδιασμού βασισμένη σε τεκμήρια με γνώση ως βασική πρωταρχική εισροή, καθώς και την ανάπτυξη ανθρώπινου δυναμικού και την εταιρική σχέση ως κεντρικούς παράγοντες. Τελικά,

¹⁰² - Ibrahim Assane Mayaki, Διευθύνων Σύμβουλος του Οργανισμού NEPAD-

στοχεύει να ευθυγραμμίσει τα διάφορα συμφέροντα των ενδιαφερομένων μερών όσον αφορά το σχεδιασμό ολοκληρωμένων προγραμμάτων προσαρμοσμένων σε τοπικό επίπεδο. Αν και η ηπειρωτική περιοχή, CAADP υπάρχει μέσω ολοκληρωμένων εθνικών και περιφερειακών προσπάθειών για την προώθηση της ανάπτυξης του γεωργικού τομέα και της οικονομικής ανάπτυξης.

Συμπράξεις CAADP.

Από τον Μάρτιο του 2015:

41 κράτη μέλη της Αφρικανικής Ένωσης έχουν συνάψει συμφωνίες CAADP, 33 από τα οποία έχουν αναπτύξει επίσημα εθνικά επενδυτικά σχέδια για τη γεωργία και την επισιτιστική ασφάλεια - και αυτά έχουν καταστεί μεσοπρόθεσμα πλαίσια δαπανών για τη γεωργία, οδηγώντας έτσι σε βελτιωμένο γεωργικό σχεδιασμό.

Σε περιφερειακό επίπεδο, τέσσερις από τις **οκτώ Περιφερειακές Οικονομικές Κοινότητες (RECs)** έχουν υπογράψει περιφερειακές συμφωνίες, εκ των οποίων τρεις έχουν αναπτύξει ολοκληρωμένα επενδυτικά σχέδια.

Ως αποτέλεσμα, οι δημόσιες γεωργικές δαπάνες αυξήθηκαν κατά μέσο όρο κατά περισσότερο από 7% ετησίως στην Αφρική από το 2003, σχεδόν διπλασιάζοντας τις δημόσιες γεωργικές δαπάνες από την έναρξη του CAADP.

Υποστήριξη της Ορμής

Η προσπάθεια "Υποστήριξη του CAADP Momentum", που αναλήφθηκε το 2012 για να ανατρέξει στα δέκα χρόνια εφαρμογής της CAADP, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το όραμα CAADP ήταν εξίσου έγκυρο τώρα όπως και το 2003. Ως εκ τούτου, εξετάζοντας την επόμενη δεκαετία, το θέμα αφορά περισσότερο τον τρόπο επιτάχυνσης και επέκτασης των στόχων της CAADP και τη διασφάλιση των επιθυμητών επιπέδων και ποσοστού μετασχηματισμού της αφρικανικής γεωργίας.

The Sustaining CAADP Momentum Results Framework - Η επόμενη δεκαετία του CAADP 2015-2025 αποτελεί πλέον ένα εγγενές τμήμα των διαδικασιών υλοποίησης του CAADP και του Agenda 2063. Αυτό επιτρέπει στην Αφρική να έχει απτές παραμέτρους για να συγκρίνει τις προόδους όσον αφορά τις γεωργικές επιδόσεις, ενώ παράλληλα ενισχύει την κουλτούρα του προγραμματισμού βάσει αποτελεσμάτων, τα αποτελέσματα για τα αποδεικτικά στοιχεία και την αντικειμενική ανάλυση καθώς και τις ανησυχίες για πτυχές όπως η απόδοση των επενδύσεων.

Ο ρόλος της OSAA

Το Γραφείο του Ειδικού Συμβούλου για την Αφρική (OSAA) υποστηρίζει το CAADP υπό την ιδιότητά του ως βασικού στρατηγικού εταίρου της NEPAD. Η

OSAA στηρίζει συγκεκριμένα το CAADP μέσω προσπαθειών υπεράσπισης και διευκολύνοντας το διάλογο με τους στρατηγικούς εταίρους της Αφρικής για να διασφαλίσει τη δέσμευσή του για την ευθυγράμμιση, την εναρμόνιση, τον συντονισμό και την υλοποίηση των προγραμμάτων για αποτελέσματα. Επιπλέον, μέσω του μηχανισμού παρακολούθησης των Ηνωμένων Εθνών, η OSAA παρακολουθεί και αναφέρει σημαντικές δεσμεύσεις που έχουν αναληφθεί ειδικά στο CAADP, καθώς και στην ανάπτυξη της γεωργίας στην Αφρική γενικότερα.

6.2 Ο ΓΕΩΡΓΙΚΟΣ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Γεωργικός μετασχηματισμός έχει ονομαστεί η διαδικασία με την οποία οι κοινωνίες χαμηλού εισοδήματος, στις οποίες η γεωργία απορροφά το μεγαλύτερο μέρος της εργασίας και παράγει το μεγαλύτερο οικονομικό αποτέλεσμα, γίνονται κοινωνίες υψηλού εισοδήματος που χαρακτηρίζονται από σχετικά μικρότερο αλλά πιο παραγωγικό αγροτικό τομέα¹⁰³. Στ

Σύμφωνα με την διακήρυξη της Γιαούντε (2016) στη 2^ο Αφρικανική διάσκεψη υπό την αιγίδα της NEPAD, ο αγροτικός μετασχηματισμός πρέπει:

1. να καθοδηγείται από ολόκληρη την οικονομία ως πρωταρχικός στόχος προς αποφυγή των διαρθρωτικών ορίων του δυϊσμού (δλδ να υπάρχει συνοχή των πολιτικών και όχι αλληλοαναιρέση).
2. να αναπτύσσει την εγχώρια αγορά, μέσω μεταρρυθμίσεων στη γη και στον αγροτικό τομέα και μέσω της βιομηχανοποίησης της γεωργίας.
3. να περιλαμβάνει τον καθοριστικό ρόλο του κράτους, ιδίως στις πολιτικές μεταρρυθμίσεις και τη νομοθεσία, στη μεταρρύθμιση της αρχιτεκτονικής των επενδυτικών προτεραιοτήτων των δημόσιων δαπανών προς τον αγροτικό τομέα¹⁰⁴.

¹⁰³ Barrett, et. al., (2017, σελ. 3)

¹⁰⁴ Rural Futures Programme, 2nd Africa Rural Development Forum | 8-10 SEPTEMBER 2016, Yaounde Declaration and Plan of Action, *Transforming Africa's Rural Areas through Skills Development, Job Creation and Youth Economic Empowerment*. 18/10/2017, διαθέσιμο στο <http://www.nepad.org/resource/yaounde-declaration-and-plan-action-2nd-africa-rural-development-forum>

6.2 ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ

Η αισιοδοξία για ένα καλύτερο μέλλον μετά το τέλος της ψυχροπολεμικής περιόδου απελευθέρωσε δυνάμεις και τάσεις που οδήγησαν σε συνεργασίες περιφερειακού αλλά και παγκοσμίου ενδιαφέροντος. Η συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το περιβάλλον και την ανάπτυξη το 1992 στο Ρίο, αποτέλεσε σταθμό στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την έννοια της ανάπτυξης στον 21^ο αιώνα, προσδιορίζοντας αναλυτικές δράσεις στην κατεύθυνση της βιωσιμότητας σε μια σειρά από τομείς συμπεριλαμβανομένου και του αγροτικού τομέα.

Η ΥΣΑ αν και σήμερα θεωρείται ακόμα η πιο υπανάπτυκτη περιοχή του πλανήτη, παρουσιάζει σημάδια ανάκαμψης τα οποία έχουν τις ρίζες τους σε αυτήν την περίοδο. Η μείωση των ανταγωνισμών των 2 υπερδυνάμεων, άφησε έστω κάποια περιθώρια, για την δημιουργία ανθεκτικότερων μακροοικονομικών πολιτικών χάρη στην ενσωμάτωση στην πολιτική ζωή, περιθωριοποιημένων μέχρι πρότινος ομάδων, όπως οι κάτοικοι των αγροτικών περιοχών και στην μείωση του αυταρχισμού που υποστηριζόταν από το εξωτερικό.¹⁰⁵ Παράλληλα ενθαρρύνθηκε ο εκδημοκρατισμός στη λήψη αποφάσεων καθώς η λήψη βοήθειας από το εξωτερικό ή οποία στόχευε στην καταπολέμηση της φτώχειας, συνήθως συνοδευόταν από ρήτρες συμμετοχικότητας των ομάδων στις οποίες απευθυνόταν ώστε να βελτιστοποιηθεί η αξιοποίησή της. Αυτά τα 2 στοιχεία σε συνδυασμό με τη δημογραφική αύξηση, την αστικοποίηση, και τις τεχνολογικές εξελίξεις, ήταν που θα οδηγούσαν την δεκαετία του 2000 την ΥΣΑ σε ετήσιους ρυθμούς ανάπτυξης της τάξεως του 5 %¹⁰⁶.

Όπως είναι φυσικό η εφαρμογή του νέου μοντέλου της βιώσιμης ανάπτυξης, που προωθήθηκε καταρχήν σε διακηρυκτικό επίπεδο από όλους τους διεθνείς αναπτυξιακούς οργανισμούς και τα αντίστοιχα συμμετέχοντα Κράτη, επιχειρήθηκε στη συνέχεια με ποικίλους τρόπους, (...σχ, σβα, εε κλπ...), που επέφεραν ένα ευρύ φάσμα αποτελεσμάτων.

Χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα της οικουμενικότητας των δράσεων για την βιωσιμότητα και το περιβάλλον αποτελεί η Σύμβαση για την κλιματική αλλαγή, (1992) η οποία αναδεικνύει την ανάγκη για ενωτική παγκόσμια δράση

¹⁰⁵ Devarajan Shantayanan και Fengler Wolfgang , (2013)

¹⁰⁶ ibid

απέναντι σε ένα παγκόσμιο φαινόμενο, με διάχυτες αλληλεπιδράσεις σε μια σειρά από τομείς.

Η έντονη κινητικότητα που ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 κατέληξε όπως είδαμε σε μια παγκόσμια εκστρατεία το 2000, που έθετε 8 στόχους για μια ολοκληρωμένη ανάπτυξη που θα επικεντρωνόταν όπως είναι φυσικό στις χώρες με τα μεγαλύτερα προβλήματα. Για την ενίσχυση των προσπάθειών πραγματοποιήθηκε μια εξίσου σημαντική πρωτοβουλία, που αφορούσε στην ταυτόχρονη διαγραφή εξωτερικού χρέους πολλών αφρικανικών χωρών.

Τα αποτελέσματα μέχρι αυτό το σημείο αν και ήταν διαφορετικής έντασης ανά περιοχή και τομέα και αξιολογήθηκαν άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά, έθεσαν τα θεμέλια για την περαιτέρω κατανόηση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι φτωχοί λαοί και κατ' επέκταση, οι λαοί της ΥΣΑ. Της περιοχής που όπως αναφέρθηκε αποτελεί την μεγαλύτερη πληθυσμιακά και γεωγραφικά, λιγότερο αναπτυγμένη περιοχή του πλανήτη, σε όρους δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης.

Οι οργανωμένες προσπάθειες της διεθνούς κοινότητας για την καταπολέμηση του φαινομένου της πείνας από το 2000 και έπειτα, συνδέθηκαν κατά πολύ με την δημιουργία των Στόχων της Χιλιετίας για την Ανάπτυξη (MDG's). Οι MDG's αποτέλεσαν ένα αναπτυξιακό πλαίσιο των ΗΕ, με 8 στοχεύσεις και 15ετή ορίζοντα υλοποίησης. Ο πρώτος από αυτούς τους στόχους αφορούσε στην μείωση της ακραίας φτώχειας και πείνας. Επίσης για την παρακολούθηση της αποτελεσματικότητας των διαφόρων δράσεων που έλαβαν χώρα, κατά την προσπάθεια επίτευξης αυτών των στόχων, εκπονήθηκαν αναφορές που παρουσίαζαν την έως το προηγούμενο έτος πρόοδο. Μια τέτοια αναφορά εκπονήθηκε και για το καταληκτικό έτος αυτού του στρατηγικού πλαισίου, στοιχεία της οποίας παρατίθενται στον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 8 : Η επίτευξη του 1^{ου} Στόχου της Χιλιετίας για την Ανάπτυξη

Goals and Targets	Africa		Asia				Oceania	Latin America and the	Caucasus and Central
	Northern	Sub-Saharan	Eastern	South-Eastern	Southern	Western			
GOAL 1 Eradicate extreme poverty and hunger									
Reduce extreme poverty by half	low poverty	very high poverty	low poverty	moderate poverty	high poverty	low poverty	-	low poverty	low poverty
productive and decent employment	large deficit	very large deficit	moderate deficit	large deficit	large deficit	large deficit	very large deficit	moderate deficit	small deficit
Reduce hunger by half	low hunger	high hunger	moderate hunger	moderate hunger	high hunger	moderate hunger	moderate hunger	moderate hunger	moderate hunger
Target met or excellent progress Good progress Fair progress Poor progress or deterioration Missing or insufficient data									

Πέραν τούτου πραγματοποιήθηκαν αξιόλογες προσπάθειες ανάπτυξης ικανοτήτων και σε θεσμικό επίπεδο, που οδήγησαν στην μεγαλύτερη ενσωμάτωση της Αφρικής γενικότερα στις διεθνείς διεργασίες. Ένα άλλο θετικό στοιχείο είναι ότι αποκτήθηκε πολύτιμη γνώση για τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να εξελιχθεί μελλοντικά η όλη προσπάθεια, ώστε να είναι περισσότερο λειτουργική, πιο αποδεκτή από αυτούς στους οποίους απευθύνεται και μετρήσιμη ως προς την πραγματική επίδρασή της.

Η δεκαετία του 2000 όσον αφορά το Αφρικανικό ενδιαφέρον σηματοδεύτηκε από τον αναπτυξιακό γύρο της Ντόχα, κυρίως σε ότι αφορά τα αγροτικά προϊόντα και την επίδραση των αναπτυξιακών στόχων της χιλιετίας. Σε θεσμικό επίπεδο έχουμε την δημιουργία της Αφρικανικής Ένωσης από την μία (2001) και της Νέας Εταιρικής Σχέσης για την Ανάπτυξη της Αφρικής (NEPAD) (2002), από την άλλη, η οποία αποκρυσταλλώνει την μορφή της ανάπτυξης που επιδιώχθηκε στο χώρο αυτήν την περίοδο.

Σε κάθε περίπτωση η υλοποίηση των πολιτικών εξαγγελιών για διαφοροποίηση με το παρελθόν και επικέντρωση των δράσεων υπέρ των αδύναμων κοινωνικών στρωμάτων και δη των κατοίκων των αγροτικών περιοχών παραμένει ελλειμματική και υπόκειται σε ηχηρή κριτική. Κριτική που αφορά κυρίως στην «ιδιοκτησία» αυτών των πολιτικών. Δηλαδή στο κατά πόσο αυτές οι πολιτικές αποτελούν απότοκο των επιθυμιών των ίδιων των λαών ή επιβάλλονται από τα διεθνή οικονομικά συμφέροντα και τις τοπικές πολιτικές ελίτ μέσα από διαδικασίες χαμηλής συμμετοχής των πολιτών. Ενδεικτικό επιχείρημα προς αυτήν την κατεύθυνση είναι η ανοχή που έχει επιδείξει η Αφρικανική Ένωση σε περιπτώσεις αμφιλεγόμενων εκλογικών διαδικασιών σε ορισμένες αφρικανικές χώρες. Αμφιβολίες επίσης παρουσιάζονται και ως προς τα κίνητρα για αναπτυξιακή βοήθεια από τις αναπτυγμένες χώρες και τους αναπτυξιακούς οργανισμούς, είτε αυτή παίρνει την μορφή της επίσημης αναπτυξιακής βοήθειας (ODA), είτε την μορφή της ελάφρυνσης χρέους. Πολλοί θεωρούν ότι στοχεύει πρωτίστως α) στο άνοιγμα των αφρικανικών αγορών στα ξένα προϊόντα, β) στην πρόσβαση διεθνικών εταιρειών στους φυσικούς πόρους της περιοχής, γ) στην πολιτική επιρροή και δευτερεύοντος στην βελτίωση των

συνθηκών διαβίωσης των ασθενέστερων ομάδων του πληθυσμού και στην αυτοδύναμη ανάπτυξη.

Όλα τα παραπάνω φανερώνονται χαρακτηριστικά όταν μιλούμε για τον αγροτικό τομέα στην ΥΣΑ. Ο αγροτικός τομέας έμελε να αποτελέσει κομβικής σημασίας συντελεστή επιτυχίας στο μέτωπο της αντιμετώπισης της πείνας σε συνδυασμό πάντα με την καταπολέμηση της φτώχειας, αλλά και μήλο της έριδος ανάμεσα σε αναπτυγμένους και αναπτυσσόμενους, καθώς εμπεριέχει σε μεγάλο βαθμό την οικονομική παράμετρο οδηγώντας σε μια ανταγωνιστική σχέση.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Έχοντας υπόψη την υψηλή εξάρτηση του επιπέδου ανάπτυξης του αγροτικού τομέα, με το επίπεδο της φτώχειας και την αγρο-τροφική παραγωγή, η γεωργία έχει καταστήσει ίσως ο σημαντικότερος συντελεστής επιτυχίας, στον αγώνα για την καταπολέμηση της επισιτιστικής ανασφάλειας στην ΥΣΑ. Κάτι τέτοιο γίνεται εμφανές στα κείμενα των σχετικών διεθνών οργανισμών και συνάμα έχει γίνει αποδεκτό, τόσο από την επιστημονική, όσο και την οικονομική κοινότητα.

Για την καλύτερη προσέγγιση των μελλοντικών προοπτικών της τροφικής ασφάλειας στο χώρο της ΥΣΑ επιλέχθηκε η συσχέτιση των επιπέδων αυτής με το επίπεδο της βιώσιμης αγροτικής ανάπτυξης στην εν λόγω περιοχή. Αυτό συνέβη διότι η βιώσιμη αγροτική ανάπτυξη εμπεριέχει τις βασικές προϋποθέσεις που οδηγούν στην επίτευξη της τροφικής ασφάλειας στην περιοχή με βάση τα παρακάτω στοιχεία:

1. Το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων είναι αγρότες.
2. Επίτευξη αγροτικής ανάπτυξης σημαίνει αύξηση της παραγωγής άρα μεγαλύτερη διαθεσιμότητα τροφής.
3. Αύξηση της παραγωγής σημαίνει σε ένα μεγάλο ποσοστό αύξηση των εσόδων των παραγωγών άρα και αύξηση της αγοραστικής τους δύναμης (πρόσβαση στην τροφή)
4. Βιώσιμη αγροτική ανάπτυξη σημαίνει διαχρονικότητα αυτής της κατάστασης μέσω της ορθής διαχείρισης των πόρων και ταυτόχρονα συμπερίληψη των ασθενέστερων αγροτών στην αναπτυξιακή διαδικασία (σταθερότητα).

5. Βιώσιμη αγροτική ανάπτυξη σημαίνει επίσης παρεμβάσεις για δίκαιο εμπόριο που θα εξασφαλίζει σε αυτούς τους αγρότες (άντρες και γυναίκες) τιμές αντίστοιχες της πραγματικής αξίας των προϊόντων τους.

Τέλος η έννοια της βιωσιμότητας σε έναν ευρύτερο ορισμό, περιλαμβάνει οποιαδήποτε πολιτική επιφέρει εξίσου θετικά αποτελέσματα στο περιβάλλον και στην κοινωνία σε σχέση με την οικονομία με αειφορικό τρόπο, θέτοντας στο κέντρο τον άνθρωπο ως προσωπικότητα και λιγότερο ως οικονομικό όν.

Το σκεπτικό αυτό το με το οποίο αντιμετωπίζεται το φαινόμενο της επισιτιστικής ανασφάλειας στις μέρες μας και θα συνεχίσει να αντιμετωπίζεται και τις επόμενες δεκαετίες, όπως διαπιστώνεται από τα πρώτα θετικά αποτελέσματα, φαίνεται να αποδίδει καρπούς.

Επίσης παρατηρούμε μια σταθερή αναβάθμιση της θεσμικής υποστήριξης των προσπαθειών καθώς σιγά σιγά, καθαρά Αφρικάνικοι διακυβερνητικοί οργανισμοί όπως η ΑΕ πλέον αποκτούν την πρωτοβουλία της εφαρμογής των δράσεων έναντι των λοιπών μη κρατικών φορέων όπως οι ΜΚΟ.

Αυτή την στιγμή βέβαια οι προσδοκίες των Κρατών της ΥΣΑ όπως εκφράζονται στην Agenda 2063 μπορεί να φαντάζουν απρόσιτες αν λάβουμε υπόψη την παρούσα κατάσταση, ωστόσο δημιουργούν μια νέα δυναμική.

Προϋποθέσεις και προοπτικές για την επιτυχημένη συμβολή της βιώσιμης γεωργίας στην τροφική ασφάλεια στην SSA:

- Οι προϋποθέσεις αφορούν κυρίως:

α) το σκέλος της μεταστροφής του εμπορίου των αγροτικών προϊόντων (ισότητα σε διεθνικό επίπεδο)

β) την πραγματική συμμετοχή των κατοίκων των αγροτικών περιοχών στη λήψη αποφάσεων, που θα ενισχύει την προτεραιοποίηση των αναγκών τους έναντι της άκρατης φιλελευθεροποίησης (ισότητα σε εθνικό επίπεδο)

Είναι τελικά η σύγχρονη οικονομική θεωρία ασύμβατη με την έννοια της αειφορίας;

Το πραγματικό ερώτημα αφορά στο βαθμό στον οποίο είναι προτιμότερη η ενσωμάτωση των αρχών της βιώσιμης γεωργίας για την καταπολέμηση της πείνας στην ΥΣΑ, σε σχέση με το βαθμό που είναι προτιμότερη η έμφαση στην εμπορική γεωργία. Μέσα από την μελέτη των μέχρι τώρα αποτελεσμάτων η απάντηση είναι ξεκάθαρη τουλάχιστον ως προς το τι θα ήταν επιθυμητό και δεν είναι άλλο από την οργανωμένη και με ουσιαστικό τρόπο χρησιμοποίηση των πραγματικά βιώσιμων πρακτικών στη γεωργία σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες της κάθε περιοχής. Αυτές οι πρακτικές θα προστατεύουν αειθαλώς τους φυσικούς πόρους και θα προσφέρουν καλύτερες συνθήκες ζωής για τις τοπικές κοινωνίες θέτοντας έτσι τις βάσεις όχι μόνο για την μακροχρόνια αντιμετώπιση του φαινομένου του υποσιτισμού και της πείνας αλλά και της γενικότερης ανάκαμψης της περιοχής. Δεν θα πρέπει να υποβαθμίζεται το γεγονός ότι, οι φυσικοί πόροι στους οποίους αναφερόμαστε στην περίπτωση της γεωργίας, είναι απολύτως συνδεδεμένοι με τις καλλιέργειες καθώς αλληλεπιδρούν οικοσυστημικά με αυτές και είναι επιτακτική ανάγκη και χρέος όλων προς τις επόμενες γενεές, να διατηρηθούν όσο το δυνατό αναλλοίωτοι.

Η βιώσιμη ανάπτυξη είναι επιτυχής μόνο όταν βελτιώνει την ευημερία των πολιτών χωρίς να υποβαθμίζει το περιβάλλον.

- Acemoglou** Daron, & Robinson, James. (2013). *Γιατί αποτυγχάνουν τα έθνη*. Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνης.
- Croppenstedt** Andre, Goldstein Markus, Rosas Nina, (2013), *Gender and Agriculture: Inefficiencies, Segregation, and Low Productivity Traps*, The World Bank Research Observer, vol. 28, no. 1 (February 2013), 28:79–109, doi:10.1093/wbro/lks024.
- Devarajan** Shantayanan και Fengler Wolfgang , (2013), Η Οικονομική Άνθηση της Αφρικής, Foreign Affairs.gr Διαθέσιμο στο: <http://www.foreignaffairs.gr/articles/69535/shantayanan-devarajan-kai-wolfgang-fengler/i-oikonomiki-anthisi-tis-afrikis> , 6/12/2017.
- Diao, X. et al.** The Role of Agriculture in African Development, World Development (2010), doi:10.1016/j.worlddev.2009.06.011
- Heywood** Andrew, (2013) *Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική στην Παγκόσμια Εποχή*, μετ. και επιμ.: Χρ. Φραγκονικολόπουλος – Φίλ. Προέδρου, εκδόσεις Κριτική.
- Ισπικούδης**, Ι. (2005). Ιστορική και πολιτισμική θεώρηση των δασογεωργικών συστημάτων, σελ. 28-40. Δασογεωργικά Συστήματα Χρήσης Γης (Κ.Θ. Μαντζανάς και Β.Π. Παπαναστάσης, επιμ. έκδοσης). Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας. Εργαστήριο Λιβαδικής Οικολογίας, Δημ. Νο 2. Θεσσαλονίκη.
- Ισπικούδης**, Ι., Ζ. Κούκουρα, Κ. Τσιουβάρας, και Α. Νάστης. (1996). Αγροδασολιβαδοπονία: Νέες απόψεις μιας αρχαίας αειφορικής χρήσης της γης. Πρακτικά 7ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Ελληνικής Δασολογικής Εταιρείας «Αξιοποίηση Δασικών Πόρων», Καρδίτσα 11-13 Οκτωβρίου 1995, σελ. 390-400.

- Μαντζανάς Θ.** Κωνσταντίνος, (2008), Δασογεωργικά συστήματα: Παράδοση και νέες προοπτικές ανάπτυξης και διαχείρισης της γεωργικής γης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Δασολογίας και Φυσικού Περιβάλλοντος, Εργαστήριο Λιβαδικής Οικολογίας (286), 54124 Θεσσαλονίκη
- Παπαναστάσης, Β.Π.** 2005. Δασογεωργικά συστήματα και το ευρωπαϊκό ερευνητικό πρόγραμμα SAFE, σελ. 11-21. Δασογεωργικά Συστήματα Χρήσης Γης (Κ.Θ. Μαντζανάς και Β.Π. Παπαναστάσης, επιμ. έκδοσης). Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας.ΕργαστήριοΛιβαδικής Οικολογίας. Δημ. Νο 2. Θεσσαλονίκη
- Πολυράκης Θ.** Γιάννης, (2003) Περιβαλλοντική Γεωργία, Αθήνα, εκδόσεις Ψυχάλος,.
- Jackson Robert – Sorensen Georg,** επιμ. Παν. Τσαάκωνας, μετ. Χαρ. Κωσταντινίδης, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων: Η Σύγχρονη Συζήτηση*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2006, σελ 156 – 157.
- Ρουμελιώτης, Π.** (2009). *Προς Ένα Πολυπολικό Κόσμο*. Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνης
- Σιάρδος Κ.** Γεώργιος – Κουτσούρης Ε. Αλέξανδρος, (2011), *Αειφορική Γεωργία και Ανάπτυξη*, Γ΄ έκδοση, εκδόσεις Ζυγός, Θεσσαλονίκη.
- Σκορδίλη Σοφία,** (2008) *Όψεις της Αγρο- Τροφικής Παγκοσμιοποίησης: Γεωγραφικοί μετασχηματισμοί των Δικτύων Προμήθειας Αγρο-Τροφικών Προϊόντων* Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 125, Α, 131-161
- Tietenberg, Thomas H.** (1997-1998) *Οικονομική του Περιβάλλοντος και των Φυσικών Πόρων*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα,.
- Τόλιος Γιάννης,** *Περιβάλλον και Αγροτική Πολιτική σε Συνθήκες Παγκοσμιοποίησης: Εναλλακτική Στρατηγική Αυτοδυναμίας Τροφίμων (food sovereignty)*, Αθήνα, Εκδόσεις ΚΨΜ, 2009.
- Τσάλτας Γρ. Ι.,** (επιμ. - παρουσ.), *Κλιματική Αλλαγή: Το περιβάλλον μετά τη Διεθνή Διάσκεψη στο Μπαλί*, Αθήνα, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2009.

Τσάλτας Γρ. Ι., (επιμ.), (2003). *Αφρική και Ανάπτυξη: Η τελευταία Παγκόσμια Πρόκληση – Ευκαιρία*, Αθήνα, εκδόσεις Ι. Σιδέρης.

Τσάλτας, Γρ. Ι., (επιμ-παρουσ), (2009), *Το δικαίωμα στην τροφή-Παγκόσμια επισιτιστική κρίση και περιβάλλον*, Αθήνα, Εκδόσεις Καλοκάθη.

Τσάλτας, Γρ. Ι., (2010), *Αναπτυξιακό Φαινόμενο και Τρίτος Κόσμος*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

Τσάλτας, Γρ. Ι. (επιμ.), (2011), *Η Γεωγραφία στις Διεθνείς Σπουδές, Μια Γεωγραφική Προσέγγιση της Διεθνούς Κοινότητας*, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Annan Kofi, Dryden Sam, (2015), *Food and the Transformation of Africa: Getting Smallholders Connected*, Foreign Affairs, Published by the Council on Foreign Relations, November/December Issue. 6/12/2017. Διαθέσιμο στο: <https://www.foreignaffairs.com/articles/africa/2015-10-16/food-and-transformation-africa>

Anderson Kym, (2013), [How Can Trade Improve Food Security in Sub-Saharan Africa?](http://fse.fsi.stanford.edu/zh-ch/multimedia/how-can-trade-improve-food-security-sub-saharan-africa-0), 6/12/2017, Διαθέσιμο στο: <http://fse.fsi.stanford.edu/zh-ch/multimedia/how-can-trade-improve-food-security-sub-saharan-africa-0>

Arce Alberto and Long Norman, (Edited), (2000), *Anthropology, development and modernities: exploring discourses, counter – tendencies and violence*, London New York: Routledge.

Barrett B. Christopher, Christiaensen Luc, Sheahan Megan, Shimeles Abebe, 2017, Policy Research Working Paper 7938, *On the Structural Transformation of Rural Africa*, Jobs Cross Cutting Solution Area of the World Bank jointly with Cornell University, African Development Bank and Precision Agriculture for Development.

- Charles H.**, Godfray J., Garnett Tara, (2014), *Food Security and Sustainable Intensification*, Philosophical Transactions of the Royal Society B, Vol 369, issue 1639, Published 17 February 2014. (DOI: 10.1098/rstb.2012.0273)
- Collier** Paul and Dercon Stefan, (2013), *African Agriculture in 50 Years: Smallholders in a rapidly changing world?*, Stanford Symposium Series on Global Food Policy and Food Security in the 21st Century in Arun Agrawal (ed) World Development.
- Davis**, K., Nkonya, E., Kato, E., Ayalew, D., Odendo, M. M., Miiro, R., & Nkuba, J. (2010). Impact of Farmer Field Schools on Agricultural Productivity and Poverty in East Africa, ifpri discussion paper, Pages:56
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.227.1223&rep=rep1&type=pdf>
- Diao, X. et al.** The Role of Agriculture in African Development, World Development (2010), doi:10.1016/j.worlddev.2009.06.011
- Ilbery Brian (Edited)**, (1998), *The Geography of Rural Change*, Harlow: Pearson /Prentice Hall,
- Kariuki** Gatune Julius, August 2011, *The Future of Agriculture in Africa* THE PARDEE PAPERS / No. 15 /, Boston University.
- Kotir** Julius H., (2011), *Climate change and variability in Sub-Saharan Africa: A review of current and future trends and impacts on agriculture and food security*, Environ Dev Sustain 13:587–605, DOI 10.1007/s10668-010-9278-0
- Roser** Max (2016) – ‘Human Development Index (HDI)’. PUBLISHED ONLINE AT OURWORLDINDATA.ORG. Retrieved from: <https://ourworldindata.org/human-development-index/>
- Panagariya** Arvind, (2002), *Trade and Food Security: Conceptualizing the Linkages*, presentation at the Conference on Trade, Agricultural Development and food Security: The Impact of recent Economic and Trade Policy reform, Food and Agricultural Organization, Rome.

Pretty Jules , Toulmin Camilla & Williams Stella (2011) Sustainable intensification in African agriculture, *International Journal of Agricultural Sustainability*, 9:1, 5-24, Published online: 08 Jun 2011, διαθέσιμο στο: <http://dx.doi.org/10.3763/ijas.2010.0583>

Satterthwaite David, The Links between Poverty and the Environment in Urban Areas of Africa, Asia, and Latin America, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 590, Rethinking Sustainable Development (Nov., 2003), pp. 73-92, Published by: [Sage Publications, Inc.](#) in association with the [American Academy of Political and Social Science](#)
Διαθέσιμο στο :
https://www.jstor.org/stable/3658546?seq=1#page_scan_tab_contents

Shepherd Andrew, (1998), *Sustainable rural development*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan

Stiglitz J and Charlton, A (2005), *Fair Trade For All*, Oxford University Press

OECD, (2013), *Better Policies for Rural Development, in focus: Policy Coherence for Development and Global Food Security*, OECD publications

Sustainable Development Solutions Network, Solutions for Sustainable Agriculture and Food Systems; Technical Report for the Post 2015 Development Agenda, 2013. Διαθέσιμο στο: <http://unsdsn.org/resources/publications/solutions-for-sustainable-agriculture-and-food-systems/>

Κείμενα Τεκμηρίωσης

African Union, June 26-27, 2014, *Malabo Declaration on Accelerated Agricultural Growth and Transformation for Shared Prosperity and Improved Livelihoods*, Malabo, Equatorial Guinea

United Nations Conference on Environment & Development. «United Nations Sustainable Development.» 1992.
<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>
(πρόσβαση Φεβρουάριος 1, 2017).

United Nations, Resolution Adopted by the General Assembly on 25 Sep 2015, Transforming our World: The 2030 Development Agenda, (A/Res/70/1)

United Nations, Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2015: Addis Ababa Action Agenda of the Third International Conference on Financing for Development (Addis Ababa Action Agenda) (A/RES/69/313)

Rural Futures Programme, 2nd Africa Rural Development Forum | 8-10 SEPTEMBER 2016, Yaounde Declaration and Plan of Action, *Transforming Africa's Rural Areas through Skills Development, Job Creation and Youth Economic Empowerment*. 18/10/2017, διαθέσιμο στο <http://www.nepad.org/resource/yaounde-declaration-and-plan-action-2nd-africa-rural-development-forum>

Εκθέσεις – Αναφορές – Ειδικές Εκδόσεις

AGRA. (2017). *Africa Agriculture Status Report: The Business of Smallholder Agriculture in Sub-Saharan Africa* (Issue 5). Nairobi, Kenya: Alliance for a Green Revolution in Africa (AGRA).

FAO, (2011), *Why has Africa become a net food importer? Explaining Africa agricultural and food trade deficits*, trade and markets division food and agriculture organization of the united nations, Rome.

FAO, (2014), *Building a common Vision for Sustainable Food and Agriculture: Principles and Approaches*, Rome, FAO.

FAO, (2015), *The State of Food Insecurity in the World, Meeting the 2015 international hunger targets: taking stock of uneven progress*. Rome: FAO,.

FAO, (2015) *The State of Food and Agriculture, Social protection and agriculture: breaking the cycle of rural poverty*, Rome: FAO.

FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, (2017), *The State of Food Security and Nutrition in the World 2017. Building resilience for peace and food security*. Rome, FAO.

IMF, (2015) *World Bank &. Global Monitoring Report 2014/2015 : Ending Poverty and Sharing Prosperity*. Washington, DC: World Bank,

United Nations, (2015), *The Millennium Development Goals Report 2015*. New York: UN.

United Nations, 2016, *Global Sustainable Development Report* . New York: UN.

Fuglie, Keith O., and Nicholas E. Rada. (February 2013), *Resources, Policies, and Agricultural Productivity in Sub-Saharan Africa*, U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service.

World Economic Forum, *Africa competitiveness Report 2015, Chapter 2.1 Transforming Africa's Agriculture to Improve Competitiveness*, διαθέσιμο στο: <http://reports.weforum.org/africa-competitiveness-report-2015/chapter-2-1-transforming-africas-agriculture-to-improve-competitiveness/> ,10/12/2017

Ηλεκτρονικές Πηγές

African Union, Επίσημη Ιστοσελίδα: (<https://www.au.int/>)

WB, Office of the Chief Economist for the Africa Region, *Africa's Pulse APRIL 2017 | VOLUME 15, , An analysis of issues shaping Africa's economic future*, 19/12/2017, Διαθέσιμό στο:
<http://documents.worldbank.org/curated/en/348741492463112162/Africas-pulse>

WB, Office of the Chief Economist for the Africa Region, *Africa's Pulse OCTOBER 2017 | VOLUME 16, , An analysis of issues shaping Africa's economic future*, 19/12/2017, Διαθέσιμό στο:
<http://documents.worldbank.org/curated/en/348741492463112162/Africas-pulse>

Barendregt Ester, Plaat Sierk, Aftoni Dragos , (December 03, 2015), *Sub-Saharan Africa: importance of institutions for developing food and agriculture value*

chains,Rabobank. 19/12/2017, διαθέσιμο στο

<https://economics.rabobank.com/publications/2015/december/sub-saharan-africa-importance-of-institutions-for-developing-food-and-agriculture-value-chains/>

Δημοκρατία της Νοτίου Αφρικής, Τμήμα Διεθνών Σχέσεων και Συνεργασίας, 19/12/2017, <http://www.dirco.gov.za/foreign/Multilateral/africa/oau.htm> .

FAO, Επίσημη Ιστοσελίδα: <http://www.fao.org/home/en/>

FAO, *World Food Summit*. Rome, 1996, 19/12/2017, διαθέσιμο στο : http://www.fao.org/wfs/index_en.htm

IFPRI (International Food Policy Research Institute), Επίσημη Ιστοσελίδα: (<http://www.ifpri.org/>)

Nationsonline.org, 18/12/2017, http://www.nationsonline.org/oneworld/africa_map.htm

NEPAD (New Partnership for Africa's Development), Επίσημη Ιστοσελίδα: (<http://www.nepad.org/>)

Υπουργείο Εξωτερικών, (2016, 07 Απρίλιου), Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης , 8/12/17. Διαθέσιμο στο: <http://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/pagkosmia-zitimata/stokhoi-biosimes-anaptuxes.html>.

WB, (World Bank), Επίσημη Ιστοσελίδα: (<http://www.worldbank.org/>)

World Hunger. 2016, «2016 World Hunger and Poverty Facts and Statistics.» διαθέσιμο στο: <http://www.worldhunger.org/2015-world-hunger-and-poverty-facts-and-statistics/>

Worldbank.org, 17/12/2017, <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/378831-why-use-gni-per-capita-to-classify-economies-into>

Worldbank.org, 17/12/2017, <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519>

100millionideas.org, 17/12/2017, <https://100millionideas.org/2015/08/25/a-deep-dive-into-the-millennium-development-goals-report/> ,

richmondvale.org, 18/10/2017, <http://richmondvale.org/types-of-poverty/>